

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
KASTAMONU UNIVERSITY

CİLT: 21 SAYI: 1

2019

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt: 21-Sayı: 1, Haziran 2019/Volume 21-Issue 1, June 2019

E-ISSN: 2147-6012

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL
Rektör/*Rector*

Editör/Editor

Şükran SİRKİNTİOĞLU YILDIRIM

Sekreteryas/Secretariat

Enes Uğur TOHUM
Abdurrahman KAYA
Murat ZORKUN
Neslişah ÖZDEMİR
Hasan USTA

Kapak Tasarım/Cover Design

Köksal BİLİRDÖNMEZ

Bilim ve Danışma Kurulu

Andrey V. KOROTAYEV-National Research University-Rusya Federasyonu-akorotayev@gmail.com

Glenn MUSCHERT-Miami University-ABD-muschegw@MiamiOH.edu

Ahmed QADRI-University of Karachi-Pakistan-prof.qadri@gmail.com

Kuziev Islom NEMATOVICH-Tashkent Financial Institute-Özbekistan-puib@tfi.uz

Venera ISTAYEVA-University of IR-Kazakistan-iztaeva.venera@mail.ru

Maciej MILCZANOWSKI-University of Information Technology and Management-Polonya-milczanowski@wsiz.rzeszow.pl

Jose Ramos Pires MANSO-Universidade De Beira-Portekiz-pmanso@ubi.pt

Georgi MARINOV- University of Economics Varna-Bulgaristan-georgi.marinov@gmail.com

Najat Sayem KHALIL-San'a University-Yemen-najatsayem@gmail.com

Olena BORDILOVSKA-University of Taras Shevchenko-Ukrayna-olbord@ukr.net

Bülent GÜLOĞLU-İstanbul Teknik Üniversitesi-Türkiye-guloglub@itu.edu.tr

Muhsin HALİS-Kocaeli Üniversitesi-Türkiye-muhsin.halis@kocaeli.edu.tr

Bayram Zafer ERDOĞAN-Anadolu Üniversitesi-Türkiye-bzerdogan@anadolu.edu.tr

Kerem KARABULUT-Atatürk Üniversitesi-Türkiye-kerem@atauni.edu.tr

Mustafa SEVÜKTEKİN-Uludağ Üniversitesi-Türkiye-sevuktekin@uludag.edu.tr

Fırat YALDIZ-Kastamonu Üniversitesi-Türkiye-fyaldiz@kastamonu.edu.tr

Tolga ULUSOY-Kastamonu Üniversitesi-Türkiye-tulusoy@kastamonu.edu.tr

Erol TURAN-Kastamonu Üniversitesi-Türkiye-eturan@kastamonu.edu.tr

Yavuz DEMİREL-Kastamonu Üniversitesi-Türkiye-ydemirel@kastamonu.edu.tr

Sefa ÇETİN-Kastamonu Üniversitesi-Türkiye-sefacetin@kastamonu.edu.tr

İletişim / Contact

Kastamonu Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı
37100 Kastamonu/ Türkiye

Tel: +90 366 280 21 02

Faks: +90 366 280 21 99

iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Kastamonu University
Dean's Office of Faculty of Economics and Administrative
Sciences

37100 Kastamonu/ Turkey

Phone: +90 366 280 21 02

Fax: +90 366 280 21 99

iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Bu dergi yılda iki defa yayınlanır

This journal is published two times in a year.

Cilt 21 – Sayı 1 Hakemleri

Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Tamer EREN	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Gökhan ÖZER	Gebze Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru ÖZGEN	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Tayfur BAYAT	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan DİLEK	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Orhan KANDEMİR	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Cüneyt KILIÇ	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Nezih TAYYAR	Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Öznur ÖZKAN TEKTAŞ	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Nesrin ŞALVARCI TÜRELİ	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz YILDIRIM	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Mustafa YÜCEL	İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp AKÇETİN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çetin AKKUŞ	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sena ERDEN AYHÜN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tahir BENLİ	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fadime ÇINAR	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ERKAL	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlkühan Bike ESEN	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat FİDAN	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Güzide KARAKUŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serhat KUZUCU	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erol TEKİN	Kastamonu Üniversitesi

Referees of Volume 21 - Issue 1

Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA	Kocaeli University
Prof. Dr. Tamer EREN	Kırıkkale University
Prof. Dr. Gökhan ÖZER	Gebze Teknik University
Prof. Dr. Ebru ÖZGEN	Marmara University
Assoc. Prof. Dr. Tayfur BAYAT	İnönü University
Assoc. Prof. Dr. Serkan DİLEK	Kastamonu University
Assoc. Prof. Dr. Orhan KANDEMİR	Kastamonu University
Assoc. Prof. Dr. Cüneyt KILIÇ	Çanakkale Onsekiz Mart University
Assoc. Prof. Dr. NeziH TAYYAR	Uşak University
Assoc. Prof. Dr. Öznur ÖZKAN TEKTAŞ	Hacettepe University
Assoc. Prof. Dr. Nesrin ŞALVARCI TÜRELİ	Isparta Uygulamalı Bilimler University
Assoc. Prof. Dr. Oğuz YILDIRIM	Alanya Alaaddin Keykubat University
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Mustafa YÜCEL	İnönü University
Assist. Prof. Dr. Eyüp AKÇETİN	Muğla Sıtkı Koçman University
Assist. Prof. Dr. Çetin AKKUŞ	Kastamonu University
Assist. Prof. Dr. Sena ERDEN AYHÜN	Çanakkale Onsekiz Mart University
Assist. Prof. Dr. Tahir BENLİ	Kastamonu University
Assist. Prof. Dr. Fadime ÇINAR	İstanbul Sabahattin Zaim University
Assist. Prof. Dr. Gökhan ERKAL	Atatürk University
Assist. Prof. Dr. Ülkühan Bike ESEN	Çankırı Karatekin University
Assist. Prof. Dr. Murat FİDAN	Kastamonu University
Assist. Prof. Dr. Güzide KARAKUŞ	Necmettin Erbakan University
Assist. Prof. Dr. Serhat KUZUCU	Kilis 7 Aralık University
Assist. Prof. Dr. Erol TEKİN	Kastamonu University

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles	Sayfa/Page
<p>Küresel Ticarete Lojistik Üslerin Önemi ve Karadeniz Bölgesi Lojistik Üs Potansiyelinin SWOT Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi</p> <p>Importance of Logistic Basis in Global Trade and The Evaluation of Potential of Black Sea Region for Logistic Basis with SWOT Method</p> <p>Hüseyin BALCI, Ömer EMİRKADI</p>	6-30
<p>Türkiye’de Gençlerin İşsizlik Histerisi</p> <p>Unemployment Hysteresis for Young People in Turkey</p> <p>Ahmet Tayfur AKCAN</p>	31-47
<p>Farklı Gelir Grubundaki Ülkelerde Ekonomik Büyüme ve Çevre Kalitesinin Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi</p> <p>The Impact on Health Expenditures of Economic Growth and Environmental Quality in Countries in Different Income Groups: A Panel Data Analysis</p> <p>Suzan ERGÜN, Melike ATAY POLAT</p>	48-75
<p>Yalın Uygulamaların İşletme Performansı Üzerine Etkisinde Entelektüel Sermayenin Aracılık Rolü: Kavramsal Bir Model Önerisi</p> <p>The Mediator Effect of Intellectual Capital on the Relation Between Lean Applications and Business Performance: A Conceptual Model Proposal</p> <p>Nihan YAVUZ, Kerem TOKER, Ali GÖRENER</p>	76-99
<p>Yakınçağ Osmanlı Toplum Düşünürlerinde Servete Bakış</p> <p>The View of The Philosophers of The Contemporary Ottoman Society</p> <p>Melek YILDIRIM, Ramazan KILIÇ</p>	100-113
<p>Etik İhlalleri Bildirme Niyeti Üzerinde Örgütsel Adalet Algısının Rolü: Akademik Personel Üzerinde İnceleme</p> <p>The Role of Organizational Justice Perception on Whistleblowing Intention Behaviour: A Research on Academic Staff</p> <p>Mustafa Özgün ATALAY, Taner ACUNER</p>	114-148

Küresel Ticarete Lojistik Üslerin Önemi ve Karadeniz Bölgesi Lojistik Üs Potansiyelinin SWOT Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi

Importance Of Logistic Basis in Global Trade and The Evaluation of Potential of Black Sea Region for Logistic Basis with SWOT Method

Hüseyin BALCI¹, Ömer EMİRKADI²

Öz

Küresel ticaretin artması ile birlikte ülkelerin birbirine karşı üstünlük kurmaları lojistik konusunda ortaya koyacağı performansları nispetinde olabilmektedir. Lojistik performanstaki artışlar ancak tedarik zinciri yönetimi, taşıma sistem ve yöntemleri üzerine yenilikler ortaya koyma ile gerçekleşmektedir. Kombine taşımacılığın etkin bir şekilde kullanılabilirdiği, yüksek kapasiteli depolama alanları sunan, iş gücü optimizasyonu ile operasyon ve personel maliyetlerini minimize eden, yüksek seviyelerde belli bir uzmanlaşmayı ortaya koyan lojistik köyler bu bağlamda önemini her geçen gün daha da belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır. Ülkemizin küresel ticareten daha fazla pay alabilmesi için var olan jeostratejik konumu iyi değerlendirilerek lojistik açısından bir geçiş ülkesi olmaktan ziyade, merkez ülke konumuna gelmesi gerekmektedir. Bu da ancak lojistik üsler/merkezler sayesinde gerçekleşebilmektedir. Ülkemizin en önemli geçiş noktalarından birinde bulunan Karadeniz Bölgesi kıyısı olan Karadeniz ile açık denizler ve hatta okyanuslara kadar ulaşılabilme imkânlarından dolayı limanlarına taşınan yükler, deniz ticareti yoluyla tüm dünya ülkelerine ulaştırılabilmektedir. Bu sayede sadece komşu ülkelere değil hinterlandında bulunan daha geniş bir alana ekonomik ve sosyal manada hizmet sunulabilme imkânlarına sahiptir. Bu çalışmanın amacı, küresel ticarete lojistik çalışmalarının önemini vurgulamak ve ülkemizin jeostratejik konumunda önemli bir geçiş noktasını oluşturan Karadeniz Bölgesi'nin lojistik üs olabileme potansiyelini SWOT analizi yöntemiyle değerlendirmektir. Böylelikle bölgenin lojistik üs potansiyeli güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditleri belirlenerek strateji geliştirme boyutunda yapılması gerekenler ve atılması gereken adımlar hakkında öneriler geliştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Lojistik Üsler, Lojistik Performans, SWOT Analizi*

Jel Kodu: *R40, N70, M11*

Abstract

Countries are competing overwhelmingly with each other to establish priorities in relation to the logistic performance they present. However, the increase in logistic performance can only be accounted to the innovation and improvement in supply-chain management, transportation systems and methods. Efficient use of combined transportation, availability of high capacity warehouse, minimizing operational and personal expenses with optimization of workforce and providing high level specialized logistic villages prevail distinctly day by day. Turkey should evaluate its geostrategic position to become a central/main player not as a transitory country to increase its share in the global trade. This would only be realized through the establishment of logistic basis. Because the Blacksea region, located in one of the important crossing points, with the advantage of being in the Black sea shore has the opportunity to reach to open seas and oceans, freight transported to its ports can be transported easily to all countries around the world through sea marketing. As such, the region has the opportunity to provide economic and social services not only to its neighboring countries but also to other countries within its hinterland. The objective of this work is to emphasize the importance of logistics in global market and evaluate the potential of Black Sea region, located in a geostrategic cross point, as a logistic basis with SWOT analysis. As a result, the strengths and weaknesses in association with the opportunities and threats related to the potential logistic basis of the region will be defined and alternative solutions will be suggested in developing strategies.

Keywords: *Logistic Basis, Logistic Performance, SWOT Analysis*

Jel Codes: *R40, N70, M11*

¹ **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Öğr. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Araklı Ali Cevat Özyurt Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Lojistik Programı, Trabzon, Türkiye. **E-posta:** huseyinbalci@ktu.edu.tr **Orcid no:** 0000-0002-9135-3551

² Öğr. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Araklı Ali Cevat Özyurt Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Lojistik Programı, Trabzon, Türkiye. **E-posta:** emirkadi@ktu.edu.tr **Orcid no:**0000-0001-5808-249X

Extented Absract

Abstract

Countries are competing overwhelmingly with each other to establish priorities in relation to the logistic performance they present. However, the increase in logistic performance can only be accounted to the innovation and improvement in supply-chain management, transportation systems and methods. Efficient use of combined transportation, availability of high capacity warehouse, minimizing operational and personal expenses with optimization of workforce and providing high level specialized logistic villages prevail distinctly day by day.

Turkey should evaluate its geostrategic position to become a central/main player not as a transitory country to increase its share in the global trade. This would only be realized through the establishment of logistic basis. Because the Black Sea region, located in one of the important crossing points, with the advantage of being in the Black sea shore has the opportunity to reach to open seas and oceans, freight transported to its ports can be transported easily to all countries around the world through sea marketing. As such, the region has the opportunity to provide economic and social services not only to its neighboring countries but also to other countries within its hinterland.

The objective of this work is to emphasize the importance of logistics in global market and evaluate the potential of Black Sea region, located in a geostrategic cross point, as a logistic basis with SWOT analysis. As a result, the strengths and weaknesses in association with the opportunities and threats related to the potential logistic basis of the region will be defined and alternative solutions will be suggested in developing strategies.

Introduction

Competition and challenges between countries are increasing and ruthless with globalization. The rules related to production and trade in the world economy have been reshaped and rewritten. Nowadays, the international production power centers particularly in logistic sector are moving very rapidly from west to east. For these reasons, Turkey has to foresee the situation and be able to determine the rules of the game and get the right share from the business sector, realizing the advantage of her geo-strategic position. This study aims to provide a vision along with scientific data to guide the decision maker in the development and transformation of the logistic sector through identifying and analyzing the opportunities and threats to be encountered outside the sector and strengths and weaknesses embedded inside the sector in Northeastern part of Turkey.

Method

Achieving the success in a sector requires to determine the advantages and disadvantages in the existing sector and discover the interaction with its environment in a systematic manner. For this reason, SWOT analysis which is one of the best methods of systematic analysis was used in this study. In this context, the strengths and weaknesses of the organization and the opportunities and threats arising from external factors have been identified and analyzed.

Logistics bases and their importance

With the detailed definition, the Logistics bases are the logistic regions organized from the start point to the end point of all transport processes that have the logistics and transport companies (distribution companies, transport companies, logistics service providers-3PL) and all the official institutions in the sector in relation to the relationship, including all modes of transport and trade links with all kinds of different types of freight transport systems, low-cost, fast and secure transfer or handling tools and equipment (Istanbul logistics sector analysis, MUSIAD, 2014)

Cargoes coming from inside and outside the country can be stored in general, and operations such as handling and consolidation can be carried out regarding the cargoes in the warehouses of the Logistics Centers. In addition, value-added procedures such as customs clearance, surveillance, quality control procedures can be carried out and the tools and equipment necessary for mixed transportation can be included. Moreover, long-distance transport is performed and social facilities related to food and

housing are included in addition to the container and vehicle parking areas.

Logistics Bases is a center in a defined area where all operators, both local and global, are involved in transit transport and all services related to the entire supply chain dimension are commercially performed by various operators. Operators can be owners or tenants of buildings and facilities (storage areas, offices, distribution centers, transport services) built here. (europlatforms.eu, 2017)

With the rapid increase in trade between countries boosted with globalization, the products produced globally are shared more by all actors. As a result of the shortened shelf life of consumed materials and increasing international competition, logistics services have become an important tool for providing “strategic competitive advantage”. Changes in global trade dynamics determine both the direction and capacity of trade routes. Along with these dynamics, new logistics centers are emerging in the global dimension and the world trade volume is constantly increasing accordingly (Kara, Tayfur and Basik 2009)

The change in world trade and the consequence of new establishments are seen intensively in the logistics sector. Having a direct relationship with almost all sectors, logistics plays a key role in gaining competitive advantage in global markets. Logistics is the basis of delivering products or services to the targeted markets much faster and more economically than competitors (Çancı and Erdal, 2003)

Conclusions

The Black Sea region of Turkey is located on an important trade passage way. When the current situation of the region is evaluated; in addition to human resources, geographical and strategic position the fact that we have one of the largest fleets in Europe in terms of vehicle fleet is an important advantage. The existence of various organized associations and groups to share the information, an important position on the historical trade routes and establishing new infrastructural capabilities constitute the most important aspects of the region. In addition to these strengths, the traditional approach to transportation, the unplanned and unbalanced distribution of the logistics units in the cities, the lack of qualified personnel, the lack of logistics services, the climate and geographical features, the distance to the production centers, the lack of qualified storage capacity and the insufficiency of railway networks are the main weaknesses. Considering these weaknesses, the necessary infrastructural activities should be taken into consideration.

Considering that logistics services play an important role in the development of countries and even in the regions within the country, it is of great importance to know the level of logistic performance and superiority in order to obtain a strategic advantage over competitors.

The Black Sea region of Turkey is located on the important trade routes. When the current situation of the region is evaluated; having one of the largest fleets in Europe in terms of vehicle fleet, especially human resources, geographical and strategic location, is an important advantage. The presence of various unions and associations organized for sharing information, being in an important position on historical trade routes and new infrastructural initiatives all constitute the prevailing sides of the region for the sector. In addition to these strengths, traditional transportation approach, unplanned and unbalanced distribution of logistics units in urban areas, lack of trained personnel, insufficiency of airline transportation infrastructure in terms of logistic services, climate and geographical features, distance to production centers, lack of qualified storage capacity and inadequacy of railway networks are some important weaknesses. Considering these, necessary infrastructural initiatives should be carried out in this direction.

Increasing trade volume as a result of new policies to be applied throughout the country or region, the willingness of the enterprises operating in the sector to establish information technology infrastructure, the increase in the level of education and the infrastructural projects planned to be conducted are the breakthroughs that will pave the way for the sector that should be well evaluated and logistic structures should be established in this direction. In addition, threats such as inadequate legal regulations, global risks and regional crises, accelerated infrastructure investments in neighboring countries, continuous increase in fuel prices and internal turmoil in neighboring countries should not be ignored. As well, new projects should be developed in order to turn the existing threats at regional, national and global scale into advantage.

Based on the information obtained from the SWOT analysis presented in this study, policy makers of countries or regions will be able to address their shortcomings in logistics performance, identify where they need to focus on strategic advantages and develop potential new strategies. New strategies to be developed at a national and regional scale in the field of logistics will open new opportunities for Turkey who is way down the ranking list of the countries according to the “Logistics Performance Index” calculated by the World Bank showing the performance of in the field of logistics. Moreover, the new strategies will contribute to Turkey’s being a logistic base by attracting investments at a global scale and gaining competitive advantage over its competitors.

GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte ülkeler arası rekabet her geçen gün artmakta ve acımasızlaşmaktadır. Dünya ekonomisinde üretim ve ticaretle ilgili tüm kurallar artık yeni baştan şekillendirilip yazılmaya başlanmıştır. Bu nedenlerle Türkiye özellikle lojistik sektöründe uluslararası üretim güç merkezlerinin çok hızlı bir şekilde batıdan doğuya kaydığı günümüzde var olan jeostratejik konumunun farkına vararak oyunun kurallarını belirleyen ve sektörden payını alan bir ülke konumuna gelmek zorundadır. Türkiye özellikle üç tarafının denizlerle kaplı olması, hinterlandında bulunan yoğun pazarlar, üretim ve tüketim merkezleri arasında köprü olma gibi etmenler ile lojistik sektöründe geçiş ülkesi olmaktan ziyade bir merkez ülke olarak avantajlarını karlılığa dönüştürebilecek kapasiteye sahiptir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye, özellikle de Karadeniz bölgesi bağlamında lojistik sektörü, içinde barındırdığı güçlü, zayıf yönlerini ortaya koyarak ve sektör dışında karşılaşılabilecek fırsat ile tehditleri tespit edip inceleyerek sektörün gelişimine, dönüşümüne katkı sağlamak ve karar alıcıların almaları gereken kararlara yol gösterici bilimsel bir veri ortaya koymaktır.

Çalışmada ilk olarak lojistik kavramı tanımı ve önemi üzerine durulmuş daha sonra sırası ile lojistik üs nedir, küresel ticarete lojistik üslerin önemi ve Türkiye’de lojistik üs uygulamaları hakkında bilgiler verilmiştir. Tüm bu tanım ve açıklamalardan sonra araştırmanın yöntemi olarak seçilen SWOT analizi hakkında bilgiler ve uygulama kısmı olarak Karadeniz lojistik üs potansiyelinin SWOT analizi yöntemi ile değerlendirilmesi yapılmış son olarak ta sonuç yer verilmiştir.

1. LOJİSTİK NEDİR

Günümüzde küreselleşmenin en somut göstergesi olarak mal, hizmet ve insanların hızla artan hareketliliği görülmektedir. Artık firmalar için malları küresel rekabette yer alabilecek kapasite ve kalitede üretmenin yanında en etkili ve verimli şekilde tüketiciye ulaştırmak da önemli bir gerekliliktir. Bir mal ve hizmetin birden fazla kişi tarafından aynı kalitede üretildiği varsayıldığında, bu mal ve hizmeti en uygun koşullarda, en düşük maliyetle ve uygun zamanda nihai tüketim noktasına ulaştırmanın kazanacağı sonucuna ulaşmak zor olmayacaktır. Bunun yanında bilişim ve telekomünikasyon teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişim ve onun yarattığı küresel dönüşüm göstermektedir ki bu değişim ve dönüşüme ayak uydurabilen, bunu en iyi şekilde kullanabilen ve avantaja dönüştürebilen taraflar küresel rekabet ortamında başarıya ulaşacaktır. Sonuç olarak küreselleşme ile bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim ve gelişmenin şekillendirdiği günümüz iş dünyasında doğru ürünün, doğru kişiye,

doğru fiyattan ve doğru zamanda ulaştırılması büyük önem taşıdığı söylenebilir (Ar ve Tanyaş 2011).

Bu değerlendirmeler ışığında küresel ticaretin ve rekabetin yoğun olarak yaşandığı tüm dünyada lojistik kavramının önemi ve değeri her geçen gün artmaktadır. Daha önceleri askeri bir terim olarak yoğun şekilde kullanılsa da artık tüm sektörlerde adı çok sık duyulan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Lojistik genel bir tanım itibariyle bir ürün veya hizmetin fikir olarak ortaya çıkmasından itibaren her aşamasında etkinliği ortaya koyan ürün veya hizmetin son kullanıcıya ulaşması ve dahi ürünlerin bakım, onarım veya bertaraf amaçlı ters yönlü hareketini de kapsayan bir süreçtir.

Tedarik Zinciri Yönetim Profesyonelleri Konseyi (Council of Supply Chain Management Professionals) tarafından yapılan tanıma göre (2017) lojistik; “tüketicilerin gereksinimlerini karşılamak üzere her türlü ürün, hizmet ve bilgi akışının, hammaddenin başlangıç noktasından ürünün tüketildiği son noktaya kadar olan tedarik zinciri içindeki hareketinin, etkili ve verimli bir şekilde dolaşım, depolama, denetiminin sağlanması ve planlanması aşamalarının tamamıdır”.

2. LOJİSTİK ÜS NEDİR, KÜRESEL TİCARETE LOJİSTİK ÜSLERİN ÖNEMİ

Lojistik Üs ve/veya Merkezi terimi yeni bir terim değildir. Geniş bir lojistik işlev ve iş süreçleri serisi yapan merkezleri tanımlamak için kullanılmıştır. Bu terim, malları üretmek veya hizmetleri yerine getirmek dışında ürün ya da hizmet sunmak için gerekli tüm operasyonları ifade eden lojistik ve belirli bir etkinliğin yoğunlaştığı bir yer anlamına gelen merkez (Farook, Iris, Glenn and Philip, 2007) olarak tanımlanmaktadır.

Lojistik üsler en genel tanımı ile lojistik ve taşımacılık şirketleri (dağıtım şirketleri, taşımacılık şirketleri, lojistik hizmet sağlayıcılar-3PL) ve sektörel manada ilişki içerisinde olunan tüm resmi kurumların da içinde yer aldığı, tüm ulaştırma modlarına bağlantıları olan ve ticarete konu olan her türlü yükün farklı taşımacılık sistemleri arasında düşük maliyetli, hızlı ve güvenli aktarma veya elleçleme alet ve ekipmanlarına sahip, tüm taşımacılık süreçlerin başlangıç noktasından bitiş noktasına kadar organize edilmiş lojistik bölgelerdir (İstanbul lojistik sektör analizi, MÜSİAD, 2014).

Lojistik Merkezlerde genel olarak ülke dışından ve içinden gelen yükler depolanabilmekte, depolarda bulunan yüklerle ilgili olarak elleçleme, konsolidasyon gibi operasyonlar gerçekleştirilebilmektedir. Ayrıca gümrükleme, gözetim, kalite kontrol işlemleri gibi katma

değerli işlemler yapılabilen ve karma taşımacılık için gerekli alet ve ekipmanları bünyesinde barındırmaktadır. Üstelik bu sayede uzun mesafeli taşıma gerçekleştirilmekte, konteyner ve araç park alanları yanında beslenme ve barınma ile alakalı sosyal tesisler de bulunmaktadır.

Lojistik Üsler, hem yerel hem de küresel boyutta transit taşımacılık ve tüm tedarik zinciri boyutuyla ilgili tüm hizmetlerin çeşitli operatörler tarafından ticari olarak gerçekleştirildiği tanımlanmış bir alandaki merkezdir. Operatörler, burada inşa edilmiş bina ve tesislerin (depolama alanları, bürolar, dağıtım merkezleri, taşıma araç hizmetleri) sahipleri veya kiracısı olabilirler (Europlatforms.eu ,2017).

Küreselleşme ile birlikte ülkeler arası ticaretin hızla artmasıyla birlikte, küresel boyutta üretilen ürünlerin tüm aktörler tarafından çok daha fazla paylaşılması, tüketilen malzemelerin kısalan raf ömürleri ve giderek artan uluslararası rekabet sonucunda lojistik hizmetler, “stratejik rekabet avantajı” sağlamanın önemli bir aracı haline gelmiştir. Küresel ticaret dinamiklerindeki değişimler hem ticaret yollarının yönünü, hem de kapasitesini belirlemektedir. Bu dinamikler beraberinde küresel boyutta yeni lojistik merkezler ortaya çıkmakta, dünya ticaret hacmi de buna bağlı olarak sürekli artmaktadır (Kara, Tayfur ve Basık 2009).

Dünya ticaretindeki değişim ve buna bağlı olarak yeni oluşumların tesiri yoğun bir şekilde lojistik sektöründe görülmektedir. Neredeyse bütün sektörlerle direkt ilişkisi olan lojistik, küresel pazarlarda rekabet avantajının elde edilmesinde anahtar rol üstlenmektedir. Ürün veya hizmetlerin hedeflenen pazarlara rakiplerden önce çok daha hızlı ve çok daha ekonomik bir şekilde ulaştırılması lojistik faaliyetlerin temelini oluşturmaktadır (Çancı ve Erdal, 2003).

3. TÜRKİYE’DE LOJİSTİK ÜS UYGULAMALARI

Yaşadığımız devirde dünyada ve Türkiye’de taşımacılık ve ticaret alanında yaşanan gelişmelerle doğru orantılı olarak lojistik merkezlerin kurulması neredeyse bir mecburiyet haline gelmiştir. Lojistik üs ve/veya merkezlerin kurulması gerekliliği ülkemizde ilk kez 2000’li yılların başlarında konuşulmaya başlanmış, 2006 yılında ise TCDD tarafından lojistik köylerin kurulmasına yönelik ilk çalışmalar başlatılmıştır. Devam eden süreçte değişik kurum ve kuruluşların ve özel sektörün de sisteme dâhil olmasıyla lojistik köylerin kurulması süreci başlamıştır (Kurt, Çelik ve Ercan. 2008). Lojistik merkezlerin yerlerinin belirlenmesinde TCDD’nin etkin rol oynadığı görülmektedir. Özellikle şehirlerin gelişmesi ve genişlemesiyle birlikte şehir merkezleri içinde kalmış olan yük aktarma garları etrafında, diğer taşımacılık türleriyle kolay uyum sağlayabilecek alanlarda, organize sanayi bölgelerine yakın ve çok fazla

yük aktarma potansiyeli bulunan yerlerde lojistik merkezlerin kurulması çalışmaları devam etmektedir (Erca, Çelik, Atılcan. 2006).

Şekil 1: Türkiye’de Lojistik Köyler

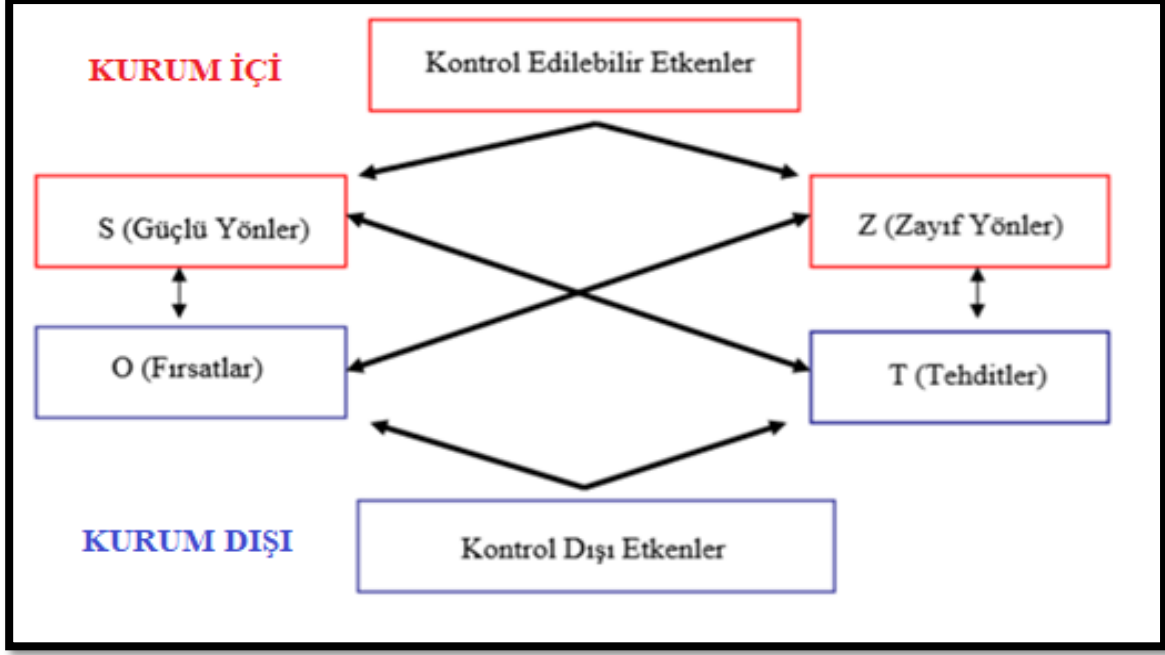
Kaynak: www.lojistikhatti.com

4. SWOT ANALİZİ

Bir sektörde başarıya ulaşma öncelikle var olan sektörde avantaj ve dezavantajlar gibi durumların tespit edilerek çevresi ile etkileşiminin sistematik bir biçimde ortaya konması gerekmektedir. Bu nedenlerle lojistik sektörü ile alakalı yapılan bu çalışmada sistematik analizi en iyi ortaya koyan yöntemlerden SWOT (GZFT) analizinden yararlanılmıştır. Swot analizi; Strengths (Güçlü Yönler), Weaknesses (Zayıf Yönler), Opportunities (Fırsatlar) ve Threats (Tehditler) kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan risk analizidir. Herhangi bir konu ile ilgili karar verme ve bu konuyla ilgili detaylı inceleme yapıp olumlu bir sonuca varabilmeyi sağlayan sadece iş hayatında değil kişisel hayatla ilgili karar verme sürecinde de kullanılabilecek bir çeşit analiz sistemidir (Morfikirler.com,2018).

SWOT analizi, ilk olarak 1960’lı yıllarda Harvard Üniversitesi profesörleri Edmund P. Learned, C. Roland Christensen, Kenneth Andrews ve William D. Guth tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra Stanford Üniversitesi’nde Albert S. Humphrey tarafından yapılan araştırmalar sonucunda daha da belirgin bir şekilde ortaya konulmuştur (Paratic.com, 2018).

SWOT (GZFT) analizi yöntemi ile inceleme ihtiyacı duyulan konunun güçlü ve zayıf yönlerini belirlemekte ve dış çevreden kaynaklanan fırsat ve tehditleri belirlemekte kullanılan bir yöntemdir. SWOT (GZFT) analizinden beklenen; iç ve dış etkenleri dikkate alarak, var olan güçlü yönler ve fırsatlardan en üst düzeyde yararlanacak, tehditlerin ve zayıf yanların tesirini en aza indirecek stratejiler ve planlar ortaya koymaktadır (Şekil 2).

Şekil 2: SWOT (GZFT) Analizi

5. KARADENİZ LOJİSTİK ÜS POTANSİYELİNİN SWOT ANALİZİ YÖNTEMİYLE DEĞERLENDİRİLMESİ

Lojistik üsler iyi planlanarak iyi yönetilen taşıma ile ilgili tüm faaliyetlerin ve bu faaliyetleri yerine getirmek amaçlı inşa edilmiş binaların bulunduğu ortak merkezler olarak tanımlanır. Ülkelerin kara, deniz, hava, demir veya su yolları gibi coğrafi ve beşeri özelliklere bağlı olarak mal ve hizmetlerin hareketini basitleştirecek, tüm taşıma maliyetlerini en aza indirecek, ticaret hacmini en üst seviyelere çıkarmaya imkân sağlayacak ve kurulduğu ülkenin küresel ticarete söz sahibi olmalarına katkı sağlayacak yatırım merkezi niteliği taşımaktadırlar.

21'inci Yüzyılın ilk çeyreğinde dünya gayri safi millî hâsılasında, üretiminin yüzde 65-70'lik bir kısmının Asya kıtasında yapılacağı göz önünde bulundurulduğunda. Asya'da oluşacak bu devasa üretim artışının batıya doğru taşınmasında, ülkemizin nasıl bir pozisyon alacağı ve bu pastadan hangi oranda bir pay alacağı önemli ve sürekli tartışılıp çözüm bulunması gereken bir konudur.

Asya kıtasının batısında bulunan limanların kapasiteleri ve altyapıları sürekli artan ticaret yoğunluğu karşısında yetersiz kalmıştır. Bu nedenle yeni ulaştırma rotaları bulma araştırmaları ortaya çıkarmıştır. Bu araştırmalar sonunda Avrasya ve Karadeniz bölgesinin kara ve demir yolları bağlantıları son derece önem kazanmıştır. Son yirmi yılda dünyada meydana gelen değişim ve gelişim süreci, tarihi İpek Yolunun yeniden eski hareketli günlerine geri dönmesine ve bu yol güzergâhı üzerinde bulunan ekonomik aktörlerin küresel ekonomik sisteme entegrasyonu gerekliliğini ortaya koymuştur. Tarihi İpek yolunun bir ucunda Çin diğer ucunda ise Avrupa Birliği ülkeleri bulunmaktadır. Bu muhteşem potansiyele sahip olan güzergâhın geçiş noktasında yer alan Türkiye ve tabiki de Karadeniz bölgesi bu imkânları en iyi şekilde değerlendirmeli ve lojistik kapasitesini artırması durumunda önemli bir lojistik üs haline gelebilecektir (Kara, Tayfur ve Basık 2009).

5.1. Güçlü Yönler

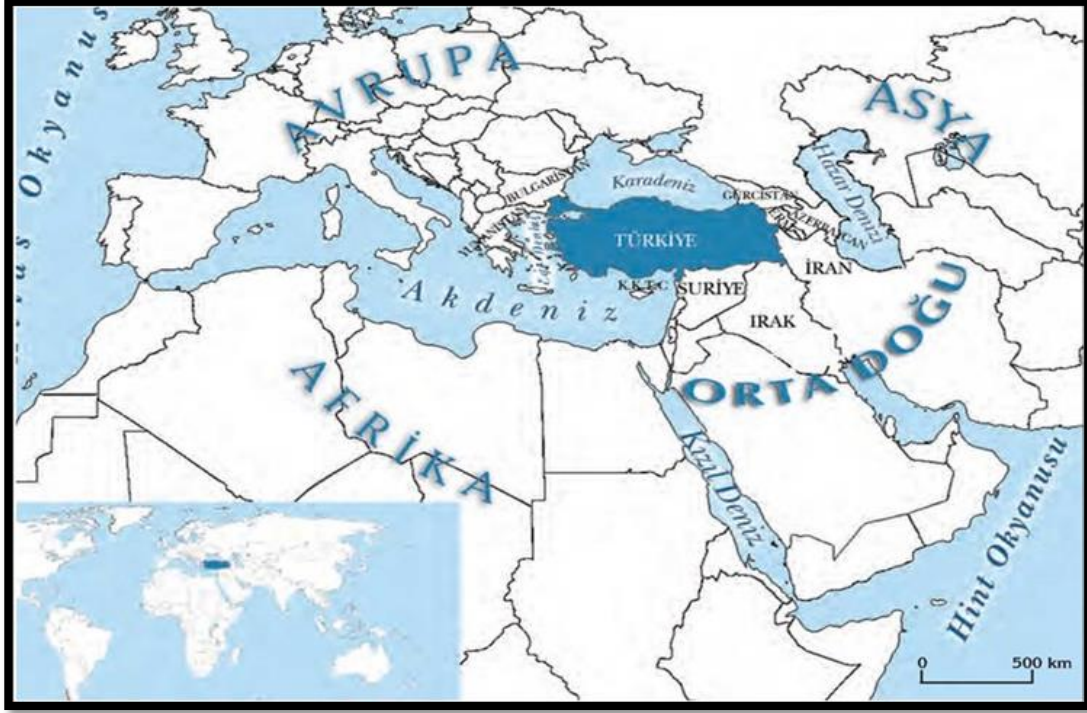
5.1.1. İnsan Kaynağı

Emek yoğun bir sektör olması nedeniyle insan kaynağı lojistiğin en önemli unsurlarından biridir. Ülke nüfusu TÜİK 31.12.2016 verilerine göre yaklaşık olarak 80 milyon ve yaş ortalaması 31,4 olarak gerçekleşmiştir. Buda gösteriyor ki genç, enerjik ve dinamik bir yapıya sahip olan ülke nüfusu lojistik sektörünün büyümesi neticesinde ihtiyaç duyduğu emek konusunda uzun yıllar sorun yaşamayacaktır.

5.1.2. Coğrafi ve Stratejik Konum

Ülkemizin ve bölgenin lojistik sektöründeki en güçlü yanı stratejik konumudur çünkü 4 saatlik uçuş mesafesi kullanılarak 57 ülkeye ulaşılabilir. Bu 57 ülkelerde yaklaşık olarak bir buçuk milyar insan yaşıyor ve dünya toplam ithalatının yaklaşık olarak yarısı da bu bölgede yapılmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3: Türkiye Jeopolitik Konumu

Kaynak: www.talebemektebi.com

Ülkemizin kuzey kesiminde yer alan Karadeniz Bölgesi, coğrafi konumu itibari ile İç Anadolu'yu, Doğu Anadolu'yu ve dahi Güney Doğu Anadolu'yu Karadeniz'e kıyısı olan önemli yük aktarma merkezlerine, limanlara ve ülkelere bağlayan bir geçiş koridoru niteliğindedir. Karadeniz çevresinde bulunan önemli limanlar Zonguldak, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Varna, Odesa, Burgaz, Köstence, Novorosisk, Evpatoria, Poti, Batum ve Sochi limanlarıdır. Karadeniz hinterlandında, denizyolu ile konteyner, genel kargo, dökme yük ve Ro-Ro ile yük taşımacılığında kayda değer bir yoğunluğa sahiptir. Bu yoğunluk ile sürekli artan ticaret hacmi bölge için var olan pazarların gelişmesi ve genişlemesi anlamına gelmektedir.

8 bin 350 kilometre kıyı şeridine sahip olan ve 461.000 km² alan kaplayan Karadeniz, kıyısı olan 6 ülke ve yaklaşık 350 milyon nüfusa direk hizmet vermektedir. Karadeniz limanları Balkanlar ve Ukrayna koridoru kullanılarak Doğu Avrupa'ya, Kafkasya üzerinden ise Orta Asya'ya ulaşabilme imkânları göz önünde bulundurulduğunda daha fazla ülke ve nüfusa hizmet verilebileceği göz ardı edilmemesi gereken önemli bir unsurdur. Karadeniz'in, açık denizler ve hatta okyanuslara kadar ulaşılabilme imkânlarından dolayı iç bölgelerdeki limanlara taşınan yükler deniz ticareti yoluyla tüm dünya ülkelerine ulaştırılabilmektedir. Bu sayede sadece

komşu ülkelerde değil hinterlandında bulunan geniş bir alana ekonomik ve sosyal manada hizmet sunulabilme imkânlarına sahiptir.

5.1.3. Araç Filosu Bakımından Ülkemiz Avrupa'nın En Büyük Filolarından Birine Sahip Olması

Türkiye son yıllarda ekonomik kalkınmada gösterdiği başarılı performansı lojistik sektöründe de göstermiştir ve lojistik sektörü 1500'ün üzerinde firma ve yaklaşık 46.000 adet araç ile Avrupa'nın en büyük filosuna sahip ülkesidir. Yaklaşık 400 bin kişi bu sektörde çalışmakta ve ülke ihracatının %42 si karayolu ile gerçekleşmektedir (www.und.org.tr).

5.1.4. Bilgi Paylaşımı Yapabilmek İçin Organize Olmuş Çeşitli Birlik ve Derneklerin Varlığı.

Lojistik konusunda ülkemizde sektöre öncülük edecek LODER (Lojistikçiler Derneği), UTİKAD (Uluslararası Nakliye İşleri Organizatörleri Derneği), UND (Uluslararası Nakliyeciler Derneği), TÜRKLİM (Türkiye Liman işletmecileri Derneği), KARİD (Kargo işletmecileri Derneği) gibi derneklerin varlığı sektörde faaliyet gösteren işletmeleri tek çatı altında toplayarak ortaya çıkacak sorunlara karşı çözüm üretmede öncülük etmektedir.

5.1.5. Bölgenin Jeostratejik Konumu. Tarihi Ticaret Yolları Üzerinde Önemli Bir Yere Sahip Olması

Türkiye, üç kıtanın kesişme noktasında yer alması Türkiye 'de de özellikle Karadeniz Bölgesinin tarihi ipek yolu gibi önemli yolların geçiş güzergâhında bulunmasından dolayı gerek geçmiş zamanlarda gerekse günümüzde lojistik konusunda vazgeçilemez önemi sürekli ön plana çıkmaktadır.

5.1.6. Yeni Altyapı Çalışmaları

Türkiye'nin ihracat hedefine ulaşabilmesi amacıyla, ülke genelinde yapılan planlamalar doğrultusunda doğru yerde, doğru zamanda ve yeterli büyüklükte limanların inşa edilmesi ve var olan limanların, demiryolu ve karayolu bağlantılarının yapılması gerekmektedir. Limanların demiryolu bağlantılı olması sayesinde yeni taşımacılık koridorlarının oluşturulmasına ve oluşturulan bu yeni koridorlara kesintisiz hizmet sağlanması mümkün olabilecektir. Oluşturulacak bu koridorlar ve güzergâhlar sayesinde Türkiye, küresel boyuttaki taşımacılıkta önemli bir lojistik üstünlük elde edecektir. Türkiye'nin ve bölgenin artan dış ticaret hacmini karşılamak ve bölgesel bir lojistik aktarma merkezi olmasını sağlamak için büyük çaplı lojistik yapılara ihtiyaç vardır.

Bu bağlamda Karadeniz bölgesinde yapımı tamamlanan, devam eden ve proje aşamasında olan belli başlı lojistik altyapı çalışmalarını şöyle sıralayabiliriz; Filyos vadisi projesi, Samsun

lojistik üs projesi, Trabzon-Rize arasında lojistik üs kurulma projesi, Ordu- Giresun havaalanı, Rize-Artvin havaalanı, var olan liman altyapılarının yeniden gözden geçirilmesi projeleri, şehir geçişleri çevre yolları projeleri, bölgesel demiryolu projesi, mevcut havaalanlarında ikinci pist veya genişletme projeleri, kuzey- güney yol aks bağlantıları tünel ve yol yapımı çalışmaları gibi birçok projeyi sayabiliriz. Bu projeler sayesinde Karadeniz bölgesi her geçen gün lojistik konusunda önemini daha da arttırarak hem ülke ekonomisine katkı sunacak hem de jeostratejik konumu gereği hinterlandında bulunan geniş bir alana hizmet sunmuş olacaktır.

5.2. Zayıf Yönler

5.2.1. Geleneksel Taşımacılık Anlayışı

Geleneksel taşımacılık anlayışının büyümeden uzak yetersiz tesis ve araç kapasiteleri, bilgi teknolojilerinin avantajlarını kullanmadan uzak olmaları, yeni trend ve değişimlerden haberdar olmayan personel çalıştırma, müşteri memnuniyetinin pek de umursanmadığı genel bazda aile işletmelerinden oluşmaları sektörel manada ilerlemeye ve gelişmeye engel olmaktadır.

5.2.2. Lojistik Birimlerin Kent İçlerinde Plansız ve Dengesiz Dağılması

Karadeniz bölgesindeki ulaşım dair genel sorunlar, plansız şehirleşmenin sebep olduğu şehir içi ulaşım problemleridir. Bu plansız ve programsız altyapı çalışmaları yanında coğrafik yer şekillerine bağlı olarak ulaşım güzergâhlarında devamlılık yoktur bu nedenle ulaşım altyapı yatırımlarını hayata geçirmek oldukça maliyetlidir. Şehir merkezlerinde bulunan yolcu, yük ve ürün terminal alanları kent içinde kalması nedeniyle hem otopark sorununa ortaya çıkarmakta hem de trafik sıkışıklıklarına neden olmaktadır. Dahası şehirlerarası taşımacılık hizmeti sunan çekici, kamyon, kamyonet, ağır yük ve dahi tehlikeli madde taşıyan araçların şehir merkezlerinden geçen rotalar çizerek geçiş yapmaları çözülmesi gereken çok önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma sebebiyet veren en önemli etken bölge illerinin çoğunda çevre yollarının olmayışdır. Ayrıca liman bağlantılarının da şehir merkezinden geçmesi trafik sıkışıklıklarına sebebiyet vermektedir.

5.2.3. Yetişmiş Eleman Eksikliği

ManpowerGroup Solutions tarafından 2017 yılı için yayınlamış olduğu Bütünsel İşgücü Endeksi (Total Workforce Index™, TWI) raporu işverenlere, 75 farklı istihdam pazarı hakkında kapsamlı analizler sunuyor. Raporda dört kategori (kalifiye çalışan potansiyeli, maliyet, regülasyon ve üretkenlik) altındaki 90'ın üzerinde faktör değerlendirilmiş. TWI raporuna göre işverenler için en çekici ülkeler regülasyon, kalifiye çalışan sayısı ve yüksek üretkenlik seviyesiyle Yeni Zelanda, Hong Kong, Singapur, Kanada ve ABD ilk sıralarda yer

almışlardır. Türkiye ise 2,27'lik skoruyla listenin 42'inci sırasında yer alıyor (Marjinal.com.tr, 2018).

5.2.4. Havayolu Taşımacılık Altyapısının Lojistik Hizmetler Açısından Yetersizliği

Küresel boyutta mal ve hizmetlerin taşınmasında Havayolu taşımacılığı önemini gün geçtikçe arttıran alt ulaşım modlarından birisidir. Türkiye ürün ve hizmetlerin hava yolu ile taşınmasındaki payının arttırılmasına yönelik olarak yeterli girişimler şimdiye kadar gerçekleştirememiştir; mal ve hizmetler ağırlıklı olarak karayollarında taşınması hususu üzerine yoğunlaşmıştır. Fakat dünya genelinde havayolu yük taşımacılığında Türkiye'nin payı gün geçtikçe artmaktadır. Türkiye'de havayolu yük taşımacılığının sadece belli merkezlerde yapılması yerine ülke genelinde yaygınlaştırılması, yüksek hacimlerde yük taşıyan havayolu araçlarının güvenli bir şekilde iniş ve kalkış yapabilmesi için havalimanlarının kapasitelerinin genişletilmesi ve yük trafiği açısından yeterli altyapıya ve modernizasyona kavuşturulması gerekmektedir. Bu gibi nedenlerden dolayı ulusal havacılık sektörünün rakiplerine karşı üstünlük ortaya koyacak yeni politikalara ve yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır (Bayraktutan ve Özbilgin, 2012).

5.2.5. İklim ve Coğrafi Özellikler

İklim ve coğrafi koşullardan en fazla etkilenen ulaştırma türü karayolu taşımacılığıdır buna rağmen Türkiye'de en yaygın olarak kullanılan taşıma türü de karayoludur. Türkiye'de ve özellikle Karadeniz Bölgesinde dağ sıralarının doğu-batı yönlü olarak uzaması nedeniyle yolların uzanış biçimi de yine aynı doğrultuda doğu-batı yönlü olmaktadır. Kuzey-Güney yönlü ulaşım ancak yapımı yüksek maliyet gerektiren geçitler ile sağlanmaktadır. Üstelik Karadeniz Bölgesinin belli yerlerinde yükseltinin fazla olması nedeniyle yoğun kar yağışı ve kar örtüsünün uzun süre yerde kalması iç bölgelerle iletişimi, ulaşımı olumsuz yönde etkilemektedir. Türkiye'nin uluslararası boyutta lojistik aktör ve üs olması, bu sektörden daha fazla pay alabilmesi için altyapı çalışmalarına ağırlık vermesi ve sadece karayolu taşıma sistemi ile lojistik çözümler yeterli görülmemeli alternatif taşıma sistem altyapı yatırımlarına hız vermesi gerekmektedir.

5.2.6. Üretim Merkezlerine Olan Uzaklık:

Karadeniz bölgesinde yeterli liman ve taşıma kapasiteleri olmasına rağmen sanayi üretimi yetersizliği ve bununla ilişkili olarak ticaretin gelişmemesi nedeniyle var olan kapasiteler tam

olarak kullanılamamaktadır. Bölge limanlarından genel olarak hububat, dökme yük, proje kargoları, konteynerli yüklerin elleçlemesi yapılmaktadır.

5.2.7. Nitelikli Depolama Kapasitesinin Olmaması

Ülkemiz 'de lojistik sektöründe hizmet veren firmaların %80 i depolama alanlarına sahiptir. Var olan depolar içerisinde gümrüklü depolar da yaklaşık olarak %70, gümrüksüz depolar da ise yaklaşık olarak %65 doluluk oranına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu veriler gösteriyor ki lojistik işletmelerin taşımacılık ve dağıtım maliyetlerinden sonra ki en büyük maliyetini içeren depoların, tam kapasite ile çalışmadıkları açık bir şekilde gözükmektedir. Teknolojik alet, ekipman ve bilgi teknolojileriyle donatılmış depolamacılık anlayışının olmaması nedeniyle müşteri istek ve beklentileri tam olarak karşılanamamakta ve iş kayıplarına dolayısıyla lojistik işletmelerin karlılık oranlarına ciddi zararlar verebilmektedir (Webnak.com, 2018).

5.2.8. Demiryolu Ağlarının Yetersizliği

Demiryolu taşımacılığının düşük maliyetli ve çevresel etkilerinin az olması gibi etkenler göz önüne alındığında Asya ve Avrupa kıtaları arasında transit taşımacılık faaliyetlerinin yapılabilmesi için Karadeniz Bölgesi'nde olması gereken en önemli taşıma modlarından biridir. Kuruluşunun yüzüncü yılı olan 2023 yılına kadar dünyanın ilk on ekonomisi arasında yer almayı hedef olarak ortaya koyan ülkemizin, demiryollarında yolcu taşımacılığının %3'lerde olan seviyelerini %10'lara, yük taşımacılığında %5'lerde olan genel seviyenin ise %15'lere kadar çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu amaçlara ulaşabilmesi için öncelikli olarak "Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023" belgesine göre yeni yapılması planlanan demiryolu alt yapı yatırımlarına hız vermesi gerekmektedir. Aynı zamanda mevcut demiryolu ağının modernize edilerek standardının yükseltilmesi ve yeni yapılacak demiryolu hatları ile bağlantılarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

5.3. Fırsatlar

5.3.1. Artan Ticaret Hacmi

Ülkemizde farklı taşıma şekillerinde göre dış ticaret hacimleri son beş yıllık Grafik1'de ki veriler incelendiğinde 2015-2016 yıllarında ülke içi hain darbe girişimi, çevre ülkelerdeki iç karışıklıklar ve Rusya ile yaşanan uçak krizi nedeniyle belli oranlarda düşüş eğilimi yaşansa da genel itibari ile lojistik hizmetler artış eğilimi yaşanmaktadır. Bu artış oranlarının önümüzdeki yıllarda daha da fazla olacağı aşikârdır. Bu oranlar sektörel manada yatırım yapma ortaklık kurma eğilimleri açısından olumlu göstergelerdir.

Tablo 1: Taşıma Şekillerine Göre Dış Ticaret Hacmi (Milyon ABD Doları)

İHRACAT					
TAŞIMA ŞEKLİ	YIL			OCAK	
	2015	2016	2017	2017	2018
Denizyolu	78.037	78.404	91.350	6.593	7.884
Genel İçindeki Payı (%)	54,3	55	58,2	58,6	63,3
Karayolu	46.709	44.755	45.835	3.349	3.745
Genel İçindeki Payı (%)	32,5	31,4	29,2	2,3	30
Havayolu	17.276	17.745	16.992	1.165	726
Genel İçindeki Payı (%)	12	12,5	10,8	10,4	5,8
Demiryolu	807	641	685	66	47
Genel İçindeki Payı (%)	0,6	0,4	0,4	0,6	0,4
Diğer	1.010	984	2.193	77	62
Genel İçindeki Payı (%)	0,7	0,7	1,4	0,7	0,5
TOPLAM	143.839	142.530	157.055	11.250	12.464
İTHALAT					
TAŞIMA ŞEKLİ	YIL			OCAK	
	2015	2016	2017	2017	2018
Denizyolu	124.440	129.184	148.638	10.405	13.235
Genel İçindeki Payı (%)	60	65,1	63,6	66,7	61,5
Karayolu	34.364	34.307	37.801	2.476	3.343
Genel İçindeki Payı (%)	16,6	17,3	16,2	15,9	15,5
Havayolu	20.003	22.970	34.284	1.743	3.912
Genel İçindeki Payı (%)	9,7	11,6	14,7	11,2	18,2
Demiryolu	1.170	1.428	1.178	86	101
Genel İçindeki Payı (%)	0,6	0,7	0,5	0,6	0,5
Diğer	27.258	10.688	11.891	882	926
Genel İçindeki Payı (%)	13,2	5,4	5,1	5,7	4,3
TOPLAM	207.234	198.576	233.792	15.592	21.518

Kaynak: GTB & TÜİK, 2018

5.3.2. Lojistik Faaliyette Bulunan İşletmelerin Bilişim Teknolojileri Altyapısı Kurmada İstekli Olmaları

Bilişim teknolojilerinin kullanılmaya başlanmasıyla tüketiciler açısından ürün ve hizmet sunan işletmelerin saha satış personelleri ile herhangi bir iletişime geçmeden, internet ortamında, işletmeler açısından da çevrimiçi hizmet ile müşterilerinin işletmenin ürünlerini görmesine, beğenmesine ve beğendiklerini sipariş vermesine fırsat tanınması giderek yaygınlaşmaya başlamıştır.

Ayrıca aşağıda belirtilen hususlarda bilgi iletişim teknolojilerinin kullanılmasından kaynaklı olarak işletmelere katkı sağlamaktadır.

- Ürünler nakledilme esnasında gönderilen ürünleri ve bunları taşıyan araçların her an takip edilmesini ve izlenmesini sağlaması,
- Teslimatların gecikmesi, teslimat veya sipariş zamanlarının değiştirilmesi gibi nedenlerle ortaya çıkan sorunlar hakkında müşteriler ile anında temas kurma fırsatı vermesi ve bu durumun işletme veri tabanında görülmesini sağlaması,
- Kısa süreler içinde kamu veya özel sektör lojistik işletmelerine yükleme ve boşaltma plan ve programları hazırlamaya imkân vermesi,
- Küresel çapta 7 gün 24 saat müşterilere hizmet sunabilme ve müşterilerle direkt iletişim kurulmasına imkân vermesi,
- Firmaların küresel pazarlara açılmasına ve sınırlara bağımlı olmaksızın her türlü müşteriden sipariş alınmasına fırsat vermesi,
- Sipariş veren firmalara verdikleri siparişlerin durumunu kendi çalışma mekânlarından kontrol etme olanağı vermesi,
- Verilen siparişlere göre üretilen ürünlerdeki değişikliği anında alıcılara haber verme imkânı tanınması,
- Ürün ve hizmet alımıyla ilgili ödemelerin elektronik ortamda yapılması, hesapların ve borç durumunun kontrol edilmesine fırsat tanınması,
- Müşteri hizmetlerinden kaynaklı problemlerinin daha hızlı ve etkili bir şekilde çözüme kavuşturulması imkânı vermesi,
- Altyapı hizmetlerinin maliyetlerinin azaltılmasını ve daha etkin bir şekilde müşterilere hizmet sunumunu gibi katkılar sağlanması. (Yılmaz Didem, 2009)

Yukarıda sayılan pek çok nedenlerden dolayı lojistik alanında faaliyet gösteren işletmeler bilgi iletişim teknolojileri (Uluslararası Karayolu Eşya Taşımacılığı Bilgi Sistemi, Filo Yönetimi ve Araç Takip Bilgi Sistemi, Sürücü Takip Bilgi Sistemi, E-Ticaret, İnternet Pazarlaması, Depo Yönetim Bilgi Sistemleri) altyapısı kurmada son dönemlerde hızlı bir şekilde altyapı çalışmaları yürütmektedirler.

5.3.3. Eğitim Düzeyindeki Artış Eğilimi:

Ülke geneline baktığımızda yükseköğretim için tanımlanan teorik yaş grubu olan 18-22 yaş

grubundan sonra gelen en yakındaki 25-29 yaş grubu, nüfus içinde en az yükseköğretim mezunu olanların oranı 2009 yılında %16 iken 2016 yılında %31'e yükselmiştir. Bu artışta son yıllarda yükseköğretim kurumu sayısı ve kontenjanlarında yaşanan artışların büyük etkisi olduğu aşikârdır. 2018 yılı itibariyle lojistikle ilgili üniversite ölçeğinde eğitim veren 149 Meslek Yüksekokulu, 75 lisans, 28 yüksek lisans ve 2 tane de doktora programı mevcut olup kontenjanlara olan talebin yüksek olması nedeniyle hem program sayıları hem de belirlenen kontenjanlar her geçen gün artmaktadır.

5.3.4. Yapılması Planlanan Altyapı Projeleri

Karadeniz Bölgesi'nin de içerisinde bulunduğu pek çok uluslararası ulaştırma ağı mevcuttur. Bu ulaştırma ağlarının başında bir AB projesi niteliğindeki Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerini deniz, kara ve demiryolu ile Kafkasya ve Karadeniz üzerinden Avrupa'ya bağlamak amacını taşıyan doğu-batı güzergahı üzerindeki TRACECA Projesi (Transport Corridor For Europe-Caucasus-Asia) gelmektedir. Türkiye'de bu proje kapsamında önemli karayolu bağlantılarını içerisinde barındırmaktadır. TRACECA projesi kapsamındaki karayolu hattı ülkemizin sadece kuzey kesiminden geçmektedir. Bu karayolu ağı Gürcistan sınırlarından başlayarak, Karadeniz Sahil Yolu boyunca uzanarak, oradan da İstanbul'a ve Avrupa'ya bağlanan bir karayolu bağlantı ağına sahiptir. Projenin tamamlanmasıyla karayolu hattının bölgedeki transit ticaret hacminin gelişmesine doğal olarak katkı sağlaması beklenmektedir

Karadeniz Bölgesi'nde Samsun hariç demiryolu ulaşım altyapısı mevcut değildir. Ancak, UDHB'nin (Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı) geliştirmiş olduğu Trabzon-Gümüşhane- Erzincan Demiryolu Projesi'nin hayata geçirilmesi ile birlikte bu eksiklik giderilmiş olacaktır. UDHB tarafından hazırlanan "Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023" planında Türkiye üzerinden gerçekleştirilen transit taşıma hacminin artırılması için Karadeniz Bölgesi il ve limanlarına demiryolu altyapısının kazandırılması gereklidir. Bölgedeki demiryolu bağlantılarını hayata geçirilerek bölge illerini Batum üzerinden Orta Asya ve Çin'e kadar uzanan bir hat ile uluslararası demiryolu ağına bağlanması düşünülmektedir.

5.4. Tehditler

5.4.1. Yasal Mevzuatların Yetersiz Olması

Türkiye'de son zamanlarda yapılmış olan mevzuat düzenlemeleri farklı bakanlıklara aynı konularla alakalı olarak görev ve sorumluluklar yüklemektedir. Fakat lojistik üslerin ülke ekonomisine etkilerinin doğru bir şekilde değerlendirilebilmesi ve bu üslerden maksimum

faayda elde edilebilmesi için kanun koyucu tarafından yürütülecek kapsayıcı bir planlanma faaliyetine her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenledir ki ilgili kurum temsilcilerinden oluşan ortak bir komisyonun süreci planlama aşamasında konuyla ilgili olarak girişimlerde bulunması önemlidir. Kamu kurumlarının yanı sıra özel sektörün de konu ile ilgili düzenlemelerde söz sahibi olması bir gerekliliktir. Bu bağlamda, öncelikli olarak lojistik sektörünü tam anlamıyla kapsayacak bir lojistik master planına ihtiyaç bulunmaktadır. Diğer yandan, lojistik master planının sektöre ilişkin temel konulardan biri olan lojistik üslerle alakalı düzenlemeleri de içermesi gerekmektedir (Lojistikhatti.com).

5.4.2. Küresel Riskler ve Bölgesel Krizler

Dünyanın lider sigorta ve risk yönetimi şirketi olan Marsh & Zurich Insurance Group girişimleriyle ortaya konulan Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF) Global Riskler Raporu, iş dünyasının en fazla önemsendiği temel riskleri belirlemiştir. Yaklaşık 136 ülkeden 12,500 yöneticinin düşüncelerine yer verilen kapsamlı anketin sonuçlarına göre, 10 yıl içerisinde işletmelerin karşılaşılabileceği en önemli 10 riskli durum şu şekilde sıralanmıştır (Ekonomist.com.tr, 2018).

- İşsizlik veya Eksik İstihdam,
- Mali Krizler,
- Ulusal Yönetişim Başarısızlığı,
- Enerji Fiyatları Hareketliliği,
- Toplumsal İstikrarsızlık,
- Finansal Mekanizma veya Kurum Başarısızlığı,
- Kritik Altyapı Başarısızlığı,
- Siber Saldırıları,
- Devletlerarası Çatışmalar,
- Terör Saldırıları,
- Bölge Bölge Risk Algılarındaki Farklılıklar olarak sıralanmıştır.

Bu riskler lojistik sektöründe faaliyet gösteren veya sektöre girme eğiliminde olan firmaları düşündürmektedir. Buna ilaveten döviz kurlarındaki sürekli artış eğilimi ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların süreceği beklentisi lojistik sektörüne ilişkin beklenti ve tahminleri de aşağı çekmektedir.

Bölgesel riskler sınır komşularımız olan Irak ve Suriye'deki iç kargaşa ve karışıklıklar nedeniyle Orta Doğu'ya geçiş için kullanılan karayollarının kapanmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra mülteci akını sonucu yaşanan yoğun göç dalgası nedeniyle AB ülkelerine geçişlerin sürekli kontrol altında tutulması ve bir takım keyfi uygulamalar nedeniyle sürecin zorlaştırılmasına birde sektördeki maliyetlerin ve taşıma sürelerinin uzaması gibi olumsuz gelişmeler lojistik sektörünün performansını olumsuz yönde etkileyen etmenlerin başında gelmektedir. Söz konusu lojistik maliyetlerindeki artışları getirdiği ek yükler nedeniyle ülke içi taşımacılık sektörü, komşu ülkelere karşı rekabet gücünü ve pazar payını bir miktar kaybetmiştir (Ekonomi.isbank.com.tr 2018).

5.4.3. Çevre Ülkelerdeki Altyapı Yatırımları

Karadeniz'e komşu ülkelerdeki konteyner gemi, liman operatörlükleri, liman ve alt yapı yatırımları değerlendirildiğinde, Karadeniz içinde yük taşımacılığının zaman içinde çok hızlı bir oranda artacağı tahmin edilmektedir. Gürcistan'da 2016 yılı itibariyle yapımına başlanan Anaklia Limanı'nın yıllık 100 milyon ton yük kapasitesine sahip olacağı ve 2020 yılında tamamlanacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca Çin, Gürcistan ile yapmış olduğu ticaret anlaşması ile Belçika'ya yapacağı kargo taşımaları için Poti Limanını üs olarak kullanma kararı almıştır. Karadeniz'de %30'luk yük elleçleme kapasitesi ile en büyük paya sahip olan Ukrayna, var olan limanların kapasitelerini arttırmak için yeni yatırım kararları almış ve birçok konteyner gemi operatörü ile yeni anlaşmalar yaparak mevcut kapasitesini her geçen gün arttırmayı amaçlamıştır.

5.4.4. Akaryakıt Fiyatlarındaki Sürekli Artış

Petrolün üretim için son derece önemli bir hammadde olması sadece onun bir enerji kaynağı olmasından kaynaklanmamaktadır. Aynı zamanda kendisinden elde edilen farklı türev ürünlerinin sanayide yaygın kullanımı sebebiyle petrol, vazgeçilemez başlıca girdi özelliğini korumaktadır. Son dönemde petrol fiyatlarının sürekli artmasında pek çok etken rol oynarken, petrol talebinin durmaksızın artması ve petrolün yenilenemeyen bir kaynak olması nedeniyle artan fiyat baskısı ile 1986 yılından itibaren petrol fiyatının uluslararası piyasalarda belirlenmesine izin verilmesi gibi etmenleri bu fiyat artışlarının arkasındaki faktörler olarak sıralayabiliriz. Ayrıca artan petrol fiyatları maliyet enflasyonu ortaya çıkarma potansiyeli taşımaktadır (Emo.org.tr 2018) ve yaşanan sürekli fiyat artışları ekonomiye yön veren birçok sektörü etkilediği gibi lojistik sektörünü de olumsuz yönde etkilemektedir. Lojistik maliyetleri yüzdeler olarak ifade etmek gerekirse;

- Taşımacılık maliyetleri: %45
- Depolama: %26
- Yönetim giderleri: %9
- Stok maliyeti: %20

Bu maliyetler içerisinde de en büyük paya sahip olan taşımacılık maliyetlerini de kendi içerisinde değerlendirdiğimizde ortaya çıkan maliyet unsurları ve yüzdeleri aşağıda verilmektedir (www.ubak.gov.tr).

- Yakıt giderleri: % 38,87
- Sürücü Ücreti: % 21,30
- Lastik giderleri: % 17,21
- Amortisman + Faiz giderleri: % 10,78
- Bakım (İşçilik + Yedek Parça) giderleri: % 10,4
- Motor Yağı giderleri: % 1,09
- Diğer giderler: % 0,45

Yukarıdaki veriler ışığında lojistik maliyetlerin yaklaşık olarak % 45'i taşımacılık maliyetlerini, taşımacılık maliyetleri içinde de yakıt giderleri yaklaşık olarak % 39'luk bir paya sahiptir. Söz konusu oranlar kendi içerisinde değerlendirildiğinde toplam lojistik maliyetler içinde yakıt giderleri yaklaşık olarak % 18 oranında bir maliyete denk düşmektedir. Buda göstermektedir ki yakıt giderlerindeki en ufak bir artış, işletmelerin karlılık oranlarında önemli düşüşlere neden olmaktadır.

5.4.5. Çevre Ülkelerdeki İç Karışıklıklar

Çevre ülkelerde yaşanan belli başlı sorunlar iktisadi yönüyle ele alındığında Suriye, Irak ve Ukrayna'da yaşanan iç karışıklıklar ve savaşlar, Rusya'ya AB tarafından konulan ambargo ve Rusya ile yaşanan uçak krizi ve dönem dönem petrol fiyatlarında görülen gerilemenin Rus ekonomisinde yarattığı olumsuzluklar ile İran'a batı ülkelerince uygulanan ambargonun ülkemize maliyeti 2015 sonu itibari ile yaklaşık 39,2 milyar olmuştur. Bu ülkelerdeki problemlerin çoğu hiç yaşanmamış olsaydı, Türkiye'nin ihracatı 2015 yılında 143,8 milyar dolar yerine yaklaşık 164,1 milyar dolar seviyesinde olacaktı. Buna göre ihracatımız varsayıldığı üzere 164,1 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiş olsaydı, Türkiye 2015 yılında %4 yerine %4,6 oranında, 2014'te ise %3 yerine %3,4'lük bir büyüme oranına ulaşılacaktı. Rusya ile yaşanan

uçak krizi nedeniyle ortaya çıkan sorunlar 2017 yılı sonu itibari ile bir nebze de giderilmiş olsa da ticaret hacmi henüz istenilen seviyelere ulaşamamıştır. Bu oranlar ekonominin lokomotif konumundaki lojistik sektörünü yaşanan tüm bu olumsuzluklardan en fazla etkilenen sektörlerin başını çekmesine neden olmaktadır. Şayet bu sorunlar yaşanmamış olsaydı, sektör açısından hem ülke hem de bölgesel açıdan daha gelişmiş seviyelere erişilmiş olacaktı (www.tim.org.tr).

SONUÇ

Lojistik hizmetlerin, ülkelerin hatta ülke içinde ki bölgelerin gelişiminde önemli bir rol oynadığı düşünüldüğünde, rakiplere oranla stratejik avantaj elde edebilmek için sahip olunan lojistik performans ve üstünlüklerin hangi seviyede olduğunu bilmek büyük önem kazanmaktadır.

Türkiye’de Karadeniz bölgesi bulunduğu konum itibari ile önemli ticari geçiş yolları üzerinde bulunmaktadır. Bölge olarak yapılan durum analizleri değerlendirildiğinde; başta insan kaynağı, coğrafi ve stratejik konumu olmak üzere, araç filosu bakımından Avrupa’nın en büyük filolarından birine sahip olması önemli bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlar bilgi paylaşımı yapabilmek için organize olmuş çeşitli birlik ve derneklerinin varlığı, tarihi ticaret yolları üzerinde önemli bir konumda bulunması ve yeni altyapı çalışmaları bölgenin sektör açısından öne çıkan taraflarını oluşturmaktadır. Bu güçlü yönlerin yanı sıra geleneksel taşımacılık anlayışı, lojistik birimlerin kent içlerinde plansız ve dengesiz dağılması, yetişmiş eleman eksikliği, havayolu taşımacılık altyapısının lojistik hizmetler açısından yetersizliği iklim ve coğrafi özellikler, üretim merkezlerine olan uzaklık, nitelikli depolama kapasitesinin olmayışı ve demiryolu ağlarının yetersizliği gibi zayıf yönlerde göz önünde bulundurularak gereken altyapı çalışmaları bu doğrultuda gerçekleştirilmelidir.

Ülke veya bölge çapında uygulanacak yeni politikalar sonucu artan ticaret hacmi, sektörde faaliyette bulunan işletmelerin bilişim teknolojileri altyapısı kurmada istekli olmaları, eğitim düzeyindeki artış ve yapılması planlanan altyapı projeleri gibi sektörün önünü açacak atılımlar iyi değerlendirilmeli ve lojistik yapılar bu doğrultuda kurulmalıdır. Tüm bunlara ilave olarak yasal mevzuatın yetersiz olması, küresel riskler ve bölgesel krizler, çevre ülkelerinde hızlanan altyapı yatırımları, akaryakıt fiyatlarındaki sürekli artış ve çevre ülkelerdeki iç karışıklıklar gibi tehditler göz ardı edilmemeli bölgesel, ülkesel ve küresel çapta var olan tehditlerin avantaja dönüştürülebilmesi için yeni projeler geliştirilmelidir.

Bu çalışmada ortaya konulmuş olan swot analizi sonucunda elde edilen bilgilere dayanarak, ülkelerin veya bölgelerin politika yapıcıları, sahip oldukları lojistik performanslarıyla ilgili eksikliklerini giderebilecek, stratejik avantaj sağlayabilmek adına nerelere odaklanmaları gerektiğini belirleyebilecek ve potansiyel yeni stratejiler geliştirebileceklerdir. Lojistik alanında ulusal ve bölgesel çapta geliştirilecek olan yeni stratejiler, Dünya Bankası'nca hesaplanan ve lojistik alanında ülkelerin sergiledikleri performansı gösteren lojistik Performans İndeksi sıralamasında gerilerde bulunan Türkiye'ye yeni bir soluk getirecek, küresel ölçekte yatırımları çekerek lojistik bir üs haline dönüşmesine ve rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü kazanmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ar, İ.M., Tanyaş, M. (2011). “Kentsel Lojistik ve Trabzon İçin Mevcut Durum Analizi”, Trabzon Kent Sempozyumu, 08-10 Eylül, Trabzon.
- Bayraktutan Y., Özbilgin M. (2012)” Lojistik Sektöründe Havayolu Taşımacılığı Ve Türkiye” Türk Hava Kurumu Üniversitesi Ist International Aviation Management Conference 7 December 2012, Ankara.
- Çancı, M., M. Erdal. (2003). “Lojistik Yönetimi”. Freight Forwarder El Kitabı 1, İstanbul: Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği (UTİKAD).
- Erca, N., Çelik, İ., Atılcan, M., (2006), “Yük Köyleri Kavramı ve TCDD’deki Yük Köyü Uygulamaları” Uluslararası Demiryolu Sempozyumu 13-14 Aralık 2006, s.1001-1010, Ankara.
- Farook R. Hamzeh, Iris D. Tommelein, Glenn Ballard and Philip M. Kaminsky,(2007) “Logistics Centers To Support Projectbased Production In The Construction Industry” Proceedings IGLC-15, July 2007, Michigan, USA
- İstanbul lojistik sektör analizi, MÜSİAD, 2014
- Kurt, V., Çelik, İ., Ercan, N., (2008), “TCDD Lojistik Köyü Çalışmaları” 2. Uluslararası Demiryolu Sempozyumu/Demiryolu Fuarı Bildiriler Kitabı, 15-17 Ekim 2008, s.1483-1493, İstanbul.
- Medute, Ieva. (2005)“Comparative Analysis of the Definitions of Logistics Centres”, Transport, 2005 cilt 20, No 3, s. 106-110.
- Mehmet Kara, Lütfü Tayfur, Hamit Basık.(2009).“Küresel Ticarete Lojistik Üslerin Önemi Ve Türkiye” Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 6. Sayı 11, 69-84
- Yılmaz Didem, (2009). “Türkiye Lojistik Sektöründe Bilgi Sistemlerinin Rolüne İlişkin Bir Analiz” Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Sayısal Yöntemler Ve Yönetim Bilimi Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009
- <https://cscmpedge.org>, Erişim Tarihi: 17.08.2017
- <http://www.freight-village.com>, Erişim Tarihi: 17.08.2017
- <http://eurolatforms.eu/Logistic%20CenterDefinition.html>, Erişim Tarihi: 17.08.2017
- <http://www.lojistikhatti.com/haber/2012/11/turkiye-kuresel-lojistik-us-olma-hedefini-buyutuyor>, Erişim Tarihi: 17.08.2017
- <https://morfikirler.com/swot-analizi-nedir-ve-nasil-yapilir/>, Erişim Tarihi: 02.01.2018
- <https://paratic.com/swot-analizi/>, Erişim Tarihi: 02.01.2018
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1018, Erişim Tarihi: 08.01.2018
- <http://www.marjinal.com.tr/basin-bulteni/turkiye-kuresel-iscucu-endeksinde-75-ulke-arasinda-42-sirada--/2728>, Erişim Tarihi: 24.01.2018
- <https://webnak.com.tr/blog/lojistik-sektoru-depolama/>, Erişim Tarihi: 24.01.2018
- <http://www.ekonomist.com.tr/haberler/is-dunyasinda-en-onemli-10-kuresel-risk.html>, Erişim Tarihi: 15.02.2018

https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/rt_201732.pdf, Erişim Tarihi: 15.02.2018

http://www.emo.org.tr/ekler/3a900397522c1d3_ek.pdf?dergi=, Erişim Tarihi: 15.02.2018

<http://www.ubak.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 15.03.2018

<http://www.tim.org.tr/tr/ayin-uzmani-cevre-ulkelerdeki-krizlerin-bize-maliyeti.html>, Erişim Tarihi: 15.03.2018

<https://www.und.org.tr/tr/4492/undde-yeni-yonetim-belirlendi>, Erişim Tarihi: Erişim: 16.03.2018

<http://www.lojistikhatti.com/haber/2014/09/dunyada-ve-turkiyede-lojistik-us-mevzuati>, Erişim Tarihi: 20.03.2018

<https://www.talebemektebi.com/turkiyenin-jeopolitik-konumu/.html>, Erişim Tarihi: 09.04.2018

Türkiye’de Gençlerin İşsizlik Histerisi

Unemployment Hysteresis for Young People in Turkey

Ahmet Tayfur AKCAN¹

Öz

İşsizlik histerisi ilk olarak 1986 yılında O. Blanchard ve L. Summers tarafından incelenmiştir. İşsizlik oranlarının ekonomik şok karşısında artması doğal iktisadi olay olarak değerlendirilmektedir. Ancak artan işsizlik oranlarının, ekonomik şok ortadan kalktıktan sonra tekrar eski seviyelerine dönmemesine işsizlik histerisi denilmektedir. İşsizlik histerisinin geçerli olduğu ekonomide işgücü piyasasına yönelik daha etkin politikalar uygulanmalıdır. Çalışmada Türkiye’nin genç işsizlik ve genel işsizlik oranlarının histeri etkisi 2005 Ocak ve 2017 Haziran dönemi arasındaki aylık verilerin kullanılmasıyla araştırılmıştır. İşsizlik histerisi teorisinin söz konusu dönemde Türkiye istihdam piyasasında geçerlilik durumunun tespiti için Genişletilmiş Dickey Fuller birim kök testi ve yapısal kırılmayı dikkate alan Phillips Perron birim kök testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda genç işsizlik oranlarının genel işsizlik oranlarına göre daha fazla histeri etkisini barındırdığı tespit edilmiştir. Bu durum yaşanan ekonomik şokların nispeten gençlere yönelik istihdamın yaygın olduğu sektörleri etkilediğinin ve iş gücü piyasasına olumsuz etkilerin bu sektörlerden yayıldığını göstermektedir. Bu sebeple genç işsizliğin azaltılmasına yönelik uygulanacak istihdam politikalarının işgücü piyasası üzerinde daha etkin olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda çalışmanın Türkiye’de uygulanması planlanan işsizlikle mücadele politikalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Genç işsizlik, Histeri, İstihdam Politikaları*

Jel Kodu: *E24, J21, M51*

Abstract

The unemployment hysteresis was first examined by O. Blanchard and L. Summers in 1986. Increase in unemployment rates when economic shock is natural economic event. But the rising unemployment rates do not return to their former levels after the shocked is unemployment hysteria. If there is unemployment hysteria on the labor market in the economy, more effective policies must be implemented fort his labor market. In this study the hysteria effect of Turkey's youth unemployment and general unemployment rates was investigated by using monthly data between January 2005 and June 2017. Unemployment hysteria theory of the period in question the validity of the employment market in Turkey Augmented Dickey Fuller unit root test for the detection of cases and taking into account the structural break of Phillips-Perron unit root test was used. As a result of the study, young unemployment rates were found to have more hysterical effects than general unemployment rates. This situation shows that the economic shocks affect the sectors where employment for young people is widespread and the negative effects on the labor market are spreading from these sectors. For this reason, the employment policies to reduce youth unemployment have been reached more effective on the labor market. In this context, the implementation work in Turkey is expected to contribute to the planned policy to fight unemployment.

Keywords: *Young unemployment, Hysteria, Employment Policies*

Jel Codes: *E24, J21, M51*

¹ **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Dr. Öğr. Üyesi., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Taret Bölümü, Konya, Türkiye. **E-posta:** tayfurakcan@hotmail.com **Orcid no:** 0000000182107327

Extended Abstract

With the economic crisis that emerged in the United States of America in 1929, which became a global crisis in a short period of time, the classical economic school was the target of criticism. Together with the book *General Theory of Money, Employment and Interest* published by J. M. Keynes in 1936, the Keynesian economic school became the accepted economic trend. The Keynesian economic trend, on the other hand, lived its most popular time in the 1950s with the Phillips curve, which claimed that inflation and unemployment were reversed. However, in 1973, with the decision of the Union of Petroleum Exporting Countries to reduce oil exports and production, raw material shortages began to emerge worldwide, production costs increased and production decreased. With the decrease in production, employers had to dismiss their employees. While oil prices, which have increased due to the scarcity of oil worldwide, caused inflation, production decreased due to scarce oil and unemployment increased. As a result of the decision taken by the Union of Petroleum Exporting Countries, the period of inflation and unemployment increased together. With these situations, unemployment has become one of the main objectives of economic policies worldwide and academic research on unemployment has started to increase.

In 1973, with the decision of the union of oil exporting countries to reduce oil exports and production, raw material shortages have emerged worldwide, production costs have increased and production has decreased. With the decrease in production, employers had to dismiss their employees. As oil prices increased due to scarce oil in the world, production decreased and unemployment increased due to the oil crisis. As a result of the decision taken by the Union of Petroleum Exporting Countries, inflation and unemployment increased together throughout the world. With the overcoming of the oil crisis, the worldwide unemployment rate did not fall to the level before the crisis. In this regard, Blanchard and Summers conducted a study in 1986 and found that the unemployment rates increased with the economic crisis but not economically after the crisis. They described this situation as "unemployment hysteria".

In this study the hysteria effect of Turkey's youth unemployment and general unemployment rates was investigated by using monthly data between January 2005 and June 2017. In this period, the augmented Dickey Fuller unit root test with structural breaks into consideration, Phillips Perron unit root unemployment hysteresis test is used to test the labor market in Turkey.

This study includes several sections which are introduction, literature review, econometric application and interpretation. The study continues with the literature review, which is organized with attention to the chronological order of the studies conducted for the country groups.

There are many studies to measure unemployment hysteria. The studies conducted to measure the hysteria effect of unemployment are generally divided into studies by using time series belonging to a single country and studies using panel tests to measure the labor markets of country groups collectively. In the literature review section of the study, the studies on the unemployment hysteria were examined in chronological and target country or country groups.

The literature screening test for hysteria of unemployment for Turkey is not seen as a comparative study using data on youth unemployment and the overall unemployment rate. The study is thought to contribute to the literature in this context

In the econometric analysis section, firstly seasonal effects were investigated. According to the nature of data sets, natural changes occurring in some periods during the year are called seasonal effects. There are some statistical methods developed to eliminate these seasonal effects. One of the most used ones is X-12-ARIMA. Secondly used unit root tests which name are Augmented Dickey Fuller Unit Root and Phillips Perron Unit Root tests.

It is called stability when the series used in the model are not constantly increasing or constantly decreasing trend over time. In series with time series, the series should be stable. Otherwise, the trend of increasing or decreasing the data together may lead to a false relationship in econometric methods, and thus the result may be different from normal and even the correlation should be found to be in the opposite direction.

For the elimination of the above problems, the first one was developed by D. Dickey and W. Fuller from 1979, and then used stagnation tests derived from different tests. For this reason, the most widely used unit root tests, Augmented Dickey Fuller and Phillips Perron Unit Root Tests were used in the literature.

According to Augmented Dickey Fuller test results; In the case of a fixed term and no trend effect, in the case of a fixed term and in both fixed term and trend effect, the youth unemployment rate is higher than the unemployment rate.

Phillips Perron Unit Root Test results are similar to the extended Dickey Fuller Unit Root Test results. According to Phillips Perron Unit Root Test results; In the case of a fixed term and no trend effect, in the case of a fixed term and in both fixed term and trend effect, the youth unemployment rate is higher than the unemployment rate.

According to the results of the study, the results of both tests used in the analysis are similar. In the case of fixed term and no trend effect, in case of constant term and in both fixed term and trend effect, it is concluded that young unemployment rate has more hysteria effect than unemployment rate according to two unit root test. According to the results of the study, when economic shock occurs, job positions for young people in the labor market between 15-24 years of age are relatively more affected by economic shock.

One of the main objectives of the study is to recommend policies to be implemented in Turkey for the labor market. In this context, the fact that labor policies are directed towards sectors and regions where young employment is intense is more efficient and effective in terms of policy results. If the labor market practices are planned for young unemployed, both young unemployment will decrease and unemployment will decrease, leading to a decrease in general unemployment.

GİRİŞ

1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde çıkan ve kısa sürede küresel kriz niteliği kazanan ekonomik buhranın yaşanmasıyla Klasik iktisadi ekol eleştirilerin hedefindeki iktisadi akım olmuştur. 1936 yılında J. M. Keynes tarafından yayınlanan “Para, İstihdam ve Faizin Genel Teorisi” kitapla birlikte Keynesyen iktisadi ekol kabul gören iktisat akımı olmuştur. Keynesyen iktisat akımı ise 1950’li yıllarda enflasyon ve işsizliğin ters hareket ettiğini iddia eden Phillips eğrisi ile en popüler zamanını yaşamıştır. Ancak 1973 yılında petrol ihraç eden ülkeler birliğinin petrol ihracatını ve üretimini azaltması kararı ile dünya genelinde hammadde sıkıntıları baş göstermiş, üretim maliyetleri artmış ve üretim azalmıştır.

Üretimin azalmasıyla işverenler çalışanlarını işten çıkarmak durumunda kalmıştır. Dünya genelinde petrolün kıt bulunması sebebi ile artan petrol fiyatları enflasyona sebep olurken, kıtlaşan petrol sebebi ile üretim azalmış ve işsizlik artmıştır. Petrol ihraç eden ülkeler birliğinin aldığı karar neticesinde dünya genelinde enflasyonun ve işsizliğin birlikte arttığı döneme girilmiştir. Petrol krizinin aşılmasıyla birlikte dünya genelinde işsizlik oranı krizden önceki seviyesine inmemiştir. Bu konuda Blanchard ve Summers 1986 yılında bir çalışma yaparak, işsizlik oranlarının ekonomik kriz ile birlikte arttığını ancak kriz geçtikten sonra tekrar aynı seviyelere inmediğini ekonometrik olarak tespit etmiştir. Bu durumu da “işsizlik histerisi” olarak tanımlamışlardır.

Bu çalışmanın amacı da Türkiye’deki işsizlik histerisini genel işsizlik oranı ve genç işsizlik oranı verileri kullanarak test etmektir. Çalışmanın bir diğer amacı ise hangi işsiz kesime yönelik politikaların uygulanmasının işgücü piyasası açısından daha verimli ve etkin olacağı sorusunun cevabını bulmaktır. Genç işsizlik ve genel işsizlik türlerinden hangi işsizlik türü daha fazla histeri barındırıyorsa, o işsizlik türüne yönelik politikaların uygulanması, işgücü piyasası açısından daha etkin politika kapsamında değerlendirilmektedir.

Çalışmada Türkiye’nin işgücü piyasasına ait genç işsizlik ve genel işsizlik oranları, Ocak 2005 - Haziran 2017 zaman periyodunda analiz edilmiştir. Bu kapsamda Genişletilmiş Dickey Fuller birim kök testi ile yapısal kırılmayı dikkate alan Phillips Perron birim kök testi Türkiye işgücü piyasasında işsizlik histerisini test etmek için kullanılmıştır.

Çalışma; giriş, literatür taraması, ekonometrik uygulama ve yorumlama olmak üzere dört temel bölümden oluşmaktadır. Çalışma ülke gruplarına yönelik yapılan çalışmalarının kronolojik sıralamasına dikkat edilerek organize edilen literatür taramasıyla devam etmektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

İşsizliğin histeri etkisini ölçmeye yönelik yapılan çalışmalar genellikle tek bir ülkeye ait zaman serisi kullanılarak yapılan çalışmalar ve ülke gruplarının işgücü piyasalarını toplu halde ölçmeye yönelik panel testleri kullanan çalışmalar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Çalışmanın literatür taraması kısmında işsizlik histerisi üzerine yapılan çalışmalar kronolojik ve hedef ülke veya ülke grupları baz alınarak incelenmiştir.

İşsizlik histerisi alanında ilk çalışma Blanchard ve Summers (1986) tarafından yapılmıştır. Çalışmada Dickey Fuller ve Augmented Dickey Fuller birim kök testleri kullanılmıştır. Fransa, Almanya, Amerika ve İngiltere ülkelerine ait 1953-1984 yılları arası periyoda ait yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda Amerika haricindeki diğer ülkelerde işsizlik histerisi tespit edilmiştir.

2000 yılı sonrasında işsizlik histerisini test eden çalışmalarda artış yaşanmıştır. Çalışmalar genellikle OECD ülkelerinin işgücü piyasasını incelemekte olup 1960-2000 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Arestis ve Mariscal (2000) çalışmalarında OECD ülkelerini baz alarak 1960-1997 yılları arası verileri kullanılmıştır. Perron panel birim kök testi ile 22 OECD ülkesinin işsizlik histerisini araştırmıştır. Çalışma sonucunda 9 ülkede işsizlik histerisi tespit edilemezken, kalan 13 ülkenin işgücü piyasasında işsizlik histerisi tespit edilmiştir. Everaert (2001) ise bu çalışmadan bir yıl sonra 21 OECD ülkesine yönelik yaptığı analizde 1960-1999 yılları arasındaki verileri kullanarak söz konusu ülkelerin tamamı için işsizlik histerisi teorisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Roed (2002) çalışmasında ise 10 OECD ülkesine ait 1960-1995 yılları arası verileri kullanmıştır. Çalışma sonucunda Amerika haricindeki diğer 9 OECD ülkesinde işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Feve vd. (2003) çalışmalarında 1966-1999 yıllarına ve 21 OECD ülkesine ait yıllık veriler kullanmış ve 8 OECD ülkesinde işsizlik histerisi bulunamamışken, kalan 13 OECD ülkesinin işgücü piyasasında işsizlik histerisi tespit edilmiştir. Camarero vd. (2006) çalışmalarında 19 OECD ülkesi için 1956-2001 yılları arası dönemde yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda söz konusu ülkelerde işsizlik histerisine rastlanamamıştır. Lee (2010) çalışmasında 23 OECD ülkesine ait veriler kullanmıştır. Analiz sonucunda OECD ülkeleri için işsizlik histerisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Mercan vd. (2015) OECD ülkelerini de içine alan kapsamlı araştırma yapmıştır. Çalışmasında 1992-1 ve 2013-1 periyodunda çeyreklik veriler kullanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre Türkiye, AB15, AB27, OECD ve G8 ülkelerini kapsayan ülke gruplarında işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bekmez ve Özpolat (2016)'da çalışmalarında 1991 ve 2014 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır.

Çalışmanın sonucu da Mercan vd. çalışmasında olduğu gibi Türkiye ve OECD ülkelerinin işgücü piyasalarında işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucu bulunmuştur.

Avrupa Birliği’ne dahil olan ülkeleri baz alan çalışmalarda yapılmıştır. Leon vd. (2004) yaptıkları çalışmada Avrupa Birliği ülkelerine ait 1991-2001 yılları arasındaki aylık verileri kullanmıştır. Panel birim kök testlerinin kullanıldığı çalışmada işsizlik histerisinin geçersiz olduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Chang vd. (2005) tarafından yapılan çalışmada 10 Avrupa Birliği ülkesi için 1961-1999 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre Belçika ve Hollanda dışında kalan 8 ülkede işsizlik histerisinin varlığı tespit edilmiştir. Chang ve Lee (2011) tarafından yapılan çalışmada 1992-2008 yılları arası periyottaki aylık verileri kullanılmıştır. Çalışma sonunda işsizlik histerisinin Avrupa Birliği’ne ait 3 ülkede Fransa, Almanya ve İtalya’da geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ener ve Arıca (2011) ise çalışmalarında 1985-2005 yıllarına ve Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 15 ülkeye ait yıllık verileri kullanmıştır. Analizin sonucuna göre söz konusu ülke grubu için histeri etkisine rastlanmamış ve doğal işsizlik oranının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dritsaki ve Dritsaki (2013) tarafında yapılan çalışmada Avrupa Birliği’ne dahil olan ülkelerin tamamı için 1984-2010 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre Avrupa Birliği ülkeleri için işsizlik histerisinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Cheng vd. (2014) yapılan çalışmada Yunanistan, İrlanda, İtalya, İspanya ve Portekiz olmak üzere 5 Avrupa Birliği ülkesi için 1960-2011 periyoduna ait veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda Yunanistan, İrlanda ve İtalya için işsizlik histerisi geçerli iken İspanya ve Portekiz’de işsizlik histerisinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Doğru (2014) ise çalışmasında 12 Avrupa Birliği ülkesi için 1980-2012 yılları arası periyoduna ait yıllık verileri kullanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre Portekiz, Yunanistan ve Avusturya ülkeleri haricindeki diğer kalan 9 Avrupa Birliği ülkesinde histeri etkisinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çeşitli ülke gruplarına yönelik yapılan çalışmalarda; Ayala vd. (2012) yaptıkları çalışmada 18 Latin Amerika ülkesi için yapılan analizlerinde işsizlik histerisi etkisinin mevcut olduğunu gözlemlemiştir. Arı vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada 7 uzak doğu ülkesine ait 1985-2011 periyodu arasındaki veriler kullanmış, söz konusu ülke grubu için işsizlik histerisinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Munir ve Ching (2015) tarafından yapılan çalışmada Asya ülkelerine ait 1980-2009 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmış, çalışmaya konu ülkelerde işsizlik histerisinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye’nin işgücü piyasasında işsizlik histerisinin test edilmesine yönelik birçok çalışma yapılmıştır. 2000-2010 yılları arasında yayınlanan çalışmalara bakıldığında; Küçükale (2001)

çalışmasında 1950-1995 yılları arasındaki yıllık verileri kullanarak Kalman Filtresi yardımıyla Türkiye işgücü piyasasındaki işsizlik histerisini incelemiştir. Kalman filtresi sonucuna göre, bazı dönemlerde işsizlik histerisi geçersiz olduğu ancak çoğunlukla işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Pazarlıoğlu ve Çevik (2007) çalışmalarında 1988 ve 2004 yılları arası veriler kullanmıştır. Söz konusu çalışmada işsizlik histerisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Barışık ve Çevik (2008) tarafından yapılan çalışmada 1988-3 ile 2007-2 çeyreklik veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre söz konusu dönemde işsizlik histerisi tespit edilmiştir. Yılcıncı (2009)'da çalışmasında 1923-2007 yılları arasındaki yıllık verileri kullanarak işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Türkiye'nin işgücü piyasasına yönelik 2011 yılında yayınlanan çalışmalarda; Güloğlu ve İspir (2011) 1988-2008 yılları arasında yıllık verileri kullanmıştır. Çalışmada iki farklı sonuca ulaşılmıştır. Yapısal kırılmayı dikkate alan testin sonucuna göre çalışmaya konu teşkil eden sektörlerde işsizlik histeri olmadığı sonucuna ulaşılmışken, yapısal kırılmayı dikkate almayan test sonucuna göre sektörel işsizlik oranlarında histeri etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmayla yapısal kırılmaların işsizlik histerisi üzerinde doğrudan etki oluşturduğu tespit edilmiştir. Onur (2011) tarafından yapılan çalışmada 1992-2009 yılları arası veriler ile işsizlik oranları için histeri etkisinin varlığı tespit edilmiştir. Bayat vd. (2013) tarafından yapılan çalışmada, 1923-2011 yıllarına ait yıllık verileri kullanılarak histeri etkisinin varlığı saptanmıştır. Koçyiğit vd. (2011) tarafından yapılan çalışmada 1923-2010 yılları arasındaki yıllık işsizlik verileri kullanılmış, çalışma sonucunda iç ve dış ekonomik dalgalanmalar neticesinde işsizliğin doğal oranından uzaklaştığı tespit edilmiştir. Yıldırım (2011) yaptığı çalışmada 1923-2010 yılları arası periyotta yıllık verileri kullanarak analiz yapmıştır. Analiz sonucuna göre Türkiye'de söz konusu dönemde işsizlik histerisi geçerlidir.

Türkiye'ye yönelik 2011-2014 yılları arasında işsizlik histerisinin tespitine yönelik yapılan çalışmalarda; Bildirici, Ersin, Türkmen ve Yalçınkaya (2012) tarafından yapılan araştırmada 1980-2010 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmış, işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gözgör (2012) tarafından yapılan analizde 2001-2011 yılları arasındaki bölgesel işsizlik verileri kullanılarak, işsizlik histeri etkisinin varlığı tespit edilmiştir. Arısoy (2013) tarafından yapılan çalışmada Ocak 2005 ve Kasım 2011 dönemi arasındaki veriler aylık olarak kullanılarak Türkiye'de işgücü piyasasında işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2014-2016 yılları arasında Türkiye'ye yönelik yapılan analizlerde; Saraç (2014) Ocak 2005 ve Temmuz 2013 periyodu arasındaki aylık veriler kullanmıştır. Doğrusal olan ve doğrusal

olmayan her iki birim kök testine göre işsizlik oranlarının birim kök içerdiği ve işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kula ve Aslan (2014) tarafından yapılan çalışmada 1989-2008 yılları arası dönemde altışar aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmada tek kırılmalı ve iki kırılmalı panel birim kök testleri uygulanmıştır. Çalışma sonucuna göre Türkiye’de işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucu bulunmuştur. Çınar vd. (2014) 1988-2008 yılları arası periyottaki yıllık verileri kullanarak çalışma yapmışlar ve çalışmanın sonucunda, söz konusu dönemde işsizlik histerisinin Türkiye işgücü piyasası için geçerli olduğunu tespit etmişlerdir. Bayraktar (2015) tarafından yapılan çalışmada 2000-2013 yılları arasındaki çeyreklik veriler kullanılmış, işgücü piyasasına yönelik olan şokların işgücü piyasasında kalıcı etkiler bıraktığı ve bu nedenle histeri etkisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özkan ve Altınsoy (2015) yılında yapılan çalışmada 1988-2014 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmış, Türkiye işgücü piyasasında histeri etkisinin mevcudiyeti tespit edilmiştir. Güriş vd. (2015) yaptıkları çalışmada 1970-2014 yılları arasındaki işsizlik verileri kullanılmış, Türkiye’de histeri etkisinin geçersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Karagöz ve Saraç (2016) tarafından yapılan çalışmada Ocak 2005 ve Mart 2016 periyoduna ait aylık işsizlik verileri kullanılmış, çalışmada işsizlik oranı ve doğal işsizlik oranının birer gecikmeli modelinde işsizlik histerisinin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ağazade (2016) tarafından yapılan çalışmada Ocak 2005 ve Eylül 2015 periyodu arası aylık veriler kullanılarak, genel işsizlik oranı, tarım dışı işsizlik oranı ve genç nüfusta işsizlik oranı verilerinin hepsinde işsizlik histerisi tespit edilmiştir. Son olarak Kahyaoğlu vd. (2016) yaptıkları çalışmada 2001-1 ve 2015-4. çeyreği arası periyod, çeyreklik verilerle incelenmiştir. Çalışmaya göre Türkiye için işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucu bulunmuştur.

Yapılan literatür taramasında Türkiye’ye yönelik işsizlik histerisinin testi için karşılaştırmalı olarak genç işsizlik ve genel işsizlik oranlarına ait veriler kullanılarak yapılan çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bu kapsamda literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir.

2. EKONOMETRİK ANALİZ

Modelde kullanılan veri setleri günlük, haftalık, aylık ya da üç aylık periyotlar halinde yayınlanan veri setleri ise, zamana veya mevsime dayalı etkiler dolayısıyla zaman serilerinin gerçek eğilimlerinin görülmesi zorlaşabilir. Bu sebeple kullanılacak olan veri setleri, yukarıda sayılan veri setlerinden ise söz konusu zaman ve mevsimsel etkilerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Çalışmada aylık veriler kullanıldığından, mevsime dayalı veri etkilenmelerinin ortadan kaldırmak için mevsimsellikten arındırma yöntemlerinin birine tabi tutulması gerekmektedir.

Veri setlerinin niteliğine göre yıl içerisinde bazı dönemlerde meydana gelen tabii değişikliklere mevsimsel etkiler denilmektedir. Bu mevsimsel etkilerin ortadan kaldırılması için geliştirilen bazı istatistiksel yöntemler bulunmaktadır. Bunlardan en fazla kullanılanlardan birisi ise X-12-ARIMA'dır. Çalışmada kullanılan verilerin mevsimsel etkilerden arındırılması için X-12-ARIMA yöntemi kullanılmıştır.

X-12-ARIMA yöntemi, E. Dagum (1988) tarafından geliştirilen X-11-ARIMA metodunun geliştirilmiş halidir (Uslu ve Polat 2010: 3120). Çalışmada X-12-ARIMA yönteminden E-Views programı kullanılarak yararlanılmıştır.

2.1. Birim Kök Testleri

Modelde kullanılan serilerin zaman içerisinde sürekli artma veya sürekli azalma trendi içerisinde olmamaları durumuna durağanlık denilmektedir. Zaman serileri ile yapılan çalışmalarda serilerin durağan olması gerekmektedir. Aksi durumunda verilerin birlikte artış veya azalış trendine girmeleri, ekonometrik yöntemlerde sahte ilişkinin çıkmasına ve dolayısıyla sonucun normalden çok daha farklı ve hatta bulunması gereken korelasyonun ters yönlü bulunmasına neden olabilir.

Yukarıdaki sıkıntıların ortadan kaldırılması için ilki 1979 yılından D. Dickey ve W. Fuller tarafından geliştirilen ve daha sonraları farklı testlere türetilen durağanlık testleri kullanılmaktadır. Bu sebeple çalışmada literatürde en yaygın kullanılan birim kök testleri olan Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron Birim Kök Testleri kullanılmıştır.

2.2. Augmented Dickey Fuller (ADF) Testi

Bir seri sürekli artma veya sürekli azalma trendinde bulunuyorsa, seride birim kök olduğu yani durağan olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumun tespit edilmesi ve varsa durağanlığın fark alınması suretiyle ortadan kaldırılması için ilk olarak Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi kullanılmıştır.

Augmented Dickey Fuller Birim Kök testi 1979 yılında ilk olarak bulunan Dickey Fuller Birim Kök Testinin geliştirilmiş halidir. Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testinde, Dickey Fuller Birim Kök Testinde olduğu gibi üç farklı model kullanılmaktadır. Bu modellerden ilki olan 1 numaralı denklemde gösterilen katsayı ve trend etkisinin olmadığı durumu, 2 numaralı denklem ise sabit katsayı etkisinin bulunduğu ancak trend etkisinin bulunmadığı ve son olarak 3 numaralı denklem ise hem sabit katsayı hem de trend etkisinin bulunduğu durumlardaki durağanlık sınamalarında kullanılmaktadır.

$$\Delta Y_t = \partial Y_{t-1} + \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \partial Y_{t-1} + \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \partial Y_{t-1} + \beta_t \sum_{i=2}^m \beta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Bu testte En Küçük Kareler (EKK) yöntemini kullanarak hesaplanan ∂ katsayısının tahmin değeri ve standart hatasının bulunmasını amaçlamaktadır. Bu denklemler sonucunda bulunan t değeri, Dickey-Fuller tablo değerlerindeki ilgili değer ile karşılaştırılır. Bu karşılaştırmada $\partial=0$ hipotezinin doğruluğu test edilmektedir.

$H_0 = \partial = 0$ Seride birim kök vardır, durağan değildir,

$H_1 = \partial < 0$ Seride birim kök yoktur, seri durağandır sonucu çıkarılmaktadır.

2.3. Phillips Perron (PP) Testi

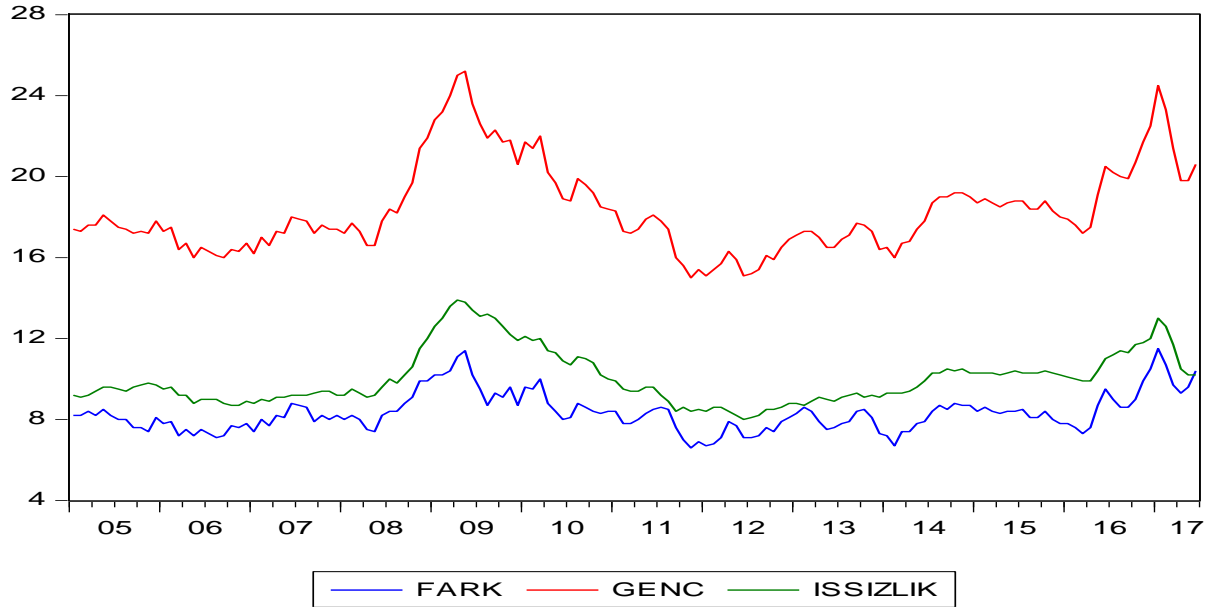
Augmented Dickey Fuller Birim Kök testi hata terimlerinin bağımsız ve sabit varyansa sahip olduğunu varsaymaktadır. Ancak testin doğru sonucu vermesi için hata terimleri arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı ve sabit varyansın olduğundan emin olmak gerekmektedir. Bu varsayımın doğurması muhtemel hatalı sonuçların ortadan kaldırılması için 1988 yılında P. Phillip ve P. Perron tarafından yeni bir test geliştirilmiştir.

Phillips – Perron birim kök testinin çalışma prensibine bakıldığında, test istatistiği değeri, $\hat{S}$ katsayı tahmini, $t\delta$ δ ‘nin t değerini, $se(\hat{S})$ δ nın standart hatasını temsil etmesi şartıyla 4 numaralı eşitlik kullanılmaktadır (Phillips ve Perron: 1988).

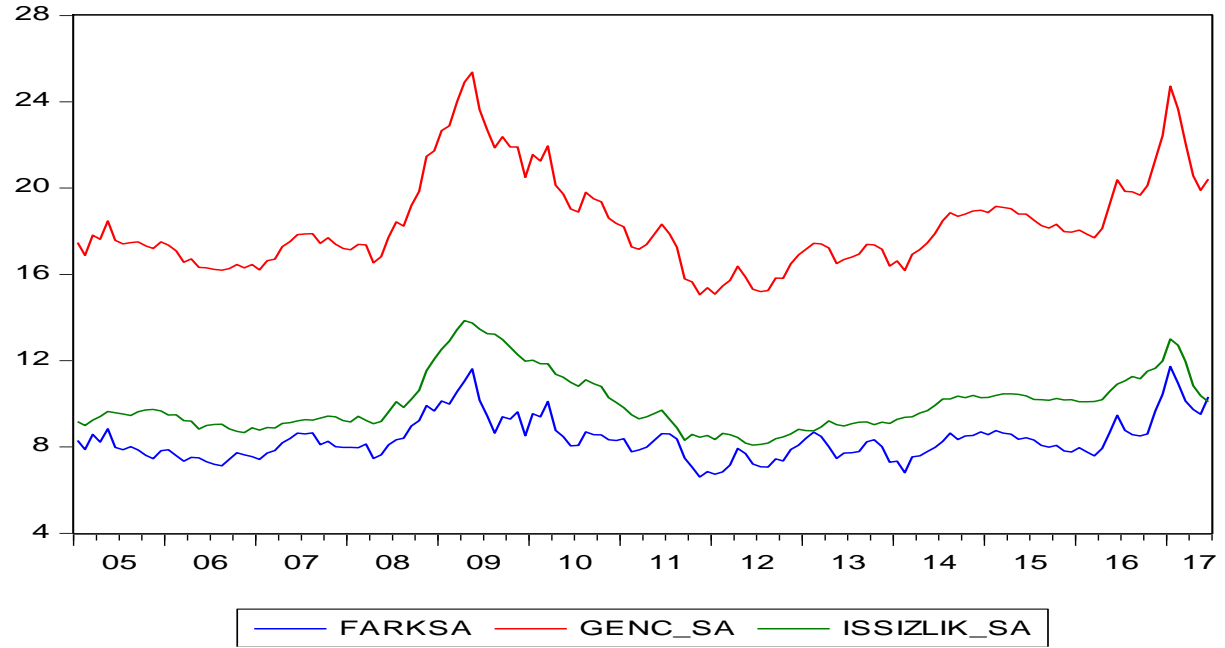
$$T_{\delta} = t\delta \left(\frac{\gamma_0}{f_0} \right)^{1/2} - \frac{T(f_0 - \gamma_0)(se(\hat{S}))}{2\sqrt{f_s}} \quad (4)$$

Yukarıdaki formüllerden hareketle değişkenler için durağanlık sınaması yapılmadan önce veriler aylık olarak kullanıldığı ve Türkiye’de mevsimsel işsizlik değişimleri fazla olduğu için öncelikle mevsimsel etkilerden arındırılmıştır. Grafik 1’de mevsimsel etkilerden arındırılmamış işsizlik veri setlerine ait trend ve Grafik 2’de mevsimsel etkilerden arındırılmış veri setlerine ait trend görülmektedir.

Grafik 1: İşsizlik ve Genç işsizlik

Grafik 2: Mevsimsel etkilerden arındırılmış işsizlik ve genç işsizlik

Grafikler incelendiğinde; 2008 yılında yaşanan küresel kriz sonrasında hem genç işsizlik hem de genel işsizlik oranları en yüksek seviyesine çıktığı görülmektedir. Kriz sonrası izlenen istihdam politikalarından genç işsizlik nispeten daha fazla etkilendiği için aralarındaki fark azalma eğilimi göstermiştir. Değişen ekonomik duruma göre de bu fark zamanla artıp azalmıştır. Ancak 2016 yılının ikinci yarısından sonra genç işsizlik daha fazla artma eğilimine girdiğinden aradaki fark da artmış ve 2017 yılında ilk defa genç işsizlik oranı normal işsizlik

oranının iki katına çıkmıştır.

2.4. Ampirik Sonuçlar

Mevsimsel etkilerden arındırılan işsizlik oranı ve genç işsizlik oranına ait Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök testi sonuçları aşağıdaki gibidir. Tablo 1’de yukardan aşağıya doğru sırasıyla; sabit terim ya da trend etkisinde olmayan birim kök testi sonuçları, sabit terimli denkleme ait olan birim kök testi sonuçları ve hem sabit hem de trend etkisinin bulunduğu denkleme göre yapılan birim kök testi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 1: Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	ADF t İstatistik	%1 Kritik Değer %5 Kritik Değer %10 Kritik Değer	Olasılık Değeri
Genç İşsizlik	0,326682	-2,580897 -1,943027 -1,615260	0,7785
İşsizlik	-0,093834	-2,580681 -1,942996 -1,615279	0,6497
Genç İşsizlik	-1,451739	-3,475500 -2,881260 -2,577365	0,5553
İşsizlik	-2,557131	-3,475819 -2,881400 -2,577439	0,1044
Genç İşsizlik	-1,553124	-4,022135 -3,440894 -3,144955	0,8065
İşsizlik	-2,535272	-4,022586 -3,441111 -3,145082	0,3109

Augmented Dickey Fuller test sonuçlarına göre; sabit terim ve trend etkisi olmayan durumda, sabit terim olan durumda ve hem sabit terim hem de trend etkisinin olduğu durumlarda genç işsizlik oranının düzensizliği, işsizlik oranına göre daha fazladır.

Mevsimsel etkilerden arındırılan işsizlik oranı ve genç işsizlik oranına ait Phillips Perron Birim Kök testi sonuçları aşağıdaki gibidir. Tablo 2’de yukardan aşağıya doğru sırasıyla; sabit terim ya da trend etkisinde olmayan birim kök testi sonuçları, sabit terimli denkleme ait olan birim kök testi sonuçları ve hem sabit hem de trend etkisinin bulunduğu denkleme göre yapılan birim kök testi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 2: Phillips Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	PP t İstatistik	%1 Kritik Değer %5 Kritik Değer %10 Kritik Değer	Olasılık Değeri
Genç İşsizlik	0,093401	-2,580574 -1,942982 -1,615289	0,7109
İşsizlik	-0,080343	-2,580574 -1,942982 -1,615289	0,6543
Genç İşsizlik	-1,632404	-3,474567 -2,880853 -2,577147	0,4635
İşsizlik	-1,978233	-3,474567 -2,880853 -2,577147	0,2962
Genç İşsizlik	-1,703127	-4,020822 -3,440263 -3,144585	0,7453
İşsizlik	-1,961410	-4,020822 -3,440263 -3,144585	0,6171

Phillips Perron Birim Kök Testi sonuçları da Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi sonuçlarına benzerlik göstermektedir. Phillips Perron Birim Kök Testi sonuçlarına göre; sabit terim ve trend etkisi olmayan durumda, sabit terim olan durumda ve hem sabit terim hem de trend etkisinin olduğu durumlarda genç işsizlik oranının düzensizliği, işsizlik oranına göre daha fazladır.

SONUÇ

İşgücü piyasasında histeri etkisi temel olarak işgücü piyasasının şoklara karşı dayanıklılığını ve toparlanma süresini ölçmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada yapısal kırılmayı dikkate alan Phillips Perron Birim Kök Testi ve yapısal kırılmayı dikkate almayan Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testleri kullanılarak genç işsizlik ve genel işsizlik oranları kullanılarak işgücü piyasasındaki histeri etkisi analiz edilmiştir.

Analizde kullanılan her iki testin de sonuçları benzerlik göstermektedir. Sabit terim ve trend etkisi olmayan durumda, sabit terim olan durumda ve hem sabit terim hem de trend etkisinin olduğu durumlarda iki birim kök testine göre de genç işsizlik oranının, işsizlik oranına göre daha fazla histeri etkisi barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre ekonomik şok yaşandığında, işgücü piyasasında 15-24 yaş aralığında olan gençlere yönelik olan iş pozisyonları ekonomik şoktan göreceli olarak daha fazla etkilenmektedir.

Çalışmanın temel amaçlarından birisi de Türkiye işgücü piyasasına yönelik uygulanacak olan politikalara tavsiyede bulunmaktır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, işgücü politikalarının genç istihdamın yoğun olduğu sektörlerle ve bölgelere yönelik olması politika sonuçları açısından daha verimli ve etkin olma durumundadır. İşgücü piyasasına yönelik uygulamalar, genç işsizlere yönelik olarak planlanırsa, hem genç işsizlik azalacak hem de azalan genç işsizlik genel işsizliğin azalmasına sebep olacaktır.

Histeri etkisinin daha fazla olduğu genç işsizliğe yönelik uygulanan politikalar işgücü piyasasını daha güçlü hale getirecektir. Ayrıca işsizliğin sosyal boyutunu araştıran çalışmalarda işsizlikle boşanma ve suç oranları arasında doğru orantılı korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamdan da değerlendirildiğinde genç işsizliği azaltmaya yönelik uygulanacak politikalar hem işgücü piyasasını daha güçlü yapıya getirecek hem de gençlerin artan suç işleme oranları ve boşanma oranlarının da azalmasına yardımcı olarak toplumun sosyal huzura kavuşmasında etkin rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ağazade S. (2016), Türkiye İçin İşsizlik Histerisine Karşın Doğal Oran Hipotezinin Doğrusal Dışı Yöntemlerle Sınanması, Sosyal Güvenlik Dergisi 6, 28-46.
- Arestis, P. & Mariscal I. B. F. (2000). OECD Unemployment: Structural Breaks and Stationary, Applied Economics 32, 399–403.
- Arı, A., Zeren F. & Özcan, B. (2013). Doğu Asya ve Pasifik Ülkelerinde İşsizlik Histerisi: Panel Veri Yaklaşımı, Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 35(2): 105-122.
- Arısoy, İ. (2013), Türkiye’de işgücü piyasasına etki eden şokların kalıcılığının analizi, TİSK Akademi, 8(15): 22-41.
- Ayala, A., Juncal, C. & Luis, A. (2012). Unemployment Hysteresis: Empirical Evidence for Latin America, Journal of Applied Economics, 15 (2), 213-233
- Barışık, S. & Çevik, İ. (2008), Türkiye’de İşsizlik Histerisinin Yapısal Kırılma ve Güçlü Hafıza Modellemesi İle Sektörel Analizi, TİSK Akademi, 3(6):67-87.
- Bayat, T. Kayhan, S. & Koçyiğit, A. (2013) Türkiye’de İşsizliğin Asimetrik Davranışının Rejim Değişim Modeliyle İncelenmesi, Business and Economics Research Journal, 4(2): 79 90.
- Bayrakdar, S. (2015), Türkiye İçin İşsizlik Histerisi ya da Doğal İşsizlik Oranı Hipotezinin Geçerliliğinin Sınanması, İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, 2 (2), s. 45-61.
- Bekmez, S. & Özpolat, A. (2016). Hysteresis Effect on Unemployment for Men and Women: A Panel Unit Root Test for OECD Countries, International Journal of Financial Sesarch 7(2), 122-133
- Bildirici, M., Ersin, Ö., Türkmen, C. & Yalçınkaya, Y. (2012) The Persistence Effect of Unemployment in Turkey: An Analysis of the 1980-2010 Period, Journal of Business Economics & Finance, 1(3): 22-32.
- Blanchard, O. & Lawrence S., (1986). Hysteresis and the European Unemployment Problem, NBER Working Paper Series, Working Paper No: 1950, 1-78
- Camarero, M., Josep L. & Cecillo T. (2006). Testing for Hysteresis in Unemployment in OECD Countries. New Evidence Using Stationarity Panel Tests with Breaks, Oxford Bulletin of Economics and Statistics 68, 167–182
- Chang, T., Chien-Chung N. & Chien-Chung W. (2005). An Empirical Note on Testing Hysteresis in Unemployment for Ten European Countries: Panel SURADF Approach, Applied Economics Letters 12, 881–886.
- Chang, T. & Chia-Hao L. (2011) Hysteresis in Unemployment for G-7 Countries: Threshold Unit Root Test, Romanian Journal of Economic Forecasting 4: 5-14.
- Cheng, S., (2014). Flexible Fourier Unit Root Test of Unemployment for PIIGS Countries, Economic Modelling, 36, 142-148.
- Çınar, M., Akay, H. & Yılmaz, F. (2014). A Sectoral Analysis of Hysteresis in Unemployment: Evidence from Turkey, Bilig (69), 29-52.
- Doğru, B. (2014). Euro Bölgesinde İşsizlik Histerisinin İkinci Nesil Panel Birim Kök Testleri ile Analizi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 14(3), 77-86
- Dickey, D. & Fuller, W. (1979). Distribution of the Estimation for Autoregressive Time Series with a Unit Root, Journal of The American Statistical Association, 427-431
- Dritsaki, C. & Melina D. (2013). Hysteresis in Unemployment: an Empirical Research for Three Member States of The European Union, Theoretical and Applied Economics 20(4): 35-46.
- Ener, M. & Arıca F. (2011). Unemployment Hysteresis in Turkey and 15 EU Countries: A Panel Approach, Research Journal of Economics, Business and ICT, 1, 65-71
- Ener, M., Balan F. & Kurt Ü. (2015). The Empirical Analysis of The Sectoral Employment and

- Economic Growth in High Income OECD Countries, *International Journal of Economics and Research* (5), 75-86
- Everaert, G. (2001). Infrequent Large Shocks to Unemployment: New Evidence on Alternative Persistence Perspectives, *Labor* 15, 555–577
- Fève, P., Henin, P.Y. & Jolivaldt, P (2003). Testing for Hysteresis: Unemployment Persistence and Wage Adjustment, *Empirical Economics* 28, 535–552
- Gözgör, G. (2012). Hysteresis in regional unemployment rates in Turkey, *International Journal of Economics and Finance*, 4(9): 175-181.
- Güloğlu, B. & İspir, M. (2011). Doğal işsizlik oranı mı? İşsizlik histerisi mi? Türkiye için sektörel panel birim kök sınaması analizi, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(2), 205-215.
- Güriş, B., Tiftikçigil, B. & Tıraşoğlu, M. (2015). Testing for Unemployment Hysteresis in Turkey: Evidence From Nonlinear Unit Root Tests. *Quality & Quantity*, 1-12.
- Kahyaoğlu H., Tüzün O., Ceylan F. & Ekinci R. (2016), İşsizlik Histerisinin Geçerliliği: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 103-128.
- Karagöz, K. & Saraç, T. (2016). İşsizlikte Histeri Etkisinin Kalman Filtre Yaklaşımıyla İncelenmesi: Türkiye Örneği, *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi* 1(2), 59-72.
- Koçyiğit, A. Bayat, T. & Tüfekçi, A. (2011), Türkiye’de İşsizlik Histerisi ve Star Modelleri Uygulaması, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 31(2): 45-60.
- Kula, F. & Aslan, A. (2014). Unemployment hysteresis in Turkey: Does education matter?, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 4(1), 35-39
- Küçükale, Y. (2001) Doğal İşsizlik Oranındaki Keynesyen Histeri Üzerine Klasik Bir İnceleme: Kalman Filtre Tahmin Tekniği İle Türkiye Örneği 1950-1995, V. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, Eylül 19-22.
- Lee, C.(2010). Testing for Unemployment Hysteresis in Nonlinear Heterogeneous Panels: International Evidence, *Economic Modelling*, 27:1097-1102.
- Leon-Ledesma, M. & Peter M. (2004). Unemployment, Hysteresis and Transition. *Scottish Journal of Political Economy* 51 (3), 377–401
- Mercan, M., Yurttaçıkılmaz Z. & Çakmak F. (2015), İşsizlik Histerisi Hipotezinin Türkiye, AB-15, AB- 27, OECD ve G-8 Ülkeleri İçin Yatay Kesit Bağımlılığı ve Yapısal Kırılmalar Altında Testi: Dinamik Panel Veri Analizi, *TİSK Akademi*, 10(19), 44-65.
- Munır, Q. & Ching, K. S. (2015). Revisiting The Hysteresis Hypothesis in Unemployment in Selected Emerging Economies, *International Journal of Economic Perspectives*, 9(3), 22-32.
- Onur, S. (2011). Türkiye Ekonomisinde İşsizlik Histerisi (1992-2009), *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri*, No:04, 1-25.
- Özkan, Y. & Altınsoy, A (2015), İşsizlik ve İstihdamda Histeri Etkisi (Türkiye, 1988-2014), *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, S. 123-130
- Pazarlıoğlu, V. & Çevik, E. (2007). Ratchet model: 1939-2005 dönemi Türkiye uygulaması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 17-34
- Phillips P. & Perron,P. (1988). Testing for Unit Roots in Time Series Regression, *Journal of Biometrika*, 335-346
- Roed, K. (2002). Unemployment Hysteresis and the Natural Rate of Vacancies. *Empirical Economics* 27, 687–704

- Saraç, T. (2014), İşsizlikte histeri etkisi: Türkiye örneği, *Ege Akademik Bakış*, 14(3), 335-344
- Uslu, E. & Polat, Ö. (2010), Türkiye'nin Dış Ticaretinde Mevsimsel Düzeltme, *Journal of Yaşar University*, 3117-3130
- Yılancı, V. (2009). Yapısal Kırımlar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10 (2), 324-335
- Yıldırım, S. (2011), Türkiye'de Histeri Hipotezinin Geçerliliğinin Çoklu Yapısal Kırımlı CKP Birim Kök Testiyle Sınanması, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(22), 28-47

Farklı Gelir Grubundaki Ülkelerde Ekonomik Büyüme ve Çevre Kalitesinin Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi
The Impact on Health Expenditures of Economic Growth and Environmental Quality in Countries in Different Income Groups: A Panel Data Analysis

Suzan ERGÜN¹, Melike ATAY POLAT²

Öz

Dünyada artan küresel ısınma ve fosil yakıt tüketimi yüzünden artan sera gazı emisyonu çevre kalitesini azaltmaktadır. Çevre kalitesinin azalmasıyla artan çevresel risk faktörleri pek çok ölüm, hastalık ve sakatlanmaların nedenidir. Çevresel olumsuzluklara insan maruziyeti azaltılarak bu ölüm, hastalık ve sakatlanmalar azaltılabilir. Bu nedenle artan çevresel bozulmayla birlikte sağlık harcamaları da artmaktadır. Bu çalışmada çevresel kalite ve ekonomik büyümenin sağlık harcamaları üzerindeki etkisi 119 ülke için incelenmiştir. Kao panel eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, farklı gelir grubundaki ülkelerde sağlık harcamaları, ekonomik büyüme, fosil enerji kaynakları tüketimi ile imalat sanayi ve inşaat sektöründen kaynaklanan CO₂ emisyonları arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Panel ARDL yöntemi ile elde edilen uzun dönem tahmin sonuçları farklı gelir grubundaki ülkelerde ekonomik büyümedeki artışın sağlık harcamaları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, üst-orta gelirli ülkeler ile düşük-orta gelirli ülkelerde fosil enerji kaynaklarından kaynaklanan CO₂ emisyonundaki artış sağlık harcamaları üzerinde pozitif etkiye sahipken, yüksek gelirli ülkelerde ise sanayi sektöründen kaynaklanan CO₂ emisyonu sağlık harcamalarını pozitif olarak etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Bozulma, Sağlık Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Panel Veri

Jel Kodu: C32, I19, K32

Abstract

Increasing global warming and fossil fuel consumption in the world has resulted in increased greenhouse gas emissions reducing environmental quality. Increasing environmental risk factors with decreasing environmental quality are the causes of many deaths, illnesses and injuries. These deaths, illnesses and injuries can be reduced by reducing human exposure to environmental problems. Therefore, health expenditures are increasing with increasing environmental degradation. In this study, we examine the effects of environmental quality and economic growth on health expenditures for 119 countries. According to results of Kao panel cointegration test, it is determined that it exists a long term relation between CO₂ emission generated from production industry and construction sector and health expenditures, economic growth and fossil energy sources at different income level groups are meaningful. Results of long-terms predictions obtained by ARDL panel method show that increased economic growth in countries with different income groups has positive impact on health expenditure. Additionally, in the upper-middle-income countries and the lower-middle-income countries increased CO₂ emissions caused by fossil energy resources have positive impact on health expenditures whereas in the upper-income countries industrial CO₂ emissions have positive impacts on health expenditures.

Keywords: Environmental Degredation, Health Expenditures, Economic Growth, Panel Data

Jel Codes: C32, I19, K32

¹ **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Malatya, suzan.ergun@inonu.edu.tr, Orcid no: 0000-0002-84474-972X

² Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Mardin, matay@artuklu.edu.tr, Orcid no: 0000-0001-9507-5942

Extented Abstract

Background of the Study: Recognition of the effects of environmental factors on human health is based on the thirteenth century. In the following period, parallel to the advances in biology, chemistry and medicine, sensitivity to this issue has increased. In particular, large increases in pollution due to industrialization have led to more modern environmental concerns. As a result of this situation, almost every country in the world today regulates the environment to some degree. The main motivation for environmental regulations throughout the world is the protection of human health.

Because human capital is an important factor affecting economic growth. As health is an important component of human capital, it increases the productivity of employees by increasing their physical capacities (such as strength and endurance) and mental capacities (understanding function and reasoning ability). Therefore, good health positively affects the economic growth and economic development by increasing the productivity level of human capital. In other words, the idea that a healthy workforce will be more productive makes the idea that health will cause wealth.

Death and disease both lead to less productive life span and economically bring many burdens. Beyond this, the economic benefit of treatment and protection is generally higher than its cost. However, environmental degradation results negative consequences on health. Increasing global warming and fossil fuel consumption in the world has resulted in increased greenhouse gas emissions reducing environmental quality. Increasing environmental risk factors with decreasing environmental quality are the causes of many deaths, illnesses and injuries. These deaths, illnesses and injuries can be reduced by reducing human exposure to environmental problems. Therefore, health expenditures are increasing with increasing environmental degradation.

There is also a macroeconomic relationship between health and income. There is a strong mutual relationship between total health indicators (such as life expectancy, child death) and per capita income. Higher income makes it possible to reach better goods and services (better nutrition, clean water, better health care) that are needed for more health.

In summary, better health is both the result of and the reason of an increase in income level.

Purpose of the research: There are many studies on the factors affecting health expenditures and the relationship between economic growth and environment in the literature. However, there is very little literature on the impact of environmental degradation on health expenditures. Therefore, the aim of this study is to reveal the role of environmental quality in determining health expenditures per capita in order to fill the gap in this area. The subject of this study is to reveal the effects of economic growth and environmental pollution indicators on health expenditures. In this concept the study has three purposes. The first aim is to investigate the effects of economic growth on health expenditures in the countries with different income groups. The second aim is to investigate the effect of CO₂ emissions resulting from the depletion of fossil energy sources on health expenditures. The third aim is to investigate the effect of CO₂ emissions from manufacturing industry and construction sector on health expenditures.

Research Method: The impact of economic growth, depletion of fossil energy resources, and CO₂ emissions from the manufacturing industry and construction sector on health expenditures was tested for 119 high, upper middle, low middle and low income countries in the period 1995-2014. Considering that the findings will differ according to the level of development of the countries, 119 countries that are analyzed are divided into four groups as high, upper middle, low middle and low income countries by using World Bank's income classification. The effects of CO₂ emissions per capita and sectoral CO₂ emissions on health expenditures have been tested separately for each country group. In this study, the first generation unit root tests, Kao cointegration test and finally the PMG and MG tests based on the Panel ARDL model that used in the estimation of long and short term relationships were used.

Findings of the Research: To test the stability of the first series, the most commonly used panel unit root tests, LLC, IPS, Breitung and Maddala and Wupanel unit root tests were used. It was determined that all series were not stationary at the level, but when the first differences were taken, the series became stationary.

After unit root tests, Kao panel cointegration test was performed to determine the long-term relationship between series. According to the Kao panel cointegration test, test statistics for Model I and Model II were found to be significant in different income groups. Therefore, there is a long-term relationship between health expenditures, economic growth, consumption of fossil energy resources and CO₂ emissions from manufacturing industry and construction sector.

In order to estimate the long-term regression parameters using the panel ARDL method, PMG estimator was used. According to PMG estimator predicted regressions Model I and Model II, there is a positive and significant relationship between health expenditures and economic growth in different income groups. In other words, economic growth in high, upper middle, low middle and low income countries increases health expenditures.

Another result for Model I derived from the PMG estimator is that the increase in CO₂ emissions from fossil energy sources in the long run positively affects health expenditures. The positive and significant relationship between CO₂ emissions and health expenditures has been identified in upper middle and low middle income countries. Furthermore, for Model II, the increase in CO₂ emissions from manufacturing and construction industry in the long-term in high-income countries positively affects health expenditures. Finally, the existence of negative and significant error correction coefficients reveals the existence of long-term relationship between variables.

Conclusion: According to the findings, investments in environmental protection can prevent various diseases and disabilities as well as reduce health expenditures. If the adopted health policy ignores environmental problems, it will increase health expenditures. Both developed and developing countries need to pay attention to environmental management and environmental response measures. Thus, health expenditures can be shifted to more effective areas as a result of reducing environmental quality of countries.

GİRİŞ

Bireyin sağlığı birbiriyle etkileşim halinde olan ve çoğu zaman kontrol edilemeyen beşeri birikimi (kalıtım, genel eğitim düzeyi, temel tıp eğitimi, beslenme alışkanlıkları, önleyici tutum...), çevre kalitesi (hava kalitesi, su kalitesi, toprak kalitesi, kirlilik düzeyi, kentleşme düzeyi...), yaşam standardı (maddi ve finansal koşullar) ve sağlık hizmetlerinin niteliği (sağlık kurumları, teknik imkanlar, sağlık personelinin eğitim kalitesi, tıbbi kalite...) gibi çok sayıda faktörden etkilenmektedir (Toplicianu ve Toplicianu, 2014: 173).

İnsan sağlığını etkileyen temel unsurlardan olan çevre kavramı çevresel bozulmanın küresel bir sorun olarak ön plana çıktığı 1970'lerin başından itibaren gelişmeye başlamıştır. Bu kapsamda ilk aşamada, ekosistemlerin aslında kırılğan olduğu ve insanların onun yozlaşmasına katkıda bulunduğu küresel olarak kabul edilmiştir. Ülkelerin gelecek nesiller için insan hayatının kalitesini yükseltmek ve çevreyi korumak arasında bir denge kurmaya çalışmaya başladığı zaman yeni bir farkındalık ortaya çıkmıştır. İnsanoğlunun sosyal ve ekonomik refahının çevresiyle yakından ilişkili olduğu, sosyo-ekonomik alanlardaki herhangi bir değişikliğin yeryüzünün çevresi üzerinde hemen veya daha gecikmeli olarak pozitif veya negatif bir etki ortaya çıkardığı, çoğu durumda olumsuz sonuçların geri döndürülemez sonuçlar olduğu fark edilmiştir. İnsanoğlunun ekonomik faaliyetleri Sanayi Devrimi ve kapitalist ekonominin ortaya çıkmasıyla hızla artmıştır. Dünya GSYH büyümesi 1820'lerde artmaya başlamış, 1950'lerde II. Dünya Savaşı sonrası dönemde daha da ivme kazanmıştır. Uzun vadeli bakış açısıyla bakıldığında ekonominin ölçeği arttıkça çevresel yükün de arttığı görülmüştür. Bu kapsamda 1992'de Rio'da yapılan Dünya Zirvesi'nde, ekonomik, sosyal ve çevresel sorunların dünya kalkınmasıyla bağlantılı olduğu sonucuna varılmış, çevre sorunlarını ortadan kaldırmanın ve yoksulluğu azaltmanın entegre çabalar ve küresel işbirliği yoluyla sağlanacak sürdürülebilir kalkınma ile gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Artık çevresel yükün dünyanın taşıyacağı yükü aştığı, küresel sera gazı salınımının 2050'ye kadar %40-%70 oranında azaltılması ve 2100'e kadar tamamen sıfırlanması gerektiği belirtilmiştir (Awan, 2013: 742).

Bu gelişmeler üzerine özellikle son yıllarda ekonomik büyüme, çevresel bozulma ve sağlık harcamaları arasındaki ilişki hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde dikkatleri daha fazla üzerine çekmiştir. Çevresel bozulma insan sağlığını olumsuz etkileyerek hem sağlık harcamalarını arttırmakta, hem de beşeri sermayeyi olumsuz etkileyerek ve doğal kaynakları azaltarak ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etki ortaya çıkarmaktadır.

Çevresel Kuznets Eğrisi bağlamında ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasındaki pozitif ilişkinin bir sonucu olarak özellikle ekonomik büyümenin ilk aşamasında belli bir gelir düzeyine ulaşılan kadar çevresel bozulma artmakta, artan çevresel bozulma insan sağlığını olumsuz etkileyerek sağlık harcamalarını yükseltmektedir. Ancak ekonomik büyüme aynı zamanda sağlık harcamalarının GSYH içindeki payını yükselterek yaşam kalitesini arttırmakta böylece sağlık üzerinde pozitif etkiler ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte sağlık alanında iyileştirmeler için yapılan sağlık harcamaları beşeri sermayeyi olumlu etkileyerek işgücü verimliliğini yükselterek ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sebep olmaktadır.

Bu çalışmanın konusunu, ekonomik büyüme ve çevresel kirlilik göstergelerinin sağlık harcamaları üzerindeki etkilerinin ortaya konması oluşturmaktadır. Bu çalışmanın üç amacı bulunmaktadır. İlk amacı, farklı gelir grubundaki ülkelerde ekonomik büyümenin sağlık harcamalarına etkisini araştırmaktır. İkinci amacı, fosil enerji kaynaklarının tüketilmesi sonucunda ortaya çıkan CO₂ emisyonunun sağlık harcamalarına etkisini araştırmaktır. Üçüncü amacı ise, imalat sanayi ve inşaat sektöründen kaynaklanan CO₂ emisyonunun sağlık harcamalarına etkisini araştırmaktır. Çalışma şu şekilde bölümlendirilmiştir: İlk olarak çevre-ekonomik büyüme-sağlık kavramları arasındaki ilişki ayrı ayrı ele alınmıştır. Daha sonra çevresel bozulmanın sağlık harcamaları üzerindeki etkisini inceleyen literatüre yer verildikten sonra, birinci nesil birim kök testleri, eşbütünleşme testi ve panel ARDL yöntemi ile uzun dönem regresyon parametrelerinin tahmini ile ilgili ekonometrik analiz yapılmış, analiz sonuçları değerlendirildikten sonra bazı politika çıkarımlarının yapıldığı sonuç bölümüne yer verilmiştir. Çalışma, farklı gelir grubundaki ülkelerde fosil enerji kaynaklarının tüketimi ile sanayi sektöründen kaynaklanan CO₂ emisyonu ve ekonomik büyümenin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini panel veri analizi ile ele alması itibarıyla literatüre katkı sağlar niteliktedir.

1. EKONOMİK BÜYÜME, ÇEVRE VE SAĞLIK ETKİLEŞİMİ

Bu bölümde ekonomik büyüme ile çevre arasındaki ilişki, ekonomik büyüme ve sağlık arasındaki ilişki ve çevre ve sağlık arasındaki ilişki incelenmiştir.

1.1. Ekonomik Büyüme-Çevre İlişkisi

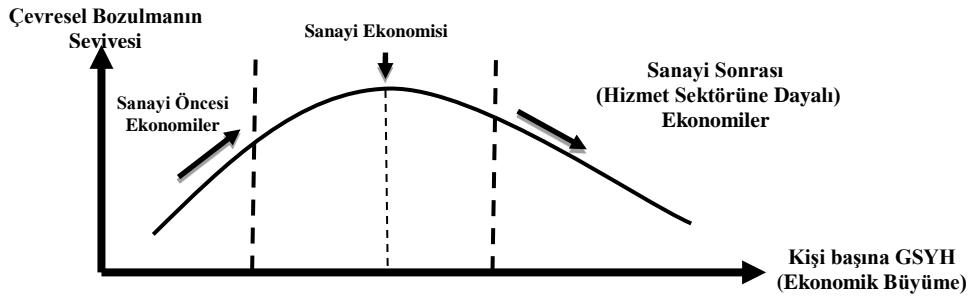
Bir ülkede doğal kaynakların ve çevrenin durumu beş temel faktöre bağlıdır (Panayotou, 1993: 2);

- i) Ekonomik faaliyetin seviyesi
- ii) Ekonominin sektörel yapısı
- iii) Kullanılan teknoloji
- iv) Çevresel olanaklara olan talep

v) Koruma ve çevre harcamaları ve bu harcamaların etkinliği.

Bu faktörlere bakıldığında insan sağlığını etkileyen çevre kalitesinde ortaya çıkan bozulmanın önemli bir kısmı iktisadi faktörlerden kaynaklanmaktadır.

Sanayi Devrimi'nden sonra, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan itibaren artan ekonomik büyümeyle birlikte ciddi çevresel bozulmalar ortaya çıkmıştır. Ekonomik büyüme ve çevresel bozulma arasındaki ilişki 1970'lerden beri dünya çapında dikkatleri çekmiştir. Grossman ve Krueger tarafından 1991'de birçok ülke verilerinden yapılan analizler sonucunda ekonomik büyüme ve çevresel bozulma arasındaki ilişkinin ters U şeklinde olduğu ileri sürülmüştür. Simon Kuznets tarafından ortaya konan eşitsizlik ve gelir arasındaki ilişkiye benzediğinden, çevresel kirlilik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi gösteren şekil Çevresel Kuznets Eğrisi olarak adlandırılır.

Şekil 1: Çevresel Kuznets Eğrisi

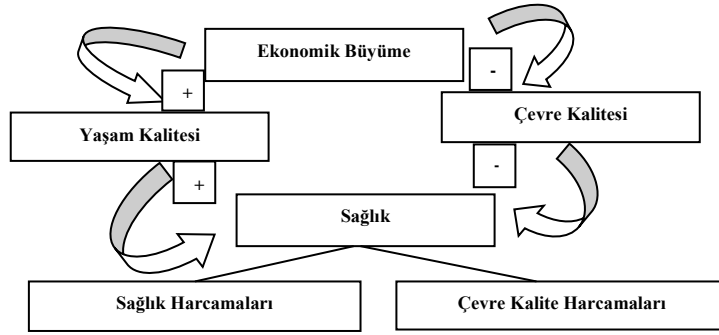
Kaynak: Pettinger, 2013.

Çevresel Kuznets Eğrisi'ne göre bir ülkenin geliri arttıkça çevre kalitesi önce kötüleşecektir. Özellikle sürdürülebilir olmayan bir büyüme anlayışı beraberinde pek çok çevresel risk ve bununla ilişkili sağlık sorunlarını beraberinde getirecektir. Artan tüketim, sanayileşme, tarımsal arazilerin yok edilmesi, yenilenemeyen kaynaklardan yüksek enerji kullanımı, orman arazilerinin tahrip edilmesi, taşımacılık faaliyetlerinin artması, denizlerin kirlenmesi, havanın kirlenmesi ve dünya nüfusunun hızla artması büyümenin beraberinde getirdiği olumsuzluklardan bazılarıdır. Bu olumsuzluklar ozon tabakasının incelmeye başlaması, küresel iklim değişimi, arazi bozunumu, biyo-çeşitlilik ve ekosistemde işlev kaybı, temiz su miktarında azalma gibi pek çok çevresel soruna neden olmaktadır. Çevresel Kuznets Eğrisi'ne göre belli bir gelir düzeyine ulaşıldıktan sonra artan gelirle birlikte çevre kalitesi iyileşmeye başlayacaktır (Han vd., 2011: 509; Erden ve Koyuncu, 2014: 10). İlk aşamada, gelir arttıkça ekonomik faaliyetlerin kaynak altyapısı üzerindeki etkisi fazla olmadığı için ve doğada çözünebilir atıkların miktarı düşük olduğu için çevresel bozulmanın hem miktarı hem de yoğunluğu

sınırlıdır. Ancak sanayileşme ile birlikte tarım ve diğer kaynak kullanımının artmasıyla kaynakların tükenme oranı kaynakların yenilenme oranını aşmaya başlar ve atık üretimi hem miktar olarak hem de zehirlilik miktarı olarak yükselmeye başlar. Sanayi sonrası topluma geçildikçe daha yüksek seviyelerinde bilgi yoğun endüstrilere ve hizmetlere yönelmeyle birlikte artan çevresel farkındalık, çevresel düzenlemelerin uygulanması, daha iyi teknolojilerin kullanılması ve daha fazla çevresel harcamaların yapılması çevresel bozulmanın aşamalı olarak azalmasına neden olur (Panayotou, 1993: 1).

1.2. Ekonomik Büyüme-Sağlık İlişkisi

Ekonomik büyüme ve sağlık arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Daha iyi sağlık, gelir seviyesindeki artışın hem nedeni hem sonucudur. Ekonomik büyüme bir yandan yaşam kalitesini arttırarak (daha yüksek gelir sağlık için gerekli olan daha iyi beslenme, temiz su, daha iyi sağlık hizmetleri gibi iyi mal ve hizmetlere ulaşmayı mümkün kılarak) sağlığı pozitif yönde etkilerken, diğer yandan artan üretim faaliyetleri çevre kalitesini olumsuz etkileyerek çevresel bozulma yoluyla sağlığı negatif etkilemektedir.

Şekil 2: Ekonomik Büyüme-Sağlık İlişkisi

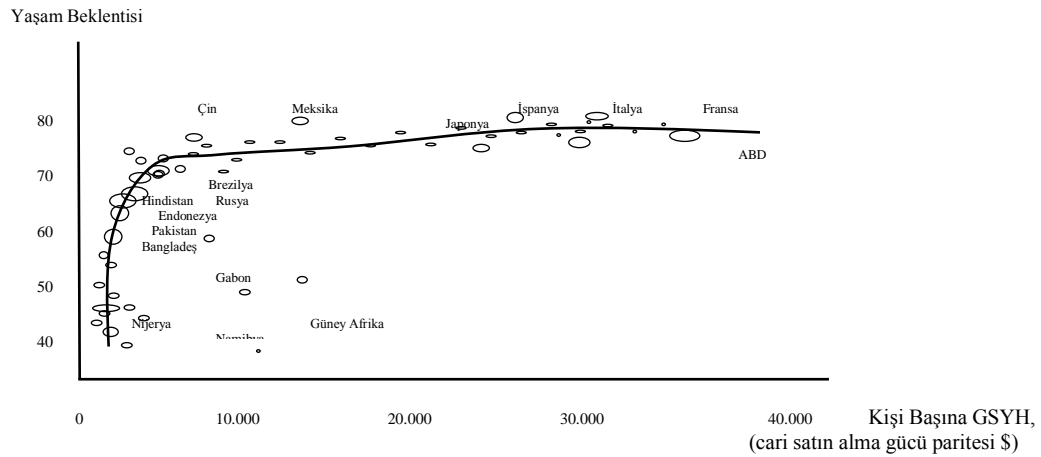
Kaynak: Toplicianu ve Toplicianu, 2014: 176.

Gelir düzeyi ve sağlık arasındaki ilişki uzun yıllardan beri incelenmektedir. 1975'te Samuel Preston 1930'larda ve 1960'larda gelir (kişi başına milli gelir) ve sağlık (yaşam beklentisi) arasındaki ilişkiyi gösteren anlamlı bir grafik çizmiştir. Preston Eğrisi olarak adlandırılan bu grafikte kişi başına milli gelir ve ortalama yaşam beklentisi arasındaki korelasyon katsayısı 1930'larda 0.885, 1960'larda 0.880 olarak elde edilmiştir (Preston, 1975: 235).

Şekil 2'de görüldüğü gibi gelir düzeyi düşük olan ülkelerde, gelirdeki artışlar yaşam beklentisindeki artışlarla güçlü bir şekilde ilişkili iken, kişi başına gelir düzeyi arttıkça ilişki düzleşmekte ve en zengin ülkeler arasında ilişki zayıflamakta ve hatta yok olmaktadır. Preston'a göre eğer ekonomik büyüme sağlık kazanımlarının tek nedeni olsaydı, aynı gelir düzeyindeki ülkeler Preston Eğrisi üzerinde konumlanmış olacaktı. Fakat veri bir gelir

düzeyinde ülkeler arasında doğuştan yaşam beklentilerinde önemli sapmalar olduğu tespit edilmiştir (Dağdemir, 2009: 82; Baker, 2009: 26).

Gelirin sağlık üzerindeki etkisinden ziyade, sağlığın gelir üzerindeki etkisi son dönemde daha ön plana çıkmıştır. Sağlık farklı kanallarla ülkelerin üretim miktarını etkiler. Bu kanallardan ilki, sağlık beşeri sermayeyi arttırarak gelir düzeyini arttırır. Sağlıklı insan daha üretkendir, işgücü olarak daha uzun süre ve daha sıkı çalışabilir ve kavrama yeteneği daha fazladır. Dolayısıyla daha az zaman kaybederek daha verimli çalışabilir. Sağlık beşeri sermayenin önemli bir şeklidir. Çalışanların hem fiziksel kapasitelerini (güç ve dayanıklılık gibi) hem de zihinsel kapasitelerini (kavrama fonksiyonu ve muhakeme yeteneği) arttırarak çalışanların verimliliğini arttırır (Bloom ve Canning, 2005: 2).

Şekil 3: Örnek Preston Eğrisi

Kaynak: Pulok, 2012: 30

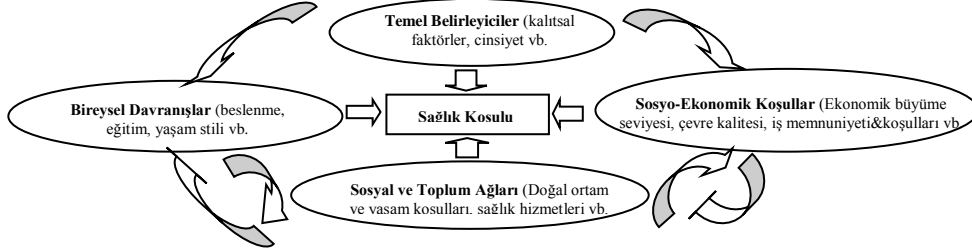
Sağlıklı bir işgücü daha üretken olacağından sağlığın varlığı neden olacağı fikri oldukça mantıklıdır. Ölüm ve hastalık, hem daha az üretken yaşam süresine neden olur hem de ekonomik olarak pek çok yük getirir. Bunun ötesinde tedavi ve korunmanın ekonomik faydası genellikle maliyetinden daha fazladır. WHO'nun Makroekonomi ve Sağlık Komisyonu, gelişmekte olan ülkelerde hem sağlık hem de ekonomik gerekçelerle sağlık hizmetlerinin geniş çaplı arttırılmasını talep etmiştir. Dolayısıyla sağlıklı bir işgücü ekonomik kalkınma için gereklidir ve sağlıklı bir çevreyi gerektirir. Çünkü çevresel bozulmanın en önemli sonucu çeşitli hastalıklar yoluyla insan sağlığına zarar vermesidir (Baker, 2009: 30; Drabo, 2010: 7). Sağlık aynı zamanda eğitim yoluyla da ekonomik çıktıyı iyileştirebilir. Sağlık derslere katılım kadar, bilişsel gelişim ve öğrenme yeteneği üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Bir diğer etki kanalı tasarruflar yoluyla. Daha düşük ölüm oranı ve daha yüksek yaşam beklentisi tasarrufları

arttırır, böylece kişi başına düşen sermaye ve yatırım miktarı artar (Drabo, 2010: 8).

1.3. Çevre-Sağlık İlişkisi

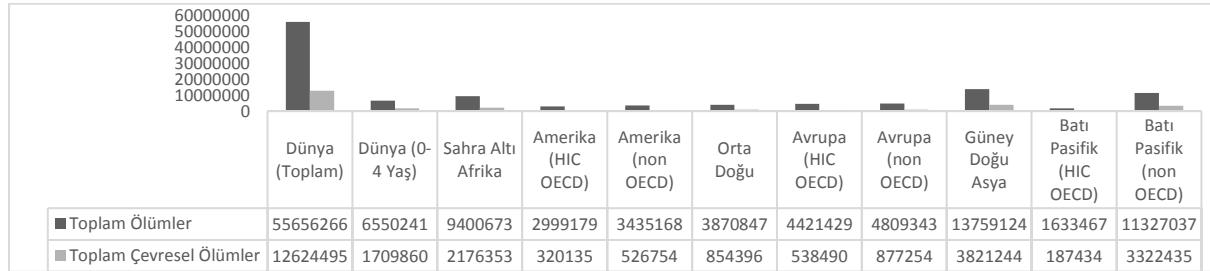
Çevresel koşullar (fiziksel unsurlar, kimyasal unsurlar, biyolojik unsurlar, psikolojik unsurlar, sosyal, kültürel ve ekonomik unsurlar gibi) insan sağlığının temel belirleyicilerindedir.

Şekil 4: Sağlığı Etkileyen Unsurlar

Kaynak: Toplicianu ve Toplicianu, 2014: 174.

Çevresel faktörlerin insan sağlığını etkileyebileceğinin farkına varılması İngiltere Kralı'nın sağlığa zararlı olduğu için Londra'da deniz kömürü yakılmasını yasakladığı XIII. yüzyıla kadar götürülebilir. Sonraki sekiz yüzyıllık süreçte biyoloji, kimya ve tıp alanlarındaki ilerlemelerle bu konuya duyarlılık daha da artmıştır. Sanayileşme nedeniyle kirlilikte büyük çaplı artışlar daha modern çevresel kaygıları ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle bugün neredeyse her ülke bir dereceye kadar çevreyi düzenlemektedir. Çevresel düzenlemeler için dünyanın her yerinde temel motivasyon insan sağlığının korunmasıdır (Zivin ve Neidell, 2013: 689-691).

Grafik 1: Bölgelere Göre Çevreye Atfedilebilir Ölüm Yüğü, 2012¹

Kaynak: WHO verilerinden derlenerek oluşturulmuştur.

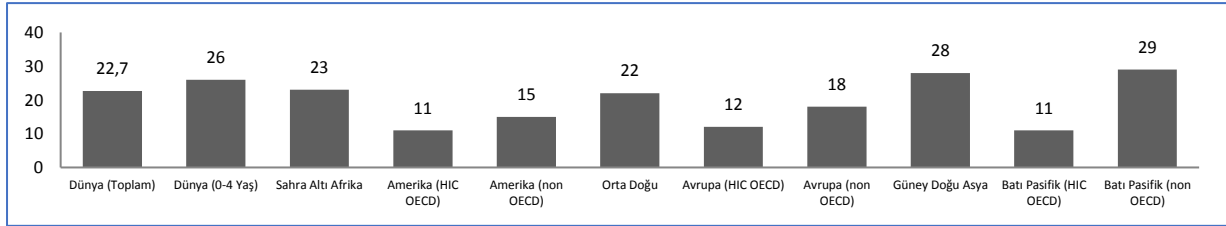
WHO'ya göre 2012'de küresel olarak 12,6 milyon ölüm (yaklaşık tüm ölümlerin yaklaşık %23'ü çevre kaynaklıdır. Aynı zamanda toplam hastalık yükünün (DALYs²) %22'si değiştirilebilir çevresel risklerden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca beş yaş altı çocuklarda eğer

¹ HIC OECD: Yüksek gelirli OECD üyesi ülkeler ve non OECD: OECD üyesi olmayan ülkelerdir.

² DALYs: Ölüm veya sakatlık nedeniyle kaybedilen yılları gösteren bir sağlık kaybı ölçütüdür. Bir DALY sağlıklı yaşamdan yitirilen bir yıla eşittir.

çevresel riskler ortadan kaldırılırsa ölümlerin %26'a kadarı önlenebilir.

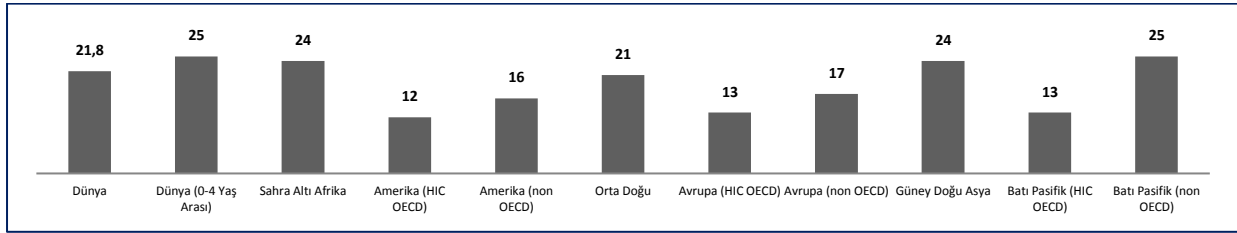
2012 yılında dünyada yaşanan yaklaşık 12,6 milyon çevresel risk kaynaklı ölümün yaklaşık 7,3 milyonu yani %58'i Güneydoğu Asya ve Pasifikler'de gerçekleşmiştir. Güneydoğu Asya'da toplam ölümlerin yaklaşık %28'i, Pasifikler'de yaklaşık %29'u, Sahra Altı Afrika'da ise yaklaşık %23'ü çevresel risklerden kaynaklanmaktadır.

Grafik 2: Çevreye Atfedilebilir Ölüm Yüğü %, 2012

Kaynak: WHO verilerinden derlenerek çizilmiştir.

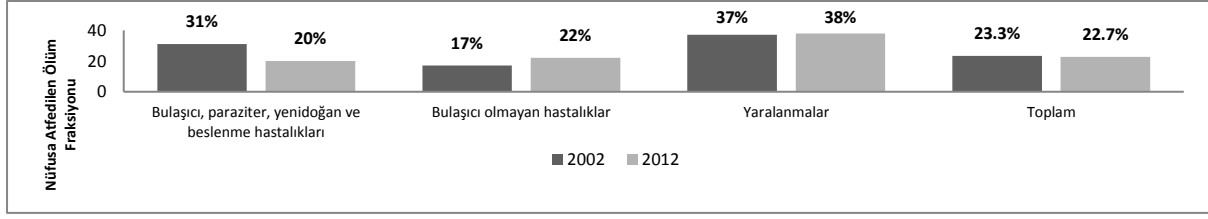
Çevresel unsurlardan kaynaklanan bu ölümlerin en önemli nedenleri felç, koroner kalp rahatsızlığı, trafik kazası gibi kasıtlı olmayan yaralanmalar, kanser, kronik solunum yolu hastalıkları, ishal, solunum yolu enfeksiyonları, intihar gibi kasıtlı yaralanmalar, yeni doğan koşulları şeklinde sıralanabilir.

Grafik 3: Çevreye Atfedilebilir Hastalık Yüğü %, 2012

Kaynak: WHO verilerinden derlenerek çizilmiştir.

Beş yaşın altındaki çocukların, daha az oranda da olsa on yaşa kadar olan çocukların ve 50-75 yaş arasındaki yetişkinlerin sağlığı çevresel unsurlardan en fazla etkilenmektedir. Çocuklarda daha çok bulaşıcı ve paraziter hastalıklara, yenidoğan ve beslenme hastalıklarına ve yaralanmalara çevre katkısı fazla iken, yaşlı erişkinlerde ise çevreye bağlı olarak bulaşıcı olmayan hastalıkların payı daha fazladır.

Grafik 4: Hastalık Grubuna Göre Çevreye Atfedilen Ölümlerin Oranı, 2002-2012

Kaynak: WHO verilerinden derlenerek çizilmiştir.

Bulaşıcı, paraziter ve beslenme hastalıklarından, sadece çevre fraksiyonu açısından değil toplam yük açısından bir değişim meydana gelmiştir. Bu değişim genel olarak bulaşıcı hastalık oranlarının küresel olarak düşmesinden ve bulaşıcı hastalıklara neden olan çevresel risklerin azalmasından, yani temiz su, daha iyi sağlık hizmetleri, pişirmek için katı yakıt kullanımının düşmesi gibi unsurlardan kaynaklanmaktadır. Toplam hastalık yükü açısından bulaşıcı olmayan hastalıkların payı ise küresel olarak artmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomik büyüme, çevresel bozulma ve sağlık harcamaları arasındaki ilişki hem çok yönlü hem de çok karmaşıktır. Bu konular üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalar kendi içinde üç araştırma alanına ayrılabilir; İlk gruptaki çalışmalar ekonomik büyüme ve çevresel kalite göstergeleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyan Çevresel Kuznets Eğrisi'ni (Ters-U Eğrisi) ele almaktadır. Araştırmanın ikinci alanı sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Üçüncü araştırma alanında ise, sağlık harcamaları ile çevresel bozulma arasındaki etkileşime odaklanılmıştır. Diğer iki alana kıyasla bu alanda daha az çalışma mevcuttur (Chaabouni ve Saidi, 2017: 137).

Jerrett vd. (2003)'de Ontario'nun 49 şehri için yatay kesit verileri kullanılarak sağlık harcamaları ile çevre kalitesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Daha fazla çevre kirliliğine sahip şehirlerde daha fazla sağlık harcamaları söz konusu iken, çevre korunması üzerine daha fazla harcama yapan şehirlerde ise sağlık hizmeti harcamaları düşüktür.

Narayan ve Narayan (2008) kişi başına sağlık harcamalarını belirlemede çevre kalitesinin rolünü incelemiştir. Bu çalışmada sekiz OECD ülkesi (Avusturya, Danimarka, İzlanda, İrlanda, Norveç, İspanya, İsviçre ve Birleşik Krallık) için 1980-1999 dönemi verileri kullanılarak çevre kalitesinin hem kısa dönem hem uzun dönem etkilerini açıklamak için panel eşbütünleşme yaklaşımı uygulanmıştır. Esneklikleri tahmin etmek için panel OLS ve panel DOLS kullanılmıştır. Çalışmada kişi başına sağlık harcaması, kişi başına gelir, karbonmonoksit emisyonu, kükürt oksit emisyonu ve azot oksit emisyonunun panel eşbütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısa vadeli esneklikler, sağlık harcamaları üzerinde gelirin ve karbon

monoksit emisyonlarının anlamlı pozitif etkilerinin olduğunu göstermiştir. Uzun vadede gelirin sağlık harcamaları üzerinde esnek ve istatistiksel olarak anlamlı olumlu bir etkisi olduğu, sülfür oksit emisyonlarının ve karbon monoksit emisyonlarının sağlık harcamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı fakat inelastik etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Azot oksit emisyonlarının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.

Toplicianu ve Toplicianu (2014)'de ekonomik büyüme, çevre kalitesi, nüfusun sağlığı ve sağlık harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Kalitesiz su kaynaklarının yarattığı hastalıkların görülme sıklığının, halkın güvenli kaynaklardan su temin etme olasılığı ile ters orantılı olduğunu, ekonomik büyümenin hangi yönden sağlandığına bakılmaksızın, çevre kalitesini olumsuz yönde etkileyebileceği, nüfusun sağlık durumu üzerinde doğrudan veya dolaylı etkileri yoluyla sağlık harcamalarını arttıracak ifade edilmiştir.

Yazdi vd. (2014)'de 1967-2010 dönemi verileri kullanılarak İran için çevre kalitesinin ve gelirin sağlık harcamaları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çevre kalitesinin hem kısa vadeli hem de uzun vadeli etkilerini açıklamak için eşbütünleşme, ARDL ve VECM yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar sağlık harcamaları, kükürt oksit emisyonu ve karbon monoksit emisyonunun sağlık harcamaları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca asılı partikül madde emisyonunun hem kısa vadede hem de uzun vadede istatistiksel olarak pozitif anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Abdullah vd. (2016)'da 1970-2014 dönemi verileri kullanılarak Malezya için çevre kalitesi ile ulusal sağlık harcamaları arasındaki ilişki ele alınmıştır. Çevre kalitesinin hem kısa dönemli hem de uzun dönemli etkilerini belirlemek için ARDL yaklaşımı kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, karbon dioksit emisyonu, ölüm oranı, doğum oranı, azot dioksit emisyonu, kükürt dioksit emisyonunun uzun vadede sağlık harcamaları ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca bulgular kükürt dioksit emisyonu, doğum oranı ve ölüm oranının ülkenin sağlık harcamalarını çok ciddi bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Yahaya vd. (2016)'da 125 gelişmekte olan ülke için 1995-2012 dönemi verileri kullanılarak kişi başına sağlık harcaması üzerinde çevre kalitesinin etkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar kişi başına sağlık harcamaları ile açıklayıcı değişkenler (reel olarak kişi başına gelir, azot oksit emisyonu, kükürt dioksit emisyonu, karbon monoksit emisyonu, karbon dioksit emisyonu) panel eşbütünleşik olduğu için uzun vadeli ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Açıklayıcı değişkenler kişi başına sağlık harcamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahiptir. Ayrıca elde edilen bulgular karbon dioksit emisyonunun sağlık harcamaları üzerinde en yüksek

açıklayıcı güce sahip olduğunu göstermiştir.

Chaabouni ve Saidi (2017) ise 51 ülke için (bu ülkeler üç gruba ayrılmıştır; düşük gelirli ülkeler, düşük ve daha üst orta gelirli ülkeler, orta gelirli ülkeler) 1995-2013 dönemi verileri kullanılarak CO₂ emisyonu, sağlık harcamaları ve GSYH büyümesi arasındaki ilişkiyi ele alınmıştır. Dinamik eşanlı denklem modelleri ve GMM Yöntemi bu amaçla kullanılmıştır. Araştırma sonuçları üç değişken arasındaki ilişki için delil sağlamaktadır. Ampirik sonuçlar tahmin edilen üç grup için CO₂ emisyonu ile kişi başına GSYİH arasında ve sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçlar aynı zamanda CO₂ emisyonundan sağlık harcamasına düşük gelirli ülkeler hariç tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Yazdi ve Khanalizadeh (2017)'de 1995-2014 dönemi verileri kullanılarak Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi (MENA) ülkeleri için sağlık harcamalarının belirlenmesinde ekonomik büyüme ve çevre kalitesinin rolü incelenmiştir. ARDL yaklaşımının kullanıldığı çalışmada sağlık harcamaları, gelir, karbon dioksit emisyonu ve on mikrondan daha küçük asılı madde emisyonu panel eşbütünlük olduğu tespit edilmiştir. Uzun vadeli esneklik katsayıları gelir, karbon dioksit emisyonu ve on mikrondan daha küçük asılı madde emisyonunun sağlık harcamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif etkiye sahip olduklarını göstermiştir.

3. VERİ SETİ VE MODEL

Bu çalışmada farklı gelir grubundaki ülkelerde 1995-2014 döneminde yıllık veriler kullanılarak sağlık harcamaları, fosil enerji kaynakları tüketimi ile imalat sanayi ve inşaat sektöründen kaynaklanan CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme değişkenleri arasındaki ilişki panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Veri aralığının 1995-2014 yılları arasında alınmasının sebebi, farklı gelir grubundaki ülkelerde sağlık harcamalarına ilişkin verilerin 1995 yılından başlaması ve CO₂ emisyonlarına ait verilerin ise 2014 yılına kadar mevcut olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler, elde edildiği kaynaklar ve değişkenlere ait beklenti işaretleri Tablo 1'de yer almaktadır. Buna göre, kişi başına sağlık harcamaları (SH) değişkeni tüm modellerde bağımlı değişken olarak kullanılmış ve Dünya Bankası'nın World Development Indicators (WDI) veri tabanından alınmıştır.

Tablo 1. Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişkenin Künyesi	Değişkenin Tanımlanması	Elde Edildiği Kaynak	Beklenti İşareti
SH	Kişi Başı Sağlık Harcamaları	Dünya Bankası, WDI	
CO ₂	Kişi Başı Karbondioksit Emisyonu	Dünya Bankası, WDI	+

CO₂sanayi	İmalat Sanayi ve İnşaat Sektöründen Kaynaklanan Karbondioksit Emisyonu (%)	Dünya Bankası, WDI	+
GDP	Kişi Başı GSYH	Dünya Bankası, WDI	+

Çalışmada kullanılan kontrol değişkenleri kişi başı ve sektörel olarak ikiye ayrılmıştır. Bu kapsamda; CO₂ emisyonu fosil enerji kaynaklarının tüketilmesinden elde edilen değişkendir. Fosil enerji kaynaklarının tüketilmesinden kaynaklanan CO₂ emisyonu değişkeni, kişi başına alınmış olup ilgili değişkenin logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Kişi başına CO₂ emisyonunun sağlık harcamaları üzerindeki etkisinin pozitif olması beklenmektedir.

Diğer taraftan modellere sanayi sektöründen kaynaklanan karbondioksit emisyonunun sağlık harcamaları üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla, ülkelerdeki imalat sanayi ve inşaat sektöründen kaynaklanan karbondioksit emisyonu değişkeni eklenmiştir. CO₂sanayi ile gösterilen değişken, imalat sanayi ve inşaat sektöründen kaynaklanan karbondioksit emisyonunu ifade etmektedir. İmalat sanayi ve inşaat sektöründen kaynaklanan CO₂ emisyonu değişkeni, toplam yakıtların yanmasından kaynaklanan emisyonların yüzdesi olarak alınmış olup ilgili değişkenlerin logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. İmalat sanayi ve inşaat sektöründen kaynaklanan CO₂ emisyonunun sağlık harcamaları üzerindeki etkisinin pozitif olması beklenmektedir.

Son olarak çalışmada ekonomik büyümenin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini analiz etmek için GSYH değişkeni modele dahil edilmiştir. GSYH değişkeni, kişi başına alınmış olup ilgili değişkenin logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Kişi başına GSYH'nın sağlık harcamaları üzerindeki etkisinin pozitif olması beklenmektedir.

Çalışmada, farklı gelir grubundaki ülkelerde ekonomik büyümenin ve çevresel kirlilik göstergelerinin sağlık harcamalarına etkisinin incelenmesi amacıyla iki farklı model oluşturulmuştur. İlk modelde ekonomik büyüme ve kişi başı CO₂ emisyonuna yer verilmiştir. İkinci modelde ise, çevresel kirlilik göstergesinin (CO₂ emisyonunun) sektörel etkisini ortaya koymak amacıyla CO₂ emisyonunun imalat sanayi ve inşaat sektörü alt bileşeni analize dahil edilmiştir. Çalışmada farklı gelir grubundaki ülkeler için kullanılan modeller (1) ve (2) numaralı denklemlerde gösterilmektedir:

Model I:

$$\ln SH_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln GDP_{it} + \beta_2 \ln CO_{2it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Model II:

$$\ln SH_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln GDP_{it} + \alpha_2 \ln CO_{2sanayit} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Burada; $i=1, \dots, N$ ele alınan ülkeleri, $t=1, \dots, T$ zamanı, $\ln SH$; sağlık harcamalarının logaritmasını, $\ln CO_2$; fosil enerji kaynaklarının tüketilmesinden kaynaklanan karbondioksit emisyonunun logaritmasını, $\ln CO_{2\text{sanayi}}$; imalat sanayi ve inşaat sektörlerine ait karbondioksit emisyonunun logaritmasını ve $\ln GDP$; kişi başı reel GSYH'nın logaritmasını temsil etmektedir.

4. EKONOMETRİK YÖNTEM VE BULGULAR

Ekonomik büyüme, fosil enerji kaynaklarının tüketilmesi ile imalat sanayi ve inşaat sektöründen kaynaklanan CO_2 emisyonunun sağlık harcamaları üzerindeki etkisi 1995-2014 yıllarını kapsayan dönemde 119 yüksek, üst orta, düşük orta ve düşük gelirli ülke için test edilmiştir¹. Elde edilecek bulguların ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklılık göstereceği göz önüne alınarak analize konu olan 119 ülke, Dünya Bankası'nın gelir sınıflandırması kullanılarak yüksek, üst orta, düşük orta ve düşük gelirli ülkeler olmak üzere dört gruba ayrılmış ve hem kişi başına CO_2 emisyonunun hem de sektörel CO_2 emisyonunun sağlık harcamaları üzerindeki etkileri her bir ülke grubu için ayrı ayrı test edilmiştir.

Bu bölümde kullandığımız analiz yöntemi, panel veri analizidir. Panel veri analizi, zaman serisi ve yatay kesit verisine göre hem kesit hem de zaman boyutunu içermesi açısından daha avantajlı bir yöntemdir. Bu çalışmada panel veri analiz yöntemlerinden birinci nesil birim kök testleri, Kao eşbütünleşme testi ve son olarak Panel ARDL modeline dayanan uzun ve kısa dönem ilişkilerin tahmininde kullanılan PMG ve MG testleri kullanılmıştır. Birim kökün varlığını test etmek amacıyla birinci nesil birim kök testleri kullanılmıştır. Birinci nesil birim kök testleri; Levin-Lin ve Chu (LLC), (2002); Breitung (2000); Im-Pesaran ve Shin (IPS), (2003) ve Maddala ve Wu (Fisher ADF ve Fisher PP) (1999) birim kök testlerinden oluşmaktadır. LLC sadece sabit terimin heterojen olmasına izin verirken IPS ise hem sabit hem de eğim parametresinin heterojen olmasına izin veren bir testtir. Maddala ve Wu testleri ise klasik birim kök testlerinin olasılık değerlerinin bir araya getirilmesi şeklindedir.

Eşbütünleşme testi seriler arasında uzun dönem denge ilişkisinin var olup olmadığını incelemektedir. Çalışmada Kao (1999) eşbütünleşme testi panel veri setine uygulanacaktır. Kao eşbütünleşme testi, bireysel sabitin olduğu durumda Schwarz kriteri ve uzun dönem varyansın bulunmasında Newey-West tahmincilerinin kullanılması sonucunda tahminlenen bir testtir (Çınar, 2011, s.77-78). Kao testinde sıfır hipotezi eşbütünleşme yoktur ve alternatif hipotez

¹**Yüksek Gelirli Ülkeler:** Avustralya, Avusturya, Bahreyn, Belçika, Bruney Sultanlığı, Kanada, Şili, Kıbrıs Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kuveyt, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Umman, Polonya, Portekiz, Katar, Suudi Arabistan, Singapur, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Trinidad ve Tobago, Birleşik Arap Emirliği, İngiltere, ABD, Uruguay **Üst Orta Gelirli Ülkeler:** Arnavutluk, Cezayir, Arjantin, Azerbaycan, Belarus, Bosna Hersek, Botswana, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Kolombiya, Kostarika, Hırvatistan, Küba, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Gabon, İran, Jamaika, Kazakistan, Lübnan, Makedonya, Malezya, Morityus, Meksika, Namibia, Panama, Paraguay, Peru, Romanya, Rusya Federasyonu, Güney Afrika, Tayland Türkiye, Türkmenistan **Düşük Orta Gelirli Ülkeler:** Angola, Ermenistan, Bangladeş, Bolivya, Kamboçya, Kamerun, Fildişi Sahili, Mısır, El Salvador, Georgia, Gana, Guatemala, Honduras, Hindistan, Endonezya, Ürdün, Kenya, Moldova, Moğolistan, Fas, Nikaragua, Nijerya, Pakistan, Filipinler, Sri Lanka, Tunus, Ukrayna, Özbekistan, Vietnam, Yemen, Zambia **Düşük Gelirli Ülkeler:** Benin, Güney Kore, Habeşistan, Haiti, Mozambik, Nepal, Senegal, Tanzanya, Togo

eşbütünleşme vardır şeklinde kurulmaktadır. Eşbütünleşme testleri seriler arasındaki ilişkiyi araştırmaya yardımcı olurken uzun dönem parametrelerini verememektedir. Çalışmada Pesaran vd. (1999) tarafından geliştirilen ve Vektör Hata Düzeltme modeline dayanan tahmincilerden PMG (Pooled Mean Group) ve MG (Mean Group) tahmincileri kullanılacaktır. MG tahmincisinde uzun dönem parametreleri bireysel ARDL tahminlerinden elde edilen uzun dönem parametrelerinin ortalamasından türetilmekte iken sabit terim, hata düzeltme terimi ve kısa dönem parametreleri ülkeler arasında değişmektedir. PMG tahmincisinde ise uzun dönem parametreleri paneli oluşturan ülkeler arasında kısıtlanmakta iken, kısa dönem parametreleri ülkeler arasında değişiklik göstermektedir (Güler ve Özyurt, 2011, s.15). Bu iki yöntem arasında tercih yapabilmek için Hausman testi (uzun dönem homojenliğinin testi) uygulanmaktadır. Hausman testinde “uzun dönem katsayıları arasında sistematik farklılık yoktur” sıfır hipotezi test edilmektedir. Sistematik fark var ise MG, yok ise PMG kullanılır (Büberkökü, 2016: 289).

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2’de yüksek, üst orta, düşük orta ve düşük gelirli ülkeler için analizde kullanılan değişkenlere ait temel tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Tablo 2’den görüleceği üzere yüksek, üst orta, düşük orta ve düşük gelirli ülkelerde analiz döneminde ortalama kişi başına düşen sağlık harcamaları sırasıyla 7.34, 5.40, 4.08 ve 3.43 olarak gerçekleşmiştir. Ortalama kişi başına düşen GSYH yüksek, üst orta, düşük orta ve düşük gelirli ülkelerde sırasıyla 10.03, 8.26, 7.04 ve 6.44’tür. Tablo 2’den çıkarılabilecek başka bir sonuç, ortalama kişi başına düşen CO₂ emisyonu düzeyinin ülkelerin gelir düzeyleri ile paralel bir seyir izlediğidir. Buna göre, 1995-2014 döneminde ortalama kişi başına düşen CO₂ emisyonu yüksek gelirli ülkelerde 2.26 iken bu oran üst orta gelirli ülkelerde 1.21, düşük orta gelirli ülkelerde 0.05 ve düşük gelirli ülkelerde ise -1.28’dir. Diğer taraftan Tablo 2’de imalat sanayi ve inşaat sektörlerinden kaynaklanan CO₂ emisyonu düzeyi (düşük gelirli ülkelerde ortalama %2.73 hariç), ülkelerin gelir düzeyleri ile ters yönlü hareket etmektedir. Buna göre 1995-2014 döneminde ortalama imalat sanayi ve inşaat sektörlerinden kaynaklanan CO₂ emisyonu yüksek gelirli ülkelerde %2.59 iken bu oran üst orta gelirli ülkelerde %2.68 ve düşük orta gelirli ülkelerde % 2.74’tür.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Yüksek Gelirli Ülkeler	lnSH	7.34	0.98	4.60	9.18
	lnGDP	10.03	0.77	7.68	11.69
	lnCO ₂	2.26	0.63	2.20	4.25
	lnCO ₂ sanayi	2.59	0.68	2.69	3.95
	lnSH	5.40	0.81	2.86	7.14

Üst Orta Gelirli Ülkeler	lnGDP	8.26	0.70	5.98	9.67
	lnCO ₂	1.21	0.68	-0.71	2.75
	lnCO ₂ sanayi	2.68	0.62	0.11	3.79
Düşük Orta Gelirli Ülkeler	lnSH	4.08	0.86	2.15	5.89
	lnGDP	7.04	0.73	5.57	8.48
	lnCO ₂	-0.05	0.90	-1.99	2.60
Düşük Gelirli Ülkeler	lnCO ₂ sanayi	2.74	0.55	0.71	4.01
	lnSH	3.43	1.34	1.39	7.63
	lnGDP	6.44	1.27	4.71	10.23
	lnCO ₂	-1.28	1.42	-3.11	2.47
	lnCO ₂ sanayi	2.73	0.57	0.61	3.64

4.2. Yüksek Gelirli Ülkeler İçin Analiz Sonuçları

Yüksek gelirli ülkeler için yapılan sabitli ve trendli panel birim kök testleri serilerin seviye ve birinci farkları alınarak incelenmiş olup test sonuçlarına Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. Yüksek Gelirli Ülkeler İçin Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Test	Seviye Değeri	Birinci Fark Değeri
lnSH	Levin, Lin &Chu	-1.40397 (0.0802*)	-8.80485 (0.0000***)
	Breitung t-stat	-0.41291 (0.3398)	-7.11515 (0.0000***)
	Im, Pesaran ve Shin	0.42782 (0.6656)	-3.87778 (0.0001***)
	ADF-Fisher Ki-Kare	77.9001 (0.7709)	134.271 (0.0011****)
	PP-Fisher Ki-Kare	36.7650 (1.0000)	200.45 (0.0000****)
lnGDP	Levin, Lin &Chu	-1.51129 (0.0654*)	-11.0090 (0.0000***)
	Breitung t-stat	-1.82191 (0.0342**)	-10.5092 (0.0000***)
	Im, Pesaran ve Shin	-0.09505 (0.4621)	-5.39918 (0.0000***)
	ADF-Fisher Ki-Kare	76.3648 (0.8073)	159.050 (0.0000***)
	PP-Fisher Ki-Kare	41.8321 (1.0000)	218.027 (0.0000***)
lnCO ₂	Levin, Lin &Chu	0.52797 (0.7012)	-7.53473 (0.0000***)
	Breitung t-stat	7.46309 (1.0000)	-5.19342 (0.0000***)
	Im, Pesaran ve Shin	3.65057 (0.9999)	-10.5770 (0.0000***)
	ADF-Fisher Ki-Kare	60.2075 (0.9897)	273.751 (0.0000***)
	PP-Fisher Ki-Kare	90.2817 (0.4127)	614.525 (0.0000***)
lnCO ₂ sanayi	Levin, Lin &Chu	-1.80444 (0.0356**)	-10.2286 (0.0000***)
	Breitung t-stat	0.63314 (0.7367)	-4.35721 (0.0000***)
	Im, Pesaran ve Shin	-0.87739 (0.1901)	-9.70871 (0.0000***)
	ADF-Fisher Ki-Kare	102.602 (0.1368)	255.059 (0.0000***)
	PP-Fisher Ki-Kare	131.488 (0.0018***)	611.042 (0.0000***)

Not: Gecikme Uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre Otomatik Belirlenmiştir.

(*), (**) ve (***) İşareti Test İstatistiğinin %10, %5 ve %1 Önem Düzeyine Göre Anlamlılığını Temsil Etmektedir.

Tablo 3'te yer alan yüksek gelirli ülkelerde birinci nesil birim kök testleri sonuçlarına göre sağlık harcamaları serileri LLC testi hariç birinci farklarda durağandır. GDP serileri LLC ve Breitung testleri dışında birinci farklarda durağandır. Fosil enerji kaynakları tüketiminden kaynaklanan CO₂ emisyonu serileri düzeyde durağan değildir ancak birinci farkları alındığında tüm seriler durağan çıkmıştır. İmalat sanayi ve inşaat sektöründen kaynaklanan CO₂ emisyonu serileri ise LLC ve Fisher PP testleri dışında birinci farklarda durağan bulunmuştur. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Kao eşbütünleşme testi ile incelenmiş ve test sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Yüksek Gelirli Ülkeler İçin Kao Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

		Model I	Model II
	t-İstatistik Değeri	-8.174201	-7.016632
ADF	Olasılık Değeri	0.0000*	0.0000*

Not: (*) İşareti Test İstatistiğinin %1 Önem Düzeyine Göre Anlamlılığını Temsil Etmektedir.

Tablo 4'te yer alan yüksek gelirli ülkeler için Kao testine ait olasılık değerinin anlamlı bulunması sonucunda, sıfır hipotez reddedilmiştir. Alternatif hipotez olan eşbütünleşme vardır ise kabul edilmiştir. Yüksek gelirli ülkeler için uzun ve kısa dönem katsayılarını tahmin etmek amacıyla Pesaran ve Smith (1995) tarafından geliştirilen MG ve Pesaran, Shin ve Smith (1999) tarafından geliştirilen PMG tahmincileri kullanılmıştır. Ayrıca, bu iki tahminci arasında karar verebilmek için Hausman testinden yararlanılmıştır. Tablo 5'te yüksek gelirli ülke grubundaki uzun ve kısa dönem tahmin sonuçları ile Hausman testi sonuçlarına yer verilmiştir. Hausman testi sonuçlarına göre Model I ve Model II için test istatistiği (sırasıyla $0.79 > 0.05$ ve $0.34 > 0.05$) % 5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamsız bulunmuş ve sıfır hipotezi reddedilememiştir. Bundan dolayı PMG tahmincisinin uzun dönem parametreleri homojen olup daha doğru sonuçlar ortaya koymaktadır.

Tablo 5. Yüksek Gelirli Ülkeler İçin PMG, MG ve Hausman Test Sonuçları

	Model I		Hausman	Model II		Hausman
	PMG	MG		PMG	MG	
Uzun Dönem Katsayıları						
lnGDP	1.08***	0.76**	0.46 [0.79]	lnGDP	1.12***	0.99***
lnCO ₂	-0.34***	-0.18		lnCO ₂ sanayi	0.16***	-0.43
Hata Düzeltme Katsayısı						
ECM	-0.26***	-0.48***		ECM	-0.21***	-0.49***
Kısa Dönem Katsayıları						
Δ lnGDP	0.76***	0.80***		Δ lnGDP	0.78***	0.80***
Δ lnCO ₂	0.02	-0.02		Δ CO ₂ sanayi	-0.10***	-0.12***

Not: (*), (**) ve (***) Sırasıyla %10, %5 ve %1 Önem Düzeyine Göre Anlamlılığını Temsil Etmektedir.

Tablo 5'de Model I için PMG sonuçlarına ait yorumlarımız şu şekildedir;

- Hata düzeltme parametresi anlamlıdır ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Ayrıca, kısa dönem sapmaların bir sonraki dönemde dengeye gelme hızını gösteren hata düzeltme parametresine göre bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık % 26'sı bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşacaktır.
- Yüksek gelirli ülkelerde GDP değişkeninin uzun dönem katsayısı (1.08) ve kısa dönem katsayısı (0.76) pozitif ve anlamlı bulunmuştur. CO₂ değişkeninin ise sadece uzun dönem katsayısı (-0.34) anlamlıdır.
- Uzun dönemde ekonomik büyümede ve CO₂ emisyonunda meydana gelecek %1'lik artış sağlık harcamalarını sırasıyla %1.08 artıracak ve %0.34 azaltacaktır.

Tablo 5’de Model II için PMG sonuçlarına ait yorumlarımız şu şekildedir;

- i. Model I sonuçlarına benzer şekilde, hata düzeltme parametresi anlamlıdır ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Ayrıca, hata düzeltme parametresine göre bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık % 21’i bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşacaktır.
- ii. Yüksek gelirli ülkelerde GDP değişkeninin uzun dönem katsayısı (1.12) ve kısa dönem katsayısı (0.78) pozitif ve anlamlı bulunmuştur. $CO_{2sanayi}$ değişkeninin ise hem uzun dönem katsayısı (0.16) hem de kısa dönem katsayısı (-0.10) anlamlıdır.
- iii. Uzun dönemde ekonomik büyümede ve sanayi sektöründen kaynaklanan CO_2 emisyonunda meydana gelecek %1’lik artış sağlık harcamalarını sırasıyla %1.12 ve %0.16 artıracaktır.

4.3. Üst Orta Gelirli Ülkeler İçin Analiz Sonuçları

Üst orta gelirli ülkeler için yapılan panel birim kök testleri Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Üst Orta Gelirli Ülkeler İçin Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Test	Seviye Değeri	Birinci Fark Değeri
lnSH	Levin, Lin &Chu	-2.72580 (0.0032**)	-4.25516 (0.0000**)
	Breitung t-stat	1.10232 (0.8648)	-5.87827 (0.0000**)
	Im, Pesaran ve Shin	-0.73004 (0.2327)	-3.10346 (0.0010**)
	ADF-Fisher Ki-Kare	77.5087 (0.2517)	105.391(0.0040**)
	PP-Fisher Ki-Kare	46.3477 (0.9869)	223.867 (0.0000**)
lnGDP	Levin, Lin &Chu	-3.33371 (0.0004**)	-7.23471 (0.0000**)
	Breitung t-stat	1.79757 (0.9639)	-6.15237 (0.0000**)
	Im, Pesaran ve Shin	-1.07847 (0.1404)	-3.75644 (0.0001**)
	ADF-Fisher Ki-Kare	79.7270 (0.1997)	117.992 (0.0003**)
	PP-Fisher Ki-Kare	54.3259 (0.9164)	182.771 (0.0000**)
lnCO ₂	Levin, Lin &Chu	-5.21244 (0.0000**)	-9.28890 (0.0000**)
	Breitung t-stat	1.17019 (0.8790)	-6.26435 (0.0000**)
	Im, Pesaran ve Shin	-2.21586 (0.0134*)	-8.66462 (0.0000**)
	ADF-Fisher Ki-Kare	108.479 (0.0022**)	201.811 (0.0000**)
	PP-Fisher Ki-Kare	103.929 (0.0053**)	410.215 (0.0000**)
lnCO _{2sanayi}	Levin, Lin &Chu	0.24891 (0.5983)	-5.83232 (0.0000**)
	Breitung t-stat	-0.35187 (0.3625)	-9.88616 (0.0000**)
	Im, Pesaran ve Shin	-0.64693 (0.2588)	-9.10794 (0.0000**)
	ADF-Fisher Ki-Kare	72.7955 (0.3861)	208.066 (0.0000**)
	PP-Fisher Ki-Kare	118.998 (0.0002**)	539.348 (0.0000**)

Not: Gecikme Uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre Otomatik Belirlenmiştir.

(*) ve (**) İşareti Test İstatistiğinin %5 ve %1 Önem Düzeyine Göre Anlamlılığını Temsil Etmektedir.

Tablo 6’da yer alan üst orta gelirli ülkeler için birinci nesil birim kök testleri sonuçlarına göre sağlık harcamaları ve GDP serileri LLC testi hariç birinci farklarda durağandır. Fosil enerji kaynaklarının tüketiminden kaynaklanan CO_2 emisyonu serileri LLC, IPS ve Fisher ADF testleri dışında düzeyde durağan değildir ancak birinci farkları alındığında tüm seriler durağan çıkmıştır. Sanayi sektöründen kaynaklanan CO_2 emisyonu serileri ise Fisher PP testi dışında

birinci farklarda durağan bulunmuştur.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Kao eşbütünleşme testi ile incelenmiş ve test sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Üst Orta Gelirli Ülkeler İçin Kao Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

		Model I	Model II
	t-İstatistik Değeri	-5.409841	-5.655602
ADF	Olasılık Değeri	0.0000*	0.0000*

Not: (*) İşareti Test İstatistiğinin %1 Önem Düzeyine Göre Anlamlılığını Temsil Etmektedir.

Tablo 7’de yer alan üst orta gelirli ülkeler için Kao testine ait olasılık değerinin anlamlı bulunması sonucunda, sıfır hipotez reddedilmiştir. Alternatif hipotez olan eşbütünleşme vardır ise kabul edilmiştir.

Tablo 8’de üst orta gelirli ülke grubundaki uzun ve kısa dönem tahmin sonuçları ile Hausman testi sonuçlarına yer verilmiştir. Hausman testi sonuçlarına göre Model I ve Model II için test istatistiği (sırasıyla $0.69 > 0.05$ ve $0.62 > 0.05$) % 5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamsız bulunmuş ve sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Bundan dolayı PMG tahmincisinin uzun dönem parametreleri homojen olup daha doğru sonuçlar ortaya koymaktadır.

Tablo 8. Üst-Orta Gelirli Ülkeler İçin PMG, MG ve Hausman Test Sonuçları

	Model I		Hausman	Model II		Hausman
	PMG	MG		PMG	MG	
Uzun Dönem Katsayıları						
lnGDP	1.05***	1.20***	0.69	lnGDP	1.11***	1.45***
lnCO ₂	0.13***	-0.27		lnCO _{2sanavi}	-0.12***	0.40
Hata Düzeltme Katsayısı						
ECM	-0.35***	-0.63***		ECM	-0.36***	-0.60***
Kısa Dönem Katsayıları						
ΔlnGDP	0.83***	0.84***		ΔlnGDP	0.78***	0.78***
ΔlnCO ₂	-0.02	-0.03		ΔCO _{2sanavi}	-0.14***	-0.02

Not: (*), (**) ve (***) Sırasıyla %10, %5 ve %1 Önem Düzeyine Göre Anlamlılığını Temsil Etmektedir.

Tablo 8’de Model I için PMG sonuçlarına ait yorumlarımız şu şekildedir;

- Hata düzeltme parametresi anlamlıdır ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Ayrıca, bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık % 35’i bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşacaktır.
- Üst orta gelirli ülkelerde GDP değişkeninin uzun dönem katsayısı (1.05) ve kısa dönem katsayısı (0.83) pozitif ve anlamlı bulunmuştur. CO₂ değişkeninin ise sadece uzun dönem katsayısı (0.13) anlamlıdır.
- Uzun dönemde ekonomik büyümede ve CO₂ emisyonunda meydana gelecek % 1’lik artış sağlık harcamalarını sırasıyla % 1.05 ve % 0.13 artıracaktır.

Tablo 8’de Model II için PMG sonuçlarına ait yorumlarımız şu şekildedir;

- i. Model I sonuçlarına benzer şekilde, hata düzeltme parametresi anlamlıdır ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Ayrıca, hata düzeltme parametresine göre bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık % 36’sı bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşacaktır.
- ii. Üst orta gelirli ülkelerde GDP değişkeninin uzun dönem katsayısı (1.11) ve kısa dönem katsayısı (0.78) pozitif ve anlamlı bulunmuştur. CO₂sanayi değişkeninin ise hem uzun dönem katsayısı (-0.12) hem de kısa dönem katsayısı (-0.14) anlamlıdır.
- iii. Uzun dönemde ekonomik büyümede ve sanayi sektöründen kaynaklanan CO₂ emisyonunda meydana gelecek %1’lik artış sağlık harcamalarını sırasıyla %1.11 artıracak ve %0.12 azaltacaktır.

4.4. Düşük Orta Gelirli Ülkeler İçin Analiz Sonuçları

Düşük orta gelirli ülkeler için yapılan panel birim kök testleri Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. Düşük Orta Gelirli Ülkeler İçin Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Test	Seviye Değeri	Birinci Fark Değeri
lnSH	Levin, Lin &Chu	-3.64656 (0.0001***)	-4.84097 (0.0000***)
	Breitung t-stat	0.65575 (0.7440)	-5.22747 (0.0000***)
	Im, Pesaran ve Shin	-1.62090 (0.0525*)	-4.32537 (0.0000***)
	ADF-Fisher Ki-Kare	82.4609 (0.0422**)	113.003 (0.0001***)
	PP-Fisher Ki-Kare	61.2351 (0.5036)	241.132 (0.0000***)
lnGDP	Levin, Lin &Chu	-3.13926 (0.0008***)	-4.4404 (0.0000***)
	Breitung t-stat	-0.27211 (0.3928)	-6.31282 (0.0000***)
	Im, Pesaran ve Shin	-0.82068 (0.2059)	-2.93133 (0.0017***)
	ADF-Fisher Ki-Kare	62.0524 (0.4742)	94.6015 (0.0048***)
	PP-Fisher Ki-Kare	42.5087 (0.9723)	203.276 (0.0000***)
lnCO ₂	Levin, Lin &Chu	-2.98641 (0.0014***)	-6.75169 (0.0000***)
	Breitung t-stat	1.52276 (0.9361)	-4.23349 (0.0000***)
	Im, Pesaran ve Shin	0.45954 (0.6771)	-8.15016 (0.0000***)
	ADF-Fisher Ki-Kare	61.8297 (0.4822)	185.357 (0.0000***)
	PP-Fisher Ki-Kare	55.3034 (0.7136)	395.835 (0.0000***)
lnCO ₂ sanayi	Levin, Lin &Chu	-0.73897 (0.2300)	-7.89386 (0.0000***)
	Breitung t-stat	0.37417 (0.6459)	-2.45650 (0.0070***)
	Im, Pesaran ve Shin	0.49033 (0.6880)	-7.58612 (0.0000***)
	ADF-Fisher Ki-Kare	58.6645 (0.5967)	163.909 (0.0000***)
	PP-Fisher Ki-Kare	70.9972 (0.2030)	390.255 (0.0000***)

Not: Gecikme Uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre Otomatik Belirlenmiştir.

(*), (**) ve (***) İşareti Test İstatistiğinin %10, %5 ve %1 Önem Düzeyine Göre Anlamlılığını Temsil Etmektedir.

Tablo 9’da yer alan düşük orta gelirli ülkeler için birinci nesil birim kök testleri sonuçlarına göre sağlık harcamaları serileri LLC, IPS ve Fisher ADF testleri hariç birinci farklarda durağandır. GDP ve fosil enerji kaynaklarının tüketiminden kaynaklanan CO₂ emisyonu serileri LLC testi hariç birinci farklarda durağandır. Sanayi sektöründen kaynaklanan CO₂ emisyonu serileri ise düzeyde durağan değildir ancak birinci farkları alındığında tüm seriler durağan

çıkmiştir. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Kao eşbütünleşme testi ile incelenmiş ve test sonuçları Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Düşük Orta Gelirli Ülkeler İçin Kao Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

		Model I	Model II
	t-İstatistik Değeri	-6.508579	-6.212436
ADF	Olasılık Değeri	0.0000*	0.0000*

Not: (*) İşareti Test İstatistiğinin %1 Önem Düzeyine Göre Anlamlılığını Temsil Etmektedir.

Tablo 10'da yer alan düşük orta gelirli ülkeler için Kao testine ait olasılık değerinin anlamlı bulunması sonucunda, sıfır hipotez reddedilmiştir. Alternatif hipotez olan eşbütünleşme vardır ise kabul edilmiştir.

Tablo 11'de düşük orta gelirli ülke grubundaki uzun ve kısa dönem tahmin sonuçları ile Hausman testi sonuçlarına yer verilmiştir. Hausman testi sonuçlarına göre Model I ve Model II için test istatistiği (sırasıyla $0.61 > 0.05$ ve $0.64 > 0.05$) %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamsız bulunmuş ve sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Bundan dolayı PMG tahmincisinin uzun dönem parametreleri homojen olup daha doğru sonuçlar ortaya koymaktadır.

Tablo 11. Düşük-Orta Gelirli Ülkeler İçin PMG, MG ve Hausman Test Sonuçları

	Model I		Hausman	Model II		Hausman
	PMG	MG		PMG	MG	
Uzun Dönem Katsayıları						
lnGDP	0.84***	1.37***	0.61	lnGDP	0.97***	1.12***
lnCO ₂	0.46***	-0.79		lnCO _{2sanavi}	0.05	-0.32
Hata Düzeltme Katsayısı						
ECM	-0.36***	-0.72***		ECM	-0.33***	-0.71***
Kısa Dönem Katsayıları						
ΔlnGDP	0.79***	0.86***		ΔlnGDP	0.85***	0.87***
ΔlnCO ₂	0.03	0.09		ΔCO _{2sanavi}	0.02	0.01

Not: (*), (**) ve (***) Sırasıyla %10, %5 ve %1 Önem Düzeyine Göre Anlamlılığını Temsil Etmektedir.

Tablo 11'de Model I için PMG sonuçlarına ait yorumlarımız şu şekildedir;

- Hata düzeltme parametresi anlamlıdır ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Ayrıca, bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %36'sı bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşacaktır.
- Düşük orta gelirli ülkelerde GDP değişkeninin uzun dönem katsayısı (0.84) ve kısa dönem katsayısı (0.79) pozitif ve anlamlı bulunmuştur. CO₂ değişkeninin ise sadece uzun dönem katsayısı (0.46) anlamlıdır.
- Uzun dönemde ekonomik büyümede ve CO₂ emisyonunda meydana gelecek %1'lik artış sağlık harcamalarını sırasıyla %0.84 ve %0.46 artıracaktır.

Tablo 11’de Model II için PMG sonuçlarına ait yorumlarımız şu şekildedir;

- i. Model I sonuçlarına benzer şekilde, hata düzeltme parametresi anlamlıdır ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Ayrıca, hata düzeltme parametresine göre bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %33’ü bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşacaktır.
- ii. Düşük orta gelirli ülkelerde GDP değişkeninin uzun dönem katsayısı (0.97) ve kısa dönem katsayısı (0.85) pozitif ve anlamlı bulunmuştur. CO₂sanayi değişkeninin ise uzun ve kısa dönem katsayısı anlamsızdır.
- iii. Uzun dönemde ekonomik büyümede meydana gelecek % 1’lik artış sağlık harcamalarını sırasıyla % 0.97 artıracaktır.

4.5. Düşük Gelirli Ülkeler İçin Analiz Sonuçları

Düşük gelirli ülkeler için yapılan panel birim kök testleri Tablo 12’de yer almaktadır.

Tablo 12. Düşük Gelirli Ülkeler İçin Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Test	Seviye Değeri	Birinci Fark Değeri
lnSH	Levin, Lin &Chu	-1.11595 (0.1322)	-1.21070 (0.1130)
	Breitung t-stat	-1.06982 (0.1423)	-2.87213 (0.0020***)
	Im, Pesaran ve Shin	-0.84010 (0.2004)	-1.77480 (0.0380**)
	ADF-Fisher Ki-Kare	21.5322 (0.2534)	29.9298 (0.0381**)
	PP-Fisher Ki-Kare	17.8922 (0.4628)	79.1612 (0.0000***)
lnGDP	Levin, Lin &Chu	-1.87625 (0.0303**)	-5.25259 (0.0000***)
	Breitung t-stat	-1.44696 (0.0740*)	-5.34613 (0.0000***)
	Im, Pesaran ve Shin	-1.29291 (0.0980*)	-2.62018 (0.0044***)
	ADF-Fisher Ki-Kare	23.5195 (0.1714)	34.2109 (0.0119**)
	PP-Fisher Ki-Kare	14.2230 (0.7144)	52.7266 (0.0000***)
lnCO₂	Levin, Lin &Chu	-1.78510 (0.0371**)	-4.01434 (0.0000***)
	Breitung t-stat	0.83651 (0.7986)	-0.81471 (0.2076)
	Im, Pesaran ve Shin	-0.73373 (0.2316)	-3.61085 (0.0002***)
	ADF-Fisher Ki-Kare	28.3726 (0.0566*)	45.4460 (0.0004***)
	PP-Fisher Ki-Kare	20.2259 (0.3202)	87.6496 (0.0000***)
lnCO₂sanayi	Levin, Lin &Chu	-0.36691 (0.3568)	-2.85018 (0.0022***)
	Breitung t-stat	0.47989 (0.6843)	-0.56041 (0.2876)
	Im, Pesaran ve Shin	-0.19005 (0.4246)	-5.38671 (0.0000***)
	ADF-Fisher Ki-Kare	29.0143 (0.0482**)	63.3432 (0.0000***)
	PP-Fisher Ki-Kare	34.3225 (0.0115**)	112.021 (0.0000***)

Not: Gecikme Uzunlukları Schwarz Bilgi Kriterine göre Otomatik Belirlenmiştir.

(*), (**) ve (***) İşareti Test İstatistiğinin %10, %5 ve %1 Önem Düzeyine Göre Anlamlılığını Temsil Etmektedir.

Tablo 12’de yer alan düşük gelirli ülkeler için birinci nesil birim kök testleri sonuçlarına göre sağlık harcamaları serileri düzeyde durağan değildir ancak birinci farkları alındığında tüm seriler durağandır. GDP serileri LLC, Breitung ve IPS testleri hariç birinci farklarda durağandır. Fosil enerji kaynaklarının tüketiminden kaynaklanan CO₂ emisyonu serileri LLC ve Fisher ADF testleri dışında birinci farklarda durağan çıkmıştır. Sanayi sektöründen kaynaklanan CO₂ emisyonu serileri ise Fisher ADF ve Fisher PP testleri dışında birinci farklarda durağan bulunmuştur. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Kao eşbütünleşme testi ile incelenmiş

ve test sonuçları Tablo 13'te gösterilmiştir.

Tablo 13. Düşük Gelirli Ülkeler İçin Kao Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

		Model I	Model II
	t-İstatistik Değeri	-4.418116	-4.526126
ADF	Olasılık Değeri	0.0000*	0.0000*

Not: (*) İşareti Test İstatistiğinin %1 Önem Düzeyine Göre Anlamlılığını Temsil Etmektedir.

Tablo 13'te yer alan düşük gelirli ülkeler için Kao testine ait olasılık değerinin anlamlı bulunması sonucunda, sıfır hipotez reddedilmiştir. Alternatif hipotez olan eşbütünleşme vardır ise kabul edilmiştir.

Tablo 14'de düşük gelirli ülke grubundaki uzun ve kısa dönem tahmin sonuçları ile Hausman testi sonuçlarına yer verilmiştir. Hausman testi sonuçlarına göre Model I ve Model II için test istatistiği (sırasıyla $0.33 > 0.05$ ve $0.44 > 0.05$) %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamsız bulunmuş ve sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Bundan dolayı PMG tahmincisinin uzun dönem parametreleri homojen olup daha doğru sonuçlar ortaya koymaktadır.

Tablo 14. Düşük Gelirli Ülkeler İçin PMG, MG ve Hausman Test Sonuçları

	Model I		Hausman		Model II		Hausman
	PMG	MG			PMG	MG	
Uzun Dönem Katsayıları							
lnGDP	1.07***	0.99***	0.33	lnGDP	0.99***	1.22***	0.44
lnCO ₂	-0.04	0.07		lnCO _{2sanavi}	-0.02	-0.51	
Hata Düzeltme Katsayısı							
ECM	-0.42***	-0.56***		ECM	-0.36***	-0.51***	
Kısa Dönem Katsayıları							
ΔlnGDP	0.94***	0.88***		ΔlnGDP	0.88***	0.92***	
ΔlnCO ₂	-0.04	0.03		ΔCO _{2sanavi}	-0.02	-0.06	

Not: (*), (**) ve (***) Sırasıyla %10, %5 ve %1 Önem Düzeyine Göre Anlamlılığını Temsil Etmektedir.

Tablo 14'de Model I için PMG sonuçlarına ait yorumlarımız şu şekildedir;

- Hata düzeltme parametresi anlamlıdır ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Ayrıca, bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %42'si bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşacaktır.
- Düşük gelirli ülkelerde GDP değişkeninin uzun dönem katsayısı (1.07) ve kısa dönem katsayısı (0.94) pozitif ve anlamlı bulunmuştur. CO₂ değişkeninin ise uzun ve kısa dönem katsayısı anlamsızdır.
- Uzun dönemde ekonomik büyümede meydana gelecek %1'lik artış sağlık harcamalarını sırasıyla %1.07 artıracaktır.

Tablo 14’de Model II için PMG sonuçlarına ait yorumlarımız şu şekildedir;

- i. Model I sonuçlarına benzer şekilde, hata düzeltme parametresi anlamlıdır ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki vardır. Ayrıca, hata düzeltme parametresine göre bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %36’sı bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşacaktır.
- ii. Üst orta gelirli ülkelerde GDP değişkeninin uzun dönem katsayısı (0.99) ve kısa dönem katsayısı (0.88) pozitif ve anlamlı bulunmuştur. $CO_{2sanayi}$ değişkeninin uzun ve kısa dönem katsayısı anlamsızdır.
- iii. Uzun dönemde ekonomik büyümede meydana gelecek %1’lik artış sağlık harcamalarını sırasıyla %0.99 artıracaktır.

SONUÇ

Çalışmada çevre kalitesinin ve ekonomik büyümenin sağlık harcamaları üzerindeki etkisi panel veri yöntemi kullanılarak 44’ü yüksek, 35’i üst orta, 31’i düşük orta ve 9’u düşük gelirli olmak üzere toplam 119 ülke için analiz edilmiştir. Bu amaçla sağlık harcamaları bağımlı; ekonomik büyüme, fosil enerji kaynaklarının tüketilmesi ile imalat sanayi ve inşaat sektöründen kaynaklanan CO_2 emisyonu açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır.

İlk olarak kullanılan serilerin durağanlıklarını sınamak için panel veri çalışmalarında en çok başvurulan panel birim kök testlerinden olan LLC, IPS, Breitung ile Maddala ve Wu panel birim kök testleri kullanılmıştır. Bütün serilerin seviye düzeyinde durağan olmadıkları, ancak birinci farkları alındığında serilerin durağanlaştıkları tespit edilmiştir.

Birim kök testlerinin ardından seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesi amacıyla Kao panel eşbütünleşme testi yapılmıştır. Kao panel eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, farklı gelir grubundaki ülkelerde Model I ve Model II için ayrı ayrı test istatistikleri anlamlı bulunduğundan sağlık harcamaları, ekonomik büyüme, fosil enerji kaynakları tüketimi ile imalat sanayi ve inşaat sektöründen kaynaklanan CO_2 emisyonları arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Panel ARDL yöntemi ile uzun dönem regresyon parametrelerini tahmin etmek için PMG tahmincisi kullanılmıştır. PMG tahmincisi ile tahmin edilen regresyonlardan Model I ve Model II için elde edilen sonuçlara göre farklı gelir grubundaki ülkelerde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Yani yüksek, üst orta, düşük orta ve düşük gelirli ülkelerde ekonomik büyüme sağlık harcamalarını artırmaktadır.

PMG tahmincisinden elde edilen Model I için başka bir sonuç, uzun dönemde fosil enerji kaynakları tüketiminden kaynaklanan CO₂ emisyonundaki artışın sağlık harcamalarını pozitif bir şekilde etkilemesidir. CO₂ emisyonu ile sağlık harcamaları arasındaki pozitif ve anlamlı ilişki üst orta ve düşük orta gelirli ülkelerde tespit edilmiştir. Ayrıca Model II için, yüksek gelirli ülkelerde uzun dönemde imalat sanayi ve inşaat sektöründen kaynaklanan CO₂ emisyonundaki artışın sağlık harcamalarını pozitif bir şekilde etkilediği de görülmektedir. Son olarak, hata düzeltme katsayılarının negatif ve anlamlı bulunması değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Çalışmada, analize konu olan düşük gelirli ülke sayısı verilerin elde edilebilirliği ölçüsünde düşük düzeyde kalmıştır. İleride yapılacak çalışmalarda daha çok sayıda düşük gelirli ülkenin ve ayrıca CO₂ emisyonunun farklı alt bileşenlerine ait değişkenlerin eklenerek analiz edilmesi daha sağlıklı sonuçların çıkabilmesine yardımcı olabilir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda çevrenin korunmasına yönelik yapılacak yatırımlar ile hem çeşitli hastalıkların ve sakatlanmaların önüne geçilebilir hem de sağlık harcamaları azaltılabilir. İzlenen sağlık politikası çevresel sorunları göz ardı ederse harcamalarında artışa neden olacaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere yapılması gereken çevresel yönetime ve çevresel müdahale önlemlerine önem vererek çevresel kaliteyi arttırmak ve böylece sağlık harcamalarını da azaltmak olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdullah, H., Khan, M. A. & Khalijah, Z. S. (2016). The Impact of Environmental Quality on Public Health Expenditure in Malaysia. *Second Asia Pacific Conference on Advanced Research*. 27-40.
- Awan, A. G. (2013). Relationship between Environment and Sustainable Economic Development: A Theoretical Approach to Environmental Problems. *International Journal of Asian Social Science*, 3(3), 741-761.
- Baker, P. (2009). On the Relationship between Economic Growth and Health Improvement: Some Lessons for Health-Conscious Developing Countries. *Radical Statistics*, 98, 25-37.
- Bloom, D. E., & Canning, D. (2005). Health and Economic Growth: Reconciling the Micro and Macro Evidence. *CDDRL Working Papers*, February.
- Breitung, J. (2000). The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data. *Advances in Econometrics*, 15, 161-178.
- Büberkökü, Ö. (2016). Uluslararası Sermaye Hareketliliğinin İncelenmesi: Yükselen Piyasa Ekonomileri Üzerine Bir Uygulama. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15), 281-298.
- Chaabouni, S., & Saidi, K. (2017). The Dynamic Links Between Carbon Dioxide (CO2) Emissions, Health Spending and GDP Growth: A Case Study for 51 Countries. *Environmental Research*, 158, 137-144.
- Çınar, S. (2011). Gelir ve CO2 Emisyonu İlişkisi: Panel Birim Kök ve Eşbütünleşme Testi. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXX (2), 71-83.
- Dağdemir, Ö. (2009). Sağlık ve Ekonomik Büyüme: 1960-2005 Döneminde Gelişmekte Olan Ülkelerde Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Karşılıklı İlişkinin Analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64-2, 75-96.
- Drabo, A. (2010). Interrelationships between Health, Environment Quality and Economic Activity: What Consequences for Economic Convergence. *Document de travail de la série, Etudes et Documents*.
- Erden, C., & Koyuncu, F. T. (2014). Kalkınma ve Çevresel Sağlık Riskleri: Türkiye İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 9-23.
- Grossman, G., & Kreuger, A. (1991). Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement. NBER Working Paper, No. 3914, <http://www.nber.org/papers/w3914.pdf>.
- Güler, A., & Özyurt, H. (2011). Merkez Bankası Bağımsızlığı ve Reel Ekonomik Performans: Panel ARDL Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 11-20.
- Han, X., Zhang, M., & Liu, S. (2011). Research on the Relationship of Economic Growth and Environmental Pollution in Shandong Province Based on Environmental Kuznets Curve. *Energy Procedia*, 5, 508-512.
- Jerrett, M., Eyles, J., Dufournauds, C. M., & Birch, S. (2003). Environmental Influences on Health Care Expenditures: An Exploratory Analysis from Ontario, Canada. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 57 (5), 334-338.
- Im, K. S., Peseran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing For Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- Kao, C. (1999). Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data. *Journal of Econometrics*, 90, 1-44.

- Levin, A., Lin, C.-F., & Chu, C.-S. J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108, 1–24.
- Maddala, G.S., & Wu, S. (1999). A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and A New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 62, 631-652.
- Narayan, P. K., & Narayan, S. (2008). Does Environmental Quality Influence Health Expenditures? Empirical Evidence from a Panel of Selected OECD Countries. *Ecological Economics*, 65, 367-374.
- Panayatou, T. (1993). Empirical Tests and Policy Analysis of Environmental Degradation at Different Stages of Economic Development. *World Employment Programme Research Working Paper*, January.
- Pettinger, Tejvan (2013). Environmental Kuznets Curve, <https://www.economicshelp.org/blog/14337/environment/environmental-kuznets-curve/>
- Preston, S. (1975). The Changin Relation between Mortality and Level of Economic Development, *Population Studies*, 29(2), 231-248.
- Pulok, M. H. (2012). Revisiting Health and Income Inequality Relationship: Evidence from Developing Countries, *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33(4), 25-62.
- Toplicianu, V., & Toplicianu, S. (2014). The Impact of Environmental Degradation on Health Expenditure. *Constantin Brancusi University of Targu Jiu Annals- Economy Series, Special Issues*, May, 172-177.
- Yahaya, A., Norashidah, M. N., Habibullah, M. S., & Judhiana, A. G. (2016). How Relevantis Environmental Quality to Per Capita Health Expenditures? Empirical Evidence from Panel of Developing Countries. *SpringerPlus*, 5(1), 1-14.
- Yazdi, S. K., Tahmasebi, Z., & Mastorakis, N. (2014). Public Healthcare Expenditure and Environmental quality in Iran. *Recent Advances in Applied Economics*, No. 233.
- Yazdi, S. K., & Khanalizadeh, B. (2017). Air Pollution, Economic Growth and Health Care Expenditure. *Economic Research*, 30(1), 1181-1190.
- Zivin, J. G., & Neidell, M. (2013). Environment, Health, and Human Capital. *Journal of Economic Literature*, LI, September, 689-696.

www.who.int

www.worldbank.org

Yalın Uygulamaların İşletme Performansı Üzerine Etkisinde Entelektüel Sermayenin Aracılık Rolü: Kavramsal Bir Model Önerisi

The Mediator Effect of Intellectual Capital on the Relation Between Lean Applications and Business Performance: A Conceptual Model Proposal

Nihan YAVUZ¹, Kerem TOKER², Ali GÖRENER³

Öz

Küresel ekonomik koşullar içerisinde işletmelerin varlıklarını sürdürebilmeleri, rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü elde edip, bu üstünlüğü korumalarına bağlıdır. Yalın üretim kapsamında gerçekleştirilen uygulamaların temel amacı; sürekli iyileştirme çerçevesinde müşteri memnuniyetinin sağlanması ve israfı önleyerek işletme performansının artırılması sayesinde rekabette öne geçebilmektir. Bilgiye dayalı yeni ekonomi sürecinde entelektüel sermayenin değeri daha fazla ön plana çıkmış olup, işletme performansı üzerinde etkisi kaçınılmaz olarak görülmektedir. Bununla birlikte yalın uygulamalar incelenirken insan unsurunun göz önünde bulundurulmaması, yalın uygulamaları sadece teknik boyutuyla algılanan bir süreç haline dönüştürmüştür. Öyle ki, iş dünyasında yaşanan birçok başarısız yalın uygulamanın temelinde, uygulama süreçlerinde insan unsurunun ihmal edilmesi yer almaktadır. Bu nedenle gerek literatürde, gerekse iş dünyasında yalın uygulamalar ile entelektüel sermaye arasında ilişkinin tartışılması gerekmektedir. Bu çalışmada yalın yaklaşım çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamaların işletmelerin performansı üzerine etkisinin araştırılması hedeflenmiştir. Sözü edilen üç değişken arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla teorik altyapı araştırması yapılmış ve elde edilen teorik bilgiler çerçevesinde kavramsal bir model önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yalın Uygulamalar, işletme performansı, entelektüel sermaye*

Jel Kodu: *L20, M11, M12*

Abstract

In global economic conditions, the ability of businesses to sustain their entities depends on their competitive advantage and their ability to protect it. The main objective of the practises realized within the scope of lean manufacturing is; to achieve customer satisfaction through continuous improvement and to achieve a competitive advantage through increasing the performance of the business by preventing waste. In the knowledge-based new economy process, the value of human capital is more prevalent and its effect on business performance is inevitable. However, the fact that the human element is not taken into consideration while lean applications are examined, lean applications have become a process perceived only with the technical dimension. In fact, the basis of many unsuccessful lean applications in the business world is the neglect of the human factor in the implementation processes. Therefore, it is necessary to discuss the relationship between lean practices and intellectual capital in both the literature and the business world. In this study, it was aimed to investigate the effects of the lean approach practices on the firms' performance. In order to examine the relationship between these three variables, theoretical infrastructure research was conducted and a conceptual model was proposed within the framework of the theoretical information obtained.

Keywords: *Lean Practices, business performance, intellectual capital*

Jel Codes: *L20, M11, M12*

¹ Arş.Gör., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye.
E-posta: nyavuz@ticaret.edu.tr **Orcid no:** 0000000216032520

² **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Dr.Öğr. Üyesi, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye. **E-posta:** ktoker@bezmialem.edu.tr **Orcid no:** 0000000219041406

³ Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye.
E-posta: agorener@ticaret.edu.tr **Orcid no:** 0000000160005143

Extended Abstract

In rapidly changing and competitive markets, customers are constantly pressuring businesses to increase quality, reduce costs and lead times. For this reason, enterprises use various methods to meet customer needs (Özçelik, 2013: 104). However, in order to respond quickly to changing customer demands, it has become a necessity to implement modern applications in production systems (Dilek, 2016: 89). In addition, with the increase in the importance of knowledge in the economy, there has been a significant increase in the market values of enterprises that provide information-based products or services (Karacaer and Aygün, 2009: 128). In this respect, intellectual capital in the knowledge-based global economic structure has been one of the main research issues of academics and practitioners (Chen et al., 2014: 413).

Researches have shown that improving human capital positively affects operational performance (Erdoğan and Dönmez, 2014: 368). In the studies examining the effect of intellectual capital on operational performance, it has been determined that human capital, structural capital and customer capital have an impact on the performance of the business (Yıldız, 2011: 13). Lean manufacturing is implemented in many manufacturing and service sector enterprises. The main purpose of lean production is; improving customer satisfaction within the framework of continuous improvement, ensuring effective cost management through waste control and thus increasing operational performance. Lean has many failure stories despite the rational principles that production has put forward. When the reasons behind the failure are examined, it is seen that the enterprises neglected the intellectual capital in the implementation process. This is due to the fact that lean applications are only perceived as a technical process.

The concept of value that forms the basis of lean thinking involves eliminating waste in all processes and creating a production structure in which the products are produced with the quality and price expected by the customer. In this context, determining the concept of value is the first step of the lean manufacturing process, which will continue with the use of different lean tools. However, while value is critical for lean manufacturing, the same applies to waste. In Japanese, waste, expressed as *muda*, is unnecessary activities that do not add value to the production process. The application of wrong processes or processes to produce products or services can be cited as examples for muda (Womack and Jones, 2002: 17). Lean manufacturing utilizes tools such as Just in Time (JIT), Kaizen, Jidoka, Poka-Yoke, 5S to prevent muda in business and create more value. The element that should use these tools effectively is the human within the organization. Human is the most important part of the enterprise's intellectual capital.

The intellectual capital (IC) formed by the knowledge is the capital that is constantly renewed, superior to the enterprises and constantly changing because of its renewed structure. The "human" factor is very critical in intellectual capital which has the current knowledge and transforms and evaluates it. The concept of intellectual capital used by John Kenneth Galbraith for the first time in 1969 refers to the difference between the book value and the market capitalisation of an enterprise (Hsu and Fang, 2009: 665). In this respect, IC establishes a link between all expertise, experience, competencies and resources of the enterprise and supports this connection. Thus, the value of other resources is increased by an investment in a source (Cabrita and Bontis, 2008: 213). In this way, capital owners invest more in the business. In the literature, IC is examined under three dimensions as human capital structural, capital and customer capital (Yazdanfar, 2013: 340).

Human capital is a dynamic, working, developing, valued and producing resource that is different from other sources of enterprises. The different types of production of the enterprises by using the same raw materials depends on their capacity to evaluate human capital. This capacity difference also determines the performance levels of enterprises. Therefore, businesses have to invest in their employees and provide opportunities for development for them (Nergiz and Yilmaz, 2016: 60). *Structural capital* emerges from the values of renewal and development in the organizational context with the internal and external processes of the enterprise (Bontis et al., 2000: 88). For the effective use of intellectual capital, it is important to transfer information from human capital to customer capital (Eren and Akpınar, 2004: 10). The most important tool for this transfer is the structural capital of the enterprise. In order to achieve organizational development, a strong structural capital and a culture supporting this structure are

required (Bontis, 1998: 66). *Customer capital* includes all kinds of information about the relations of the company with its customers (Yazdanfar, 2013: 342). For this reason, the basis of customer capital, marketing channels and customer relations process is obtained from the information obtained (Bontis et al., 2000: 88). According to Ding and Li (2000: 88), intangible assets such as marketing channels, customer loyalty and corporate reputation constitute the enterprise capital of the enterprise.

In this context, lean practitioners should incorporate intellectual capital into meaningful and lean processes. However, by understanding the intellectual capital and its components, lean policies can achieve success within the enterprise. Thus, the creation of value-added activities in all business processes aimed at lean applications depends solely on the capabilities and knowledge of intellectual capital. In this context, enterprises that will apply them to lean manufacturing processes should empower employees on lean practices. The lack of resistance of employees to change processes for lean applications depends on their job satisfaction. New methods and methods of doing business can create a perception that employees' autonomy status will be lost.

Therefore, in studies investigating the effects of lean applications on operational performance, the fact that human factor is not included in the research models will reveal incomplete results. Based on this finding, a research model was developed by the authors. In addition, a comprehensive review of the literature that constitutes the basis of this model is presented. However, the variables that constitute the conceptual framework of the proposed research model and the sub-dimensions of the variables are indicated. In the proposed research model, it is assumed that the intellectual capital of the enterprise has an intermediary role in the effect of lean applications on the performance of the enterprise. In other words, the intellectual capital of the enterprise may have a positive effect on the performance of lean applications to increase operational performance, while an insufficient intellectual capital can play a role in reducing this performance.

GİRİŞ

Hızla değişen ve rekabetin arttığı pazarlarda, müşteriler işletmelere, kaliteyi artırmaları, maliyetleri ve teslim sürelerini azaltmaları yönünde sürekli baskı yapmaktadır. Bu nedenle işletmeler, belirtilen ihtiyaçları karşılamak için çeşitli yöntemlere başvurmaktadır (Özçelik, 2013:104). Bununla birlikte değişen müşteri taleplerine hızlı cevap verebilmek amacıyla, üretim sistemlerinde modern uygulamaların gerçekleştirilmesi bir gereklilik halini almıştır (Dilek, 2016: 89). Ayrıca ekonomide bilginin öneminin artmasıyla birlikte, bilgiye dayalı ürün veya hizmet ortaya koyan işletmelerin piyasa değerinde önemli artışlar meydana gelmektedir (Karacaer ve Aygün, 2009: 128). Ancak bir işletmenin piyasa değeri sadece maddi duran varlıkların değerinden oluşmamaktadır. Maddi varlıkların yanında, maddi olmayan varlıklar da işletme değerlemesinde önemli bir unsurdur. Bu kapsamda bir işletmenin değeri genellikle fiziksel varlıkların değerinden daha büyük olmakta ve bu durum, defter değeri ile piyasa değerinin farklılaşması olarak ifade edilmektedir (Öztürk ve Ünsal, 2003; Zor ve Cengiz, 2013:42).

Günümüzün bilgiye dayalı küresel ekonomik yapısı içerisinde entelektüel sermaye, akademisyenlerin ve uygulamacıların temel araştırma konularından biri olmuştur (Chen vd., 2014: 413). Yapılan araştırmalarda insan sermayesinin iyileştirilmesinin işletme performansını olumlu etkilediği yönünde bulgular elde edilmiştir (Erdoğan ve Dönmez, 2014: 368). Entelektüel sermayenin işletme performansına etkisini inceleyen çalışmalarda ise insan sermayesinin, yapısal sermayenin ve müşteri sermayesinin işletme performansı üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir (Yıldız, 2011: 13).

Çıkış noktası esas alındığında Toyota Üretim Sistemi olarak nitelendirilebilecek Yalın Üretim kavramının beraberinde getirdiği yaklaşımlar, günümüzde birçok imalat ve hizmet sektörü işletmelerinde uygulanmaktadır. Yalın üretimin temel amacı; sürekli iyileştirme çerçevesinde müşteri memnuniyetinin artırılması, israf kontrolüyle etkin maliyet yönetiminin sağlanması ve böylece işletme performansının artırılmasıdır.

Bu çalışmada yalın yaklaşım çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamaların işletme performansı üzerine etkisinin araştırılması hedeflenmiştir. Belirtilen kapsamda işletme performansı üzerinde insan sermayesinin aracılık rolü de ayrıca irdelenmiş, bu çerçevede ilgili literatürde yapılan araştırmalar tartışılmıştır. Son olarak yalın uygulamalar, insan sermayesi ve işletme performansı arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla kavramsal bir model önerisi sunulmuştur.

1. İŞLETMELERDE YALIN FELSEFESİ

Yalın kelimesi Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü'nde (2018) gösterişsiz, süssüz, sade olarak ifade edilmektedir. Bu kavramın iş dünyasında yer alması ise on yıllar öncesine dayanmaktadır. 1950'lerden itibaren motorlu araç üretiminde Japon üreticilerin pazar payı artarken, Amerikalı üreticilerin payı giderek azalmıştır. 1980-1985 yılları arasında otomotiv sektörü sponsorluğunda Massachusetts Institute of Technology (MIT) tarafından yürütülen dünya ölçeğindeki kıyaslama (benchmarking) çalışması, bunun bir tesadüf olmadığını, Japon üreticilerin tüm performans göstergelerinde Amerikalı ve Avrupalı rakiplerinden önde olduğunu göstermiştir. Araştırmanın sonuçları "Dünyayı Değiştiren Makina" adlı kitapta yayınlanmış ve israftan arındırılmış üretim sistemi için *yalın* terimi ilk kez bu kitapta kullanılmıştır. Başta Ford olmak üzere birçok işletme bu yeni üretim düşüncesini öğrenip, üretim süreçlerinde uygulamaya başlamıştır (T.C.STB, 2012: 7).

Yalın düşünce; işletmede değer yaratmayan her türlü faaliyetin ayıklanmasını, üretimde kullanılan üretim faktörleri miktarının azaltılmasını, ileri teknoloji içeren donanım ve nitelikli işgücü kullanımını, doğru işi bir defada yapma ilkesinden hareketle hataların gerçekleşmeden önlenmesini içermektedir (Türkan, 2010:29). Bununla birlikte yalın düşünce; standardizasyon, fazla stokları ortadan kaldırmak, süreçleri iyileştirmek ve müşteri ihtiyaçlarını mümkün olan en kısa zamanda karşılamak anlamına gelmektedir (Joosten vd., 2009: 341-342). Bu doğrultuda yalın düşünce, müşteri için değeri tanımlamakta, bu değere ulaşmayı sağlayan süreçleri en etkin şekilde oluşturmakta, süreçlerdeki gereksiz adımları elemine etmekte, müşteri beklentilerini en üst düzeyde karşılamaktadır (Womack ve Jones, 2002: 11). Bir başka deyişle yalın düşünce, bir işletmenin çalışma biçimini değiştiren kültürel bir dönüşüm, yönetim şekli ve felsefedir. Aynı zamanda bitiş noktası olmayan, sürekli gelişime ve yenilenmeye odaklanan uzun bir yolculuktur (Young, 2014: 241).

1.1. Yalın Üretim

Müşteri taleplerinin hızla değiştiği, işletmeler arasındaki rekabetin giderek arttığı günümüzde, işletmeler varlıklarını devam ettirebilmek için yeni yönetim biçimleri ve yeni teknikleri kullanmaya başlamıştır (Görener ve Yenen, 2007: 48). Bu bağlamda 1980'lerden başlayarak günümüze kadar devam eden yalın düşünce süreci birçok işletmeye verimliliği ve rekabet gücünü arttırmada olumlu katkı sağlamıştır. Üretim yönetimindeki kökleri nedeniyle yaygın olarak *Yalın Üretim* başlığı altında kullanılan yalın ilkeler her işletmeye uygulanabilir niteliktedir (Emiliani, 2006: 167). Yalın üretim, süreçlerdeki verimliliği arttırmakta, işletme kaynaklarını etkin kullanmakta ve israfları azaltarak düşük maliyetle çalışmayı sağlamaktadır

(Hallgren ve Olhager, 2009). Bununla birlikte, Toyota Motor İşletmesi'nin üretim sistemlerinde karşılaşılan sorunlara kalıcı çözümler üretme ihtiyacıyla ortaya çıkan yalın ilkeler bütünü, farklı sektörlerdeki kullanımı ve stratejik bir yönetim sistemi olması nedeniyle *yalın yönetim* yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Derin, 2008).

Buradan hareketle yönetim bakış açısından yalın kavramı, tüm iş süreçlerini fazlalıklardan arındırmak, yöntemleri sadeleştirmek, standart ve sistematik bir işleyiş oluşturmak olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda yalın düşünce sadece bir üretim yöntemi ve maliyet azaltma aracı değil; aynı zamanda süreçlerin iyileştirilmesine altyapı hazırlayan bir yönetim yaklaşımıdır (Nelson-Peterson ve Leppa, 2007: 287). Yalın yönetilen bir işletmede, süreçlerin her adımında israf ortadan kaldırılarak değer akışı geliştirilmekte (Naylor vd., 1999: 108) ve tüm süreçlerdeki problemler ortaya çıkarılarak çözüm üretilmekte, kusursuz üretimin gerçekleşmesi için sürekli bir değer akışı sağlanmaktadır (Liker ve Hoseus, 2015: 22).

İşletme içinde yalın düşünce kavramını oluşturan ve üretim sisteminin standart bir şekilde çalışmasını sağlayan birçok unsur birlikte hareket etmektedir. Yalın üretim sisteminin tüm araçları, üretim ve yönetim sürecinin hatasız şekilde işlenmesini sağlayacak şekilde ayrı görevler içermektedir. Yalın üretim sistemi, işletmelerin farklılaşması, rekabet edebilmesi ve süreçlerini standartlaştırabilmesi için; tam zamanında üretim (Just in time, JIT), kanban, kaizen, jidoka, andon, poka-yoke ve 5S gibi üretim ve yönetim araçlarından faydalanmaktadır.

1.2. Yalın Üretim Araçları ve Değer Kavramı

Yalın düşüncenin temelini oluşturan değer kavramı, tüm süreçleri israftan arındırarak ilk seferde hatasız şekilde, müşterinin beklediği kalite ve fiyatta ürünlerin üretildiği bir üretim yapısı oluşturmayı içermektedir. Bu bağlamda değer kavramının belirlenmesi, farklı yalın araçlarının kullanılması ile devam edecek olan yalın üretim sürecinin ilk adımındır. Bununla birlikte değer, yalın üretim için kritik bir önem taşıırken aynı önem israflar için de geçerlidir. Japonca'da *muda* olarak ifade edilen israf, üretim sürecine değer katmayan gereksiz faaliyetlerdir. Yanlış süreçlerin veya işlemlerin ürün ya da hizmet üretmek için uygulanması muda için örnek olarak gösterilebilir (Womack ve Jones, 2002: 17).

Yalın üretim sürecinde değer yaratan önemli bir araç ise tam zamanında üretimdir. Tam zamanında üretim (Just in time, JIT), doğru yer ve zamanda müşterinin beklediği kalitede ve nitelikte ürünler üretmeyi amaçlayan bir Japon yönetim felsefesidir. JIT, üretkenlik ve verimlilikte artış sonucu maliyetlerde ve israflarda azalış sağlamaktadır (Kootanaee vd., 2013: 8). JIT'in ortaya koymuş olduğu ilkeler, *kanban* olarak adlandırılan bir teknik aracılığıyla pratik

hale gelmektedir. Japonca'da kart, sinyal ve tabela anlamlarına gelen kanban, üretim süreci için gereken bilgileri ve ayrıntıları içeren bir karttır (Ramnath vd., 2013: 142).

Bir başka değer yaratan yalın üretim aracı olan *kaizen* ise sürekli iyileştirme anlamına gelmektedir (Brunet ve New, 2003: 1427-1428). Kaizen'in temeli olan standardizasyon, aynı zamanda diğer tüm süreç ilkelerinin de temelini oluşturmaktadır (Liker ve Morgan, 2006: 10). Yalın üretimde, felsefesi gereği her süreç devamlı olarak iyileştirilerek her aşamada ortaya çıkan hatalar yok edilmektedir. Ayrıca yapılan her bir iyileştirme faaliyeti için devamlılık sağlanmaktadır. Kaizen için öncelikle üretimde kalite, *gemba*'ya (atölye) yönelim, israfların elimine edilmesi, çalışanların gelişimi, görsel standartlar göz önünde bulundurulmaktadır (Coimbra, 2013: 6).

Bununla birlikte bir sorun olduğunda çalışanların üretim hattını durdurması anlamına gelen *jidoka* (otonomasyon) (Liker ve Morgan, 2006: 8) sayesinde, üretim sürecinde meydana gelen hatalar görünür hale gelmektedir. Uygulamada *jidoka*, *andon*'dan yararlanmaktadır. Andon, hata anında yardım çağırmak için ışıkların ve seslerin kullanılmasıdır (Liker ve Morgan, 2006: 7). Bu sistemde, bir hata meydana geldiğinde makinede yer alan bir kordon çalışan tarafından çekilmekte ve hat üzerinde bir ışık yanarak alarm çalmaktadır. Böylece birkaç saniye içinde takım lideri yardım etmek üzere hatanın meydana geldiği yere gelmekte (Liker ve Morgan, 2006: 7) ve sorun hızla çözülmektedir.

İnsandan kaynaklanan hataları önlemeyi ifade eden *poka-yoke*, aynı zamanda hataların nedenlerini de ortadan kaldırmaktadır. Bununla birlikte *poka-yoke* tekniği, olası problemler için süreci analiz ederek üretim işlem standartlarından sapmayı tespit etmeyi de hedeflemektedir. Bu bağlamda hataları önleme işlemini, kapatma, kontrol ve uyarı olarak üç aşama ile gerçekleştirmektedir (Dudek-Burlikowska ve Szewieczek, 2009: 97). Bir başka değer yaratan teknik olan 5S, Japonca *seiri* (ayıklama), *seiton* (düzenleme), *seiso* (temizleme), *seiketsu* (standartlaştırma) ve *shitsuke* (disiplin) kelimelerinin baş harflerinden oluşmaktadır. 5S, görsel yöntemler ile sorunları görünür kılan, iş akışındaki verimsizliği ve aksamaları ortaya çıkaran ve daha az araç-gereç ile üretim yapabilmeyi sağlayan bir yalın üretim uygulamasıdır. Bu uygulama, her malzemenin ait olduğu belirli bir yerin bulunduğu iyi düzenlenmiş bir çalışma ortamı oluşturmaya yardımcı olmaktadır (Chapman, 2005: 28). Böylece 5S, görsel yöntemler kullanarak yanlış yerde duran malzemeleri ilk bakışta görünür hale getirerek hata yapmadan çalışmayı sağlamaktadır.

Yalın üretim yukarıda kısaca bahsedilen uygulamalar aracılığıyla işletme içerisindeki israfları ortadan kaldırmakta ve bu yolla daha fazla değer yaratmaktadır. Bu doğrultuda yalın üretimin işletme performansı üzerinde olumlu etkisi söz konusudur.

2. İŞLETME PERFORMANSI

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte iletişim ağlarının kapsamı artmış, böylelikle işletmeler arası ve işletme-tüketici arası mesafe giderek kısalmaya başlamıştır. Bu durum işletmeler arasındaki rekabetin artmasına neden olmuş, müşteri tatminini sağlamak her zamankinden daha zor hâle getirmiştir. Bundan dolayı işletmeler, rekabet stratejileri doğrultusunda sadece maddi kaynaklar için değil, aynı zamanda maddi olmayan kaynaklar için de performans ölçütleri geliştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda yöneticiler, entelektüel sermaye gibi maddi olmayan kaynaklara odaklanmakta ve bu kaynakların performansını sürekli ölçerek işletmelerine değer katmaya çalışmaktadır.

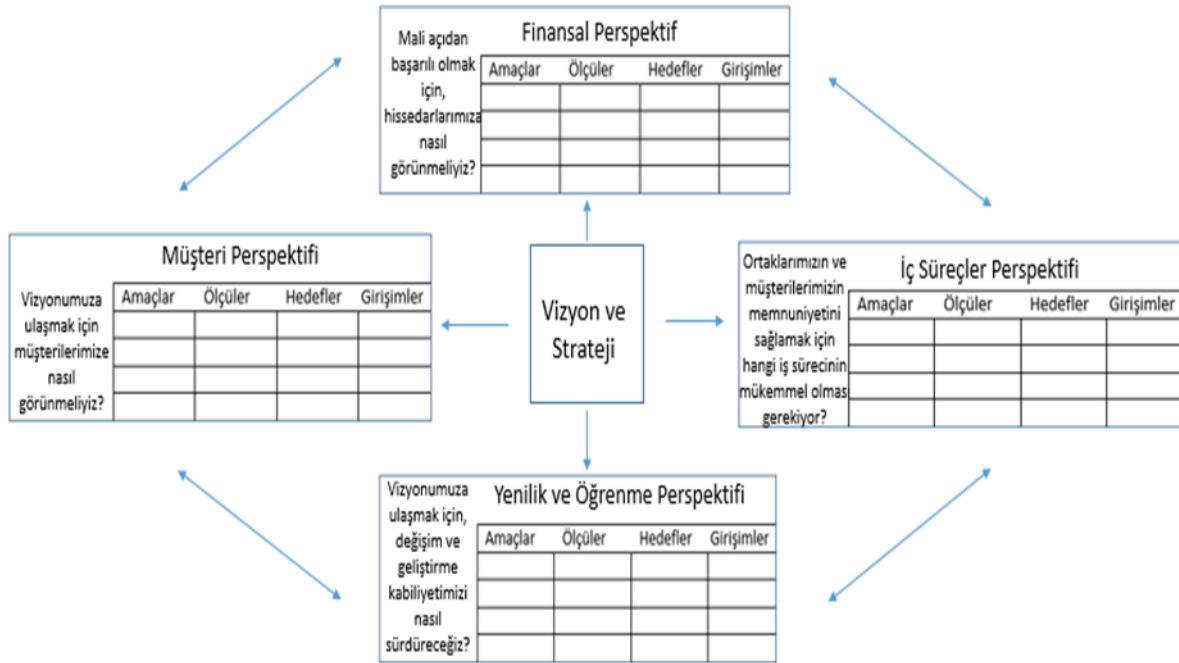
Cokins (2004: 1) işletmelerin süreklilik sağlamasının ve rekabet edebilmesinin stratejik amaçlar doğrultusunda gerçekleşen performansa bağlı olduğunu ifade etmiştir. Belirlenen stratejileri yürütme ve planları çıktılara dönüştürme süreci olan (Cokins, 2004: 1) işletme performansı, örgütsel ve finansal çıktılardan oluşmaktadır (Santos ve Brito, 2012: 98). Bununla birlikte işletme performansının çerçevesi çok boyutlu ve karmaşık bir yapıyı içermektedir (Dess ve Robinson, 1984: 265). Bu yüzden işletme performansı değerlendirilirken referans alınan zaman dilimine ve belirlenen ölçütlere önem verilmektedir (Santos ve Brito, 2012: 98). Yıldız'a (2010: 181) göre işletmeler amaçlarına ulaşmak için tüm performans ölçütlerini göz önüne alarak değerlendirmede bulunmak zorundadır.

Bu bağlamda işletmelerin bütüncül bir şekilde performanslarını ölçmeleri ve belirlenen tüm ölçütlere göre kendilerini analiz edebilmeleri için literatürde çeşitli performans ölçüm modelleri bulunmaktadır. Bu performans ölçüm modelleri içinde maddi olmayan işletme kaynaklarını da değerlendirmeye tabi tutan Balanced Scorecard (BS), işletme unsurlarını bir denge içerisinde ve tek çatı altında ele alarak hem iç hem de dış müşteriye gerekli bilgiyi sunmaktadır.

Balanced Scorecard yaklaşımı, Kaplan ve Norton'un, işletmelerin performans ölçümlerinde kullandıkları en etkili göstergeler hakkında 1990 yılında yaptıkları bir araştırma sonucunda geliştirilmiştir (Niven, 2005). Stratejilerin istenilen sonuçlara ulaşılabilirliğini denetleme fikrini temel alan BS yaklaşımı, stratejilerin uygulanabilir ölçütlerle ilişkilendirilmesini sağlamıştır (Koçel, 2014: 514). BS yaklaşımı Kaplan ve Norton (1999) tarafından, "bir işletmenin vizyon,

misyon ve stratejisinin somut ölçütler haline getirilerek ifade edilmesi” olarak tanımlanmıştır (Karaman, 2009: 418).

Balanced kelimesi işletmenin tüm iç ve dış performans göstergeleri arasındaki dengeye, *scorecard* kelimesi ise bu göstergelerin değerlendirilmesindeki belirli ölçütlere işaret etmektedir (Narayanamma ve Lalitha, 2016: 59). Narayanamma ve Lalitha’ya göre (2016: 60) BS, işletme faaliyetlerini vizyon ve strateji ile uyumlu hale getirmek, işletmenin çevresiyle iletişimini geliştirmek ve performansın stratejik amaçlar ile uyumunu incelemek amacıyla kullanılan stratejik bir planlama, yönetim ve performans değerlendirme sistemidir. Şekil 1’de Balanced Scorecard performans değerlendirme sisteminin göstergeleri görülmektedir.

Şekil 1: Balanced Scorecard Yaklaşımı

Kaynak: Robert S. Kaplan ve David P. Norton. (1996). Using the Balanced Scorecard as a Strategic Management System. Harvard Business Review, January-February, s.76.

BS, işletme performansını *müşteri, finans, iç süreçler, yenilik ve öğrenme* olmak üzere dört gösterge üzerinden incelemektedir (Kaplan ve Norton, 1992: 72). Bu dört gösterge üzerinden vizyon ve stratejilere odaklanılarak, yöneticilerin, çalışanların ve müşterilerin işletmeyi bir bütün olarak görmesi sağlanmaktadır. Aynı zamanda BS, sadece işletmenin kısa vadeli finansal hedeflerini değil, bu hedeflerin gerçekleşmesine katkı sağlayacak maddi olmayan hedeflerini de dikkate almaktadır (Horngren vd., 2015: 470). BS ile performansta dengenin sağlanabilmesi için tüm göstergelerin birbirlerini destekleyecek ve izleyecek şekilde olmaları gerekmektedir.

Şekil 1’de gösterildiği gibi, Kaplan ve Norton (2003: 10) söz konusu dört göstereyi vizyon ve strateji etrafında konumlandırmıştır. Bu dört temel performans göstergesi aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

Müşteri

Hedef pazar ve hedef müşteri kitlesi için değer ne olduğu ve müşteri gözünden işletmenin nasıl görüldüğüyle (Kaplan ve Norton, 2005) ilgili unsurları içeren göstergedir. Bu çerçevede oluşturulacak performans ölçütleri, hedef pazardaki müşteri tatmini, müşteri beklentileri, müşteri şikâyetleri, müşterinin işletmeden beklediği ürün kalitesi gibi konular dikkate alınarak hazırlanmaktadır.

İç Süreçler

İç süreçler, diğer üç göstereye en fazla etki eden araçlara ve sistemlere odaklanmaktadır. Geleneksel performans ölçüm yöntemlerinde işletmede kullanılan mevcut yöntemler dikkate alınırken BS, amaçlara ulaşmada izlenecek yeni yolları ve yenileme süreçlerini performans ölçümüne dâhil etmektedir (Kaplan ve Norton, 2003). Niven’a (2005: 15) göre iç süreçler göstergesi, işletmenin *mükemmel* olması için gereken temel süreci tanımlayarak gelişimi devam ettirmek ve en iyi ölçütleri oluşturma bakış açısıyla hareket etmektedir.

Yenilik ve Öğrenme

Diğer üç göstergenin etkinleştirilmesine katkı sağlayan (Niven, 2005: 16) örgütsel yenilik ve öğrenme, sürdürülebilir performans için stratejilerin oluşturulmasıdır. Bu gösterge, rekabet edebilmek ve rakiplere karşı üstünlük sağlanabilecek temel değerlerin belirlenmesi için gerekli örgütsel yapıyı oluşturmaktadır. Bu yapının oluşabilmesi için, çalışanların yetenekleri ve örgütün bilgi işlem kapasitesi önem kazanmaktadır (Kaplan ve Norton, 2003).

Finans

Geleneksel ölçüm yöntemlerinde var olan finansal kaynakların ölçümü ve stratejiler doğrultusunda yönetimi BS’de benzer şekilde varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda işletmenin geçmiş faaliyetleri analiz edilmekte, ölçülebilen çıktılar değerlendirilmekte ve bunların işletmenin amaç ve stratejilerine uygunluğu ve katkısı ortaya çıkmaktadır (Kaplan ve Norton, 2003).

3. ENTELEKTÜEL SERMAYE

Bilgi ekonomisi içerisinde işletme değerinin geleneksel yöntemlerle belirlenebilmesi mümkün değildir. Bu durumda entelektüel sermaye (ES) kavramının ele alınması gerekmektedir (Berzkalne ve Zelgalve 2014: 888). Temelini bilginin oluşturduğu entelektüel sermaye, sürekli yenilenmeyi gerektiren, işletmelere üstünlük sağlayan ve yenilenen yapısından dolayı değişken

olan, her işletmenin sahip olduğu bir sermaye türüdür. Bilginin güncel olması gerekliliği, ES’de bu bilgileri edinen, dönüştüren ve işleyerek değerlendiren *insan* faktörünü ön plana çıkarmaktadır.

İlk defa 1969 yılında John Kenneth Galbraith tarafından kullanılan entelektüel sermaye kavramı, bir işletmenin piyasa değeri ile defter değeri arasındaki farkı ifade etmektedir (Hsu ve Fang, 2009:665). Sullivan’a (1998: 5) göre ES, insanın yarattığı değer işletmeye sağlanan bir kaynağa dönüşümüdür. Bununla birlikte ES, bilgi ve beceri gibi soyut değerlerin değerlendirilmesidir. Bu doğrultuda ES, işletmenin sahip olduğu tüm uzmanlık, deneyim, yetkinlikler ve kaynaklar arasında bağlantı kurarak bunları destekler. Böylece bir kaynağa yapılan yatırım ile diğer kaynakların değerinin artması sağlanmaktadır (Cabrita ve Bontis, 2008: 213). Bu sayede sermaye sahipleri işletmeye daha fazla yatırım yapmaktadır. Literatürde ES; *insan sermayesi*, *yapısal sermaye* ve *müşteri sermayesi* olarak üç boyut altında incelenmiştir. Aşağıda açıklanan söz konusu boyutlar, işletme süreçlerini doğrudan etkilemektedir (Yazdanfar, 2013: 340).

İnsan Sermayesi

Çalışanların sahip olduğu bilgi, beceri, yeteneklerinin birleştirilmesi ile işletmenin bireysel bilgi stoku oluşmaktadır (Bontis, 1998: 65; Bontis vd., 2000: 88). İnsan sermayesinin işletmeye değer katması için örgütteki diğer iki ES boyutu ile birleştirilerek değerlendirilmesi gerekir (Cabrita ve Bontis, 2008: 216). Bununla birlikte insan sermayesi, işletmelerin sahip oldukları diğer kaynaklardan farklı olarak sabit olmayan, işleyen, gelişen, değerlendirilen ve üreten bir kaynaktır. İşletmelerin aynı hammaddeleri kullanarak farklı şekillerde üretim yapmaları ve buna bağlı olarak işletmelerin farklı oranlarda sağladıkları başarı, insan sermayesini değerlendirme kapasitelerine bağlıdır. Bu yüzden işletmeler çalışanlarına yatırım yapmak ve onlar için gelişme olanakları sağlamak zorundadır (Nergiz ve Yılmaz, 2016: 60). Çalışanları yönetime dâhil eden, hiyerarşi seviyesini azaltan, çalışan gelişimine önem veren işletmelerde, hem insan faktörünün sahip olduğu bireysel bilgi hem de işletmenin bütünsel olarak sahip olduğu bilgi sermayesi artış göstermektedir.

Yapısal Sermaye

Entelektüel sermayenin etkin kullanılması için insan sermayesinden müşteri sermayesine bilgi aktarımında önemli rol oynamaktadır (Eren ve Akpınar, 2004: 10). Yapısal sermaye, işletmenin iç ve dış süreçleri ile birlikte örgütsel bağlamda yenilenme ve gelişim değerlerinden ortaya çıkmaktadır (Bontis vd., 2000: 88). Örgütsel gelişimin sağlanabilmesi için, öncelikle güçlü bir yapısal sermaye ve bu yapıyı destekleyen bir kültür gerekmektedir (Bontis, 1998: 66).

Müşteri Sermayesi

İşletmenin müşteri ilişkilerine yönelik her türlü bilgiyi içermektedir (Yazdanfar, 2013: 342). Bu nedenle müşteri sermayesinin temelini, pazarlama kanallarından ve müşteri ilişkileri sürecinden elde edilen bilgiler oluşturmaktadır (Bontis vd., 2000: 88). Ding ve Li'ye (2000: 88) göre pazarlama kanalları, müşteri sadakati ve kurumsal itibar gibi soyut varlıklar, işletmenin müşteri sermayesini oluşturan unsurlardır.

4. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yalın uygulamaların entelektüel sermaye ve işletme performansı ile arasında ilişkinin belirlenip tanımlanması, ayrıca entelektüel sermayenin işletme performansı üzerindeki etkisinin tartışılması, değişkenler arasındaki ilişkinin belirginleşmesi açısından önerilen araştırma modeline katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4.1. Yalın Uygulamalar- Entelektüel Sermaye İlişkisi

Yalın üretim sistemleri her şeyden önce sistemin felsefesini özümseyebilecek nitelikte çalışanlara ihtiyaç duymaktadır. Tortorella ve Fogliatto (2014: 4623) yalın değişim sürecine dâhil olan işletmelerde mevcut sosyo-kültürel faktörler ihmal edildiği takdirde sistemin sınırlı faydalara yol açtığını belirtmiştir. Yazarlara göre işletmenin yalın düşüncüyü benimsenmesi, insan kaynağının yönetiminde ve iş tasarımında değişiklik yapılmasını gerektirmektedir. Bu aşamada, çalışanların (stratejik insan sermayesi) işletmeye sundukları bilgi ve becerileri yöneticilerin değerlendirmesi gerekmektedir. Bu değerlendirme sürecine kritik insan kaynakları analizi denmektedir. Kritik insan kaynakları analizi, tüm çalışanların temel örgütsel faaliyetleri geliştirmek için aynı potansiyele sahip olmadığı ve stratejik bir değer yaratmadığı gerekçesiyle yapılmaktadır (Sadeghi, 2017: 881). Bundan dolayı yalın dönüşüm sürecinde çalışanların uzmanlıklarını arttırmaları ve üretim sisteminin geliştirilmesine yardımcı olmaları teşvik edilmelidir. Aynı zamanda bu süreçte çalışanlar, çapraz yeteneklere sahip olacak şekilde eğitilmelidir. Böylece herhangi bir çalışan bir başka çalışanın yerini doldurabilir ya da mevcut takımları dengelemek için yeniden atanabilir (Longoni vd., 2013: 3301). Bu doğrultuda mevcut insan kaynağındaki yalın düşünceye yönelik bilgi ve beceri eksiklikleri, yalın yönetiminin başarıya ulaşmasındaki önemli engellerden biri olarak görülmektedir.

Garcia ve Bonavia (2015: 3263), yalın yönetiminin başarısı için entelektüel sermayenin güçlendirilmesi ve çalışanlar arasında güç paylaşımının dengeli dağıtılarak özerklik düzeylerinin artırılması gerektiğini ifade etmiştir. Yazarlara göre insan kaynağının güçlendirilmesi, yalın felsefe üzerine eğitim verilmesi, iletişim kanallarının açık hale getirilerek

şeffaflaştırılması ve koşullu ücret sisteminin uygulanması yalın üretimin başarısında pozitif yönde etki göstermektedir. Bir başka deyişle işletmede nitelikli güçlendirme yani yeteneklerin, sorumlulukların, resmi otoritenin, etkin kapasitenin artırılması ve problem çözme, karar verme ve sürekli iyileştirme gücünde geniş yeteneklere sahip çalışanların katılımı gibi birtakım insan kaynakları politikaları uygulanmalıdır (Jones vd., 2013: 1629). Öyle ki bireyler, bilgiyi başarı ve başarısızlıkların birikimi olarak algılamaktadır. Hata yapılmadan bireysel ve örgütsel öğrenme sınırlı kalmaktadır. Yeni üretim tekniklerinin uygulanabilmesi için öğrenme ve deney süreci ile birlikte bilgi ve beceri gelişimi oldukça önemlidir. Bu nedenle insan kaynakları uygulamaları bu gelişim süreci ile uyumlu hale getirilmelidir (Tortorella vd., 2015: 3990).

Sterling ve Boxall ise (2013: 228) yalın üretim sistemlerinin daha fazla kişilerarası iletişim, takım çalışması, teknik beceri ve geleneksel seri üretimde gerekli olmayan veya daha az öne çıkan yeteneklerin uygulanmasını gerektirdiğini ifade etmiştir. Bundan dolayı, yalın üretim sistemleri çalışanlara hızlı ve devamlı bir öğrenme becerisinin kazandırılmasını gerektirmektedir. Bununla birlikte yalın üretim uygulamalarında işletmeler, bu süreçten doğrudan etkilenen çalışanlarda güven oluşturmak için bilinçli çaba göstermelidir. Bu bağlamda çalışanlarda yalın üretim uygulamasını destekleyen ve statükoya meydan okuyan tutumları, algıları ve davranışları teşvik etmek ve güçlendirmek önemlidir. Bu nedenle insan sermayesinin yalın uygulamaların etkisi ve rolü hakkındaki doğru anlayışı, işletmedeki iyileştirmelerin sürdürülmesi için kilit unsurdur (Tortorella vd., 2015: 3991).

Bu açıklamalar doğrultusunda, yalın üretim sistemlerini uygulamak için, entelektüel sermayenin eğitimle güçlendirilmesi ve bu sayede iş doyumunun artırılmasının gerektiği ifade edilebilir. Grobelny ve Papiéska (2012: 419) iş tatmininin duygusal ve bilişsel nedenlerden kaynaklandığını ifade etmiştir. İşin içeriği, çalışma olanakları, örgüt ve yönetim yapısı, gelişim fırsatları ve ücretler iş tatminini belirleyen unsurlar arasında yer alsa da özellikle entelektüel sermaye açısından iş tatmininin bilişsel yönü son derece önemlidir. Bu bağlamda çalışanlara daha fazla özerklik tanınmasının işletme performansını artırması beklenmektedir. Örneğin, çalışanların daha sıkı çalışması ve daha esnek bir şekilde inisiyatif kullanması ya da proaktif davranışların teşvik edilmesi, denetim maliyetlerinin ve diğer dolaylı maliyetlerin azaltılmasına katkıda bulunulması, bireylerin yeni bilgi ve becerileri geliştirip kullanmaları için fırsatlar sunulması söz konusu yollardan birkaçı olarak sıralanabilir (Birdi vd., 2008: 472).

4.2. Yalın Uygulamalar- İşletme Performansı İlişkisi

Yalın üretim sistemleri kapsamındaki uygulamaların işletme performansı üzerindeki etkisini ölçen çalışmalarda el edilen sonuçlar olumlu yöndedir. Yalın üretim uygulamaların verimliliği artırdığı, maliyeti düşürdüğü veya genel olarak performansı artırdığı görülmektedir. Ancak kullanılan performans ölçüm araçlarında homojenlik olmaması ve çalışmaların çoğalmasa, bu sonuçları teyit etmeyi veya bunları farklı ülkelerdeki sektörlere veya işletmelere genelleştirmeyi zorlaştırmaktadır (Garcia ve Bonovia, 2015: 3261; Deif ve ElMaraghy, 2014: 622). Ledon ve arkadaşlarına (2018: 83) göre yalın üretimi uygulayan işletmeler birçok avantajdan (düşük üretim maliyetleri, artan üretkenlik, artan stok devir hızı, kısalan teslim süresi, zamanında ve hızlı teslimat, esneklik, artan kalite, azalan alan gereksinimi, vb.) faydalanmaktadır. Literatürde yalın üretim araştırmaları genel olarak operasyonel performans üzerindeki etkinin incelenmesini kapsamaktadır. Emiroğlu (2016) ise yapmış olduğu çalışmada, yalın üretim uygulamalarının finansal performans üzerinde de olumlu bir etkisi olduğunu ifade etmiştir.

Yalın üretim felsefesinin işletme performansı ile büyük ölçüde bağlantılı olarak endüstri işletmeleri için geliştirildiği görülmektedir. Yalın üretim felsefelerini benimseyen işletmeler, israfları ortadan kaldırmaya ve süreçleri iyileştirmeye odaklanır. İsrاف kavramı ise, ürün kusurları, fazla stok, aşırı üretim, aşırı hareket, verimsiz taşıma, aşırı bekleme süreleri ve aşırı işlem dahil olmak üzere birçok şekilde ifade edilmektedir. Bu israf alanlarının yok edilmesi veya azaltılması, işletmenin kaynak kullanım verimliliğini artırır. İşletmeler için üstün kaynak verimliliğiyle sonuçlanan bu iyileştirmelerin maliyetleri düşürdüğü ve nihayetinde işletme değerini artırdığı görülmektedir (Kroes vd., 2018: 263).

Bu doğrultuda üretim sistemlerinde yalın yaklaşımları uygulayan işletmelerin %60'ından fazlası, tedarik süresinde ve maliyetlerinde bir azalma ve pazar paylarında bir artış olduğunu bildirmiştir. Yine de birçok işletme, yalın uygulamaların performans üzerindeki katkısını ve çalışanların değişime karşı direncini ölçmek için araçların/yöntemlerin bulunmaması nedeniyle uygulamaya geçme konusunda isteksiz davranmaktadır. Diğer işletmelerin yalın uygulamadaki başarısı, yöneticileri benzer bir başarı elde etmeyi umarak yalın uygulamalara yatırım yapmaya ikna etmek için her zaman yeterli değildir. Ayrıca, yalın bir projeyi, performansını doğru bir şekilde ölçmeden yönetmek ve kontrol etmek çok zor ve karmaşık bir süreçtir. Bugüne kadar ne tüm yalın göstergelerin ölçümüne, ne de yalın bir uygulamadan beklenen kazancın doğru tahminine izin veren mevcut bir araç geliştirilememiştir (Cortes vd., 2016: 66). Bu yüzden işletmenin insan kaynağı göz önünde bulundurulmadan gerçekleştirilecek yalın projelerin başarısız olma ihtimalleri söz konusudur.

4.3. Entelektüel Sermaye-İşletme Performansı İlişkisi

Entelektüel sermaye, işletme performansında önemli rol oynamaktadır (Meles vd., 2016: 54). İnsan sermayesi ise, entelektüel sermaye yaklaşımının temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (Görmüş, 2009: 63). Rudez ve Mihalic'e (2007) göre çalışanlar, yetenekleri, tutum ve davranışları aracılığıyla işletme için bir sermaye oluşturmaktadır. Bu kapsamda; çalışanların eğitimi, işe karşı tutumları, değişimlere açıklıkları ve yenilikçi iş davranışları sergilemeleri insan sermayesinin sahip olması gereken özellikler olarak ifade edilebilir (Taşgıt vd. 2015: 240).

Bilgi ekonomisi çağında, işletmelerin kâğıt üzerindeki değerleri ile piyasa değerleri arasındaki fark giderek artmış ve günümüzde şirketlerin toplam varlıkları içerisinde maddi olmayan varlıklarının oranı yüksek seviyelere ulaşmıştır (Yörük ve Erdem, 2008:397). Günümüzde bilgiyi ve entelektüel sermayeyi etkin bir şekilde yönetmek, rekabet avantajının yeni kaynağını oluşturmaktadır (Akpınar ve Akpınar, 2016: 143). Bu nedenle işletmelerin entelektüel sermaye performansını ölçmesi ve raporlaması bir ihtiyaç haline almıştır (Yıldız, 2011: 12)

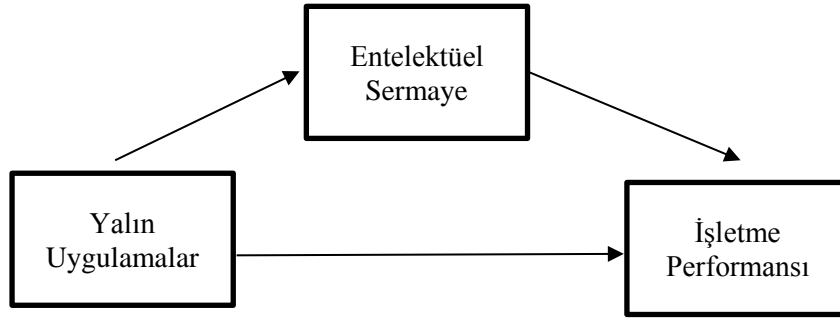
Verimlilik, insan davranışları, eğitim, teknolojik yetenek, yönetsel beceri, işbirliği ve koordinasyon gibi entelektüel öğelerin işletme performansı üzerinde etkisi bulunmaktadır (Geri, 2012: 22). ES'nin işletme performansına etkisini inceleyen araştırmalar dikkate alındığında, insan sermayesinin, yapısal sermayenin ve müşteri sermayesinin işletme performansı üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda insan sermayesinin işletmelerin algılanan ve nicel performansını olumlu yönde etkilediği ortaya konulmaktadır (Yıldız, 2011: 13). İnsan sermayesi etkinliğinin, BS bileşenlerinden finansal performansa pozitif yönde katkıda bulunduğu ifade eden çalışmalar da mevcuttur (Akpınar ve Akpınar, 2016: 150). Aynı şekilde yapısal sermayenin kapasitesi ve müşteri sermayesinin etkinliği de işletme performansı üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Bu nedenle rekabet avantajı elde edebilmek için, yöneticilerin entelektüel sermayeye oldukça önem vermesi gerekmektedir (Lu vd., 2014: 65).

5. KAVRAMSAL MODEL ÖNERİSİ

Üretim sektörünün büyümesi, bir ülkenin kendi üretim teknolojilerini geliştirebilmesinin bir ön şartıdır. (Gürlesel, 2018: 5). Bu bağlamda işletmelerin performans bazlı kayıpları en aza indirmesi, entelektüel sermayeye odaklanarak yüksek teknolojlü ürünler üretmesi oldukça önemlidir. Bu nedenle işletmelerden, israfı ortadan kaldırarak fiziki ve beşeri sermayeden üst düzey verimlilikle istifade etmesi beklenmektedir. Ancak işletmeler her ne kadar yalın uygulama prensiplerine odaklanmış olsalar da insan unsurunun göz ardı edilmesi işletmelerin

beklenen performans düzeylerine ulaşmasını engellemektedir. Bunun nedeni iş performansının, yapma kapasitesi, yapma isteği ve yapma fırsatının bir fonksiyonu olmasıdır. Yapma kapasitesi, işin gerekleri için uygun yetenekleri, tecrübeyi ve bilgiyi ifade etmektedir (Çetin, vd., 2017: 39). Bu yüzden yalın uygulama süreçlerinde insan unsuruna odaklanılmasının sürecin başarısına ve işletme performansının artmasına olumlu yönde etki yapması beklenmektedir (Vukadinovic vd., 2018: 1; Marodin vd., 2018: 302; Alpenberg ve Scarbrough, 2016: 4959). Sousa ve arkadaşlarına (2018: 870) göre yöneticiler çoğu zaman örgütsel iklimin finansal performansı ne kadar derinden etkilediğini değerlendirememektedir. Öyle ki, bu etki finansal performansın yaklaşık üçte birini oluşturabilir. Dombrowski ve arkadaşları (2017: 340) ise yalın uygulamalardaki başarısızlığın nedeni olarak liderlerin ve çalışanların bilgi eksikliğini göstermektedir. Yazarlara göre makineler veya süreçler gibi teknik unsurlar kolayca geliştirilip yeniden düzenlenebilse de, çalışanlar arasında yalın zihniyetin oluşumu belirsiz olabilmektedir. Bu doğrultuda işletmenin sahip olduğu entelektüel sermayenin yalın uygulamaların başarısında önemli bir aracılık rolünün olduğu öngörülmektedir.

Buradan hareketle bu çalışmada entelektüel sermayenin, yalın uygulamalar ile işletme performansı arasındaki aracılık ilişkisini göstermek amacıyla Şekil 2’de ifade edilen kavramsal model önerilmektedir.

Şekil 2. Kavramsal Model

Aracılık etkisini belirlemek için kavramsal modelde üç farklı ilişki öngörülmektedir. Bunların ilki yalın uygulamalar ile entelektüel sermaye arasındaki ilişki; ikincisi entelektüel sermaye ile işletme performansı ilişkisi; üçüncüsü ise, yalın uygulamalar ile işletme performansı arasındaki ilişkidir. Bu çalışmanın ele aldığı çerçevede önerilen kavramsal modelin incelediği değişkenlerin alt-boyutları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Önerilen Kavramsal Modelin Boyutları ve Alt-Boyutları

Boyutlar	Yalın Uygulamalar	Entelektüel Sermaye	İşletme Performansı
Alt-Boyutlar	Değer yaratma	İnsan sermayesi	Müşteri
	Sürekli iyileştirme	Yapısal sermaye	İç süreçler
	Problem çözme	Müşteri sermayesi	Yenilik ve öğrenme
	Tam zamanında üretim (JIT)		Finans

Onofrei ve Prester'e (2017: 3) göre entelektüel sermayenin henüz keşfedilmemiş birçok potansiyeli vardır. Yazarlar ES'nin çalışanlar üzerinde beklenenden daha büyük bir etkiye sahip olduğunu ve yalın uygulamanın, çalışanların yalın uygulamaları benimseme istekliliğine bağlı olduğunu belirtmektedir. Performansı iyileştirmek için, bir işletmenin etkinliğini ve verimliliğini sürekli olarak geliştirmesi gerekmektedir. Bu sadece örgütsel yetkinliklerin sürekli gelişimi ile mümkündür. Aksi halde doğru çalışanların görevlendirilmediği bir işletmede veya bölümde beklenen performansa ulaşmak son derece güçtür (Örnek vd., 2018: 26).

SONUÇ

Günümüzde küresel ekonominin getirmiş olduğu artan rekabet baskısı üretim işletmelerinin varlıklarını tehdit etmektedir. Bu nedenle işletmelerin kârlılıklarını sürdürebilmesi ve yaşamlarını devam ettirmeleri söz konusu gelişmelerin yakın takipçisi ve uygulayıcısı olmalarına bağlıdır. Pazarların giderek daralması ve kaynak maliyetlerinin her geçen gün artması, işletmelerin maliyet kontrollerinde ve kalite yönetim süreçlerinde her zamankinden daha dikkatli düşünmelerini gerektirmektedir. Bu gelişmeler ışığında işletmeler, 1990'lı yılların başından itibaren yalın üretim uygulamalarına daha fazla önem vermeye başlamıştır.

Yalın üretim felsefesinin temelinde işletme süreçlerinin her alanında israfları ortadan kaldırarak daha fazla değer yaratma anlayışı vardır. Bu nedenle yalın süreçlerin müşteri odaklı olduğu ifade edilebilir. Müşteri siparişi ile başlayan üretim sürecinin her anında bilgi stratejik bir değer olarak kullanılarak her türlü kaynak israfı ortadan kaldırılır. Böylece müşteriye daha az maliyetle daha fazla değer yaratılır. Dinamik ve sürekliliği olan yalın üretim uygulamaları, hem finansal anlamda hem de müşteriye sağlanan değer anlamında işletme performansına olumlu katkı sağlamaktadır. Bu yüzden yalın uygulamaların başarı hikayeleri, yöneticilerin yalın süreçlere geçmesi için bir motivasyon oluşturmaktadır.

Ancak plansız ve hızla uygulamaya geçildiğinde, yalın sistemlerin çoğu zaman başarısız olduğu veya istenilen performans düzeylerini karşılamadığı görülmektedir. Kaynak ve zaman tasarrufu sağlamak amacıyla başlatılan yalın uygulamalarının beklenen sonuçlara ulaşması için söz konusu uygulamaları gerçekleştirecek olan insan kaynağının da bu konuda uzmanlaşmış olması gerekmektedir. Bu nedenle sadece yönetici kadrolara verilen yalın uygulama eğitimleri pratikte yetersiz kalmaktadır. İşletmenin üretim ve yönetim felsefesinde köklü bir değişimi ifade eden yalın uygulamaların başarısı, bütün insan kaynağının değişimi sürecine dâhil edilmesine bağlıdır.

Yalın uygulamaların amaçlamış olduğu bütün iş süreçlerinde katma değerli faaliyetlerin yaratılması ancak entelektüel sermayenin yeteneklerine ve bilgi birikimine bağlıdır. Bu bağlamda yalın üretim süreçlerine uygulayacak olan işletmeler, çalışanları yalın konusunda güçlendirmelidir. Yalın uygulamalara yönelik değişim süreçlerine çalışanların direnç göstermemesi onların yeni iş yapma biçimlerinden elde edecekleri iş doyumuna bağlıdır. Öyle ki, yeni iş yapma usul ve yöntemleri, çalışanların işleri üzerindeki özerklik statüsünün kaybolacağı algısı yaratabilmektedir.

İşletme içerisinde ancak bilgili çalışanların özerklik talebinin olabileceğinden hareketle, çalışanların iş doyumunun sağlanması için yoğun bir şekilde yalın eğitim programları düzenlenmelidir. Hem yalın teorinin hem de yalın pratiklerin öğretileceği bu eğitim programları çalışanların değişime direncini ortadan kaldırarak yalın değişim süreçlerini sahiplenilmesini sağlamaktadır. Bu sayede, çalışanları denetleme maliyetleri azalmakta, daha az sayıda hatanın ortaya çıkması sağlanmakta, yalın süreçler başarıyla uygulanması için gerekli olan bilgi akışı kesintisiz ve doğru bir şekilde gerçekleştirilmektedir.

Buradan hareketle çalışmada, yalın uygulamaların işletme performansı üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalarda insan faktörünün araştırma modellerine dâhil edilmemesinin eksik sonuçlar ortaya koyabileceği ifade edilmektedir. Bu tespitten hareketle yazarlar tarafından bir araştırma modeli geliştirilmiştir. Ayrıca söz konusu modelin oluşturulmasına dayanak oluşturan kapsamlı literatür incelemesi çalışmada ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, önerilen araştırma modelinin kavramsal çerçevesini oluşturan değişkenler, değişkenlerin alt-boyutları belirtilmiştir. Önerilen araştırma modelinde yalın uygulamaların işletme performansı üzerinde etkisinde işletmenin entelektüel sermayesinin aracılık rolünün olduğu öngörülmektedir. Bir başka deyişle, işletmenin entelektüel sermayesi, yalın uygulamaların işletme performansını arttırmasında pozitif bir etkiye sahip olabileceği gibi, yetersiz bir entelektüel sermaye bu performansı azaltıcı bir rol üstlenebilir.

KAYNAKÇA

- Akpınar, O. & Akpınar, A. T. (2016). Entellektüel Sermaye Bileşenlerinin İşletme Değerine ve Performansına Etkisi: Türkiye'deki İmalat İşletmeleri Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, 142-153.
- Alpenberg, J. & Scarbrough, D.P. (2016). Exploring Communication Practices in Lean Production. *Journal of Business Research*, 69, 4959-4963. Doi: 10.1016/j.jbusres.2016.04.059
- Berzkalne, I. & Zelgalve, E. (2014). Intellectual Capital and Company Value. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 110, 887-896. Doi: 10.1016/j.sbspro.2013.12.934
- Birdi, K., Clegg, C., Patterson, M., Robinson, A., Stride, C.B., Wall, T.D. & Wood, S.J. (2008). The Impact of Human Resource And Operational Management Practices On Company Productivity: A Longitudinal Study. *Personnel Psychology*, 61, 467-501.
- Bontis, N. (1998). Intellectual Capital: An Exploratory Study that Develops Measures and Models. *Management Decision*, 36(2), 63-76. doi:10.1108/00251749810204142
- Bontis, N., Keow, W.C.C. & Richardson, S. (2000). Intellectual Capital and Business Performance in Malaysian Industry. *Journal of Intellectual Capital*, 1(1), 85-100. doi:10.1108/14691930010324188
- Brunet, A.P. & New, S. (2003). Kaizen in Japan: An Empirical Study. *International Journal of Operations & Production Management*. 23(12): 1426-1446. Doi:10.1108/01443570310506704
- Cabrita, M.R. & Bontis, N. (2008). Intellectual Capital and Business Performance in the Portuguese Banking Industry. *International Journal of Technology Management*, 43(1-3), 212-237. doi:10.1504/IJTM.2008.019416
- Chapman, C.D. (2005). Clean House With Lean 5S. *Quality Progress*. 38(6), 27-32.
- Chen, F.C., Liu, Z.J. & Kweh, Q.L. (2014). Intellectual Capital and Productivity of Malaysian General Insurers. *Economic Modelling*, 36, 413-420. Doi: 10.1016/j.econmod.2013.10.008
- Coimbra, E.A. (2013). Kaizen- in Logistics & Supply Chains. McGraw Hill Education. USA.
- Cokins, G. (2004). Performance Management: Finding The Missing Pieces (to Close The Intelligence Gap). John Wiley&Sons Inc. New Jersey, USA.
- Cortes, H., Daaboul, J., Duigou, J.L. & Eynard, B. (2016). Strategic Lean Management: Integration of Operational Performance Indicators For Strategic Lean Management. *IFAC-PapersOnLine*, 49(12), 65-70. Doi: 10.1016/j.ifacol.2016.07.551
- Çetin, S., Giderler, C. & Güler, M. (2017). Lider Yöneticilerin Çalışanları Motivasyonuna ve Performansına Etkisi: Kamu Kuruluşunda Bir Çalışma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 36-49. doi:10.21180/kuiibf.2017434553
- Deif, A.M. & ElMaraghy, H. (2014). Cost Performance Dynamics in Lean Production Leveling. *Journal of Manufacturing Systems*, 33, 613-623. Doi: 10.1016/j.jmsy.2014.05.010
- Derin, N. (2008). Çalışanların Algılamalarına Göre, Yalın Yönetimin İç İmaja Etkisi: Türkiye'deki Özel Hastanelerde Bir Araştırma. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Doktora Tezi. Malatya, Türkiye.

- Dess, G.G. & Robinson, R.B. (1984). Measuring Organizational Performance in The Absence of Objectictive Measures: The Case of The Privately-Held Firm and Conglomerate Business Unit. *Strategic Management Journal*, 5(3), 265-273.
- Dilek, S. (2016). Enformasyon ve Bilgiye Dayalı Yeni Ekonomi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 87-91.
- Ding, Y. & Li, G. (2010). Study on the Management of Intellectual Capital. *International Journal of Business and Management*. 5(2). 213-216. doi:10.5539/ijbm. V 5n2p213
- Dombrowski, U., Wullbrandt, J. & Reimer, A. (2017). Lean Stress Sensitization in Learning Factories. *Procedia Manufacturing*, 9, 339 – 346. Doi: 10.1016/j.promfg.2017.04.016
- Dudek-Burlikowska, M. & Szewieczek, D. (2009). The Poka-Yoke Method as an Improving Quality Tool of Operations in the Process. *Journal of Achievements in Materials and Manufacturing Engineering*. 36(1), 95-102.
- Emiliani, M.L. (2006). Origins of Lean Management in America The Role of Connecticut Businesses. *Journal of Management History*, 12(2), 167-184. doi:10.1108/13552520610654069
- Emiroğlu, A. (2016). Yalın Üretim Yönetimi ve Finansal Performans Arasındaki İlişki. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 30, 63-71. doi:10.17130/ijmeb.2016icafr22424
- Erdoğan, M. & Dönmez, A. (2014). Entelektüel Sermaye ile İşletme Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Panel Veri Uygulaması. *Journal of International Social Research*, 7(29), 362-369.
- Eren, E. & Akpınar, S. (2004). Yapısal Sermayenin İşletme Performansı Üzerine Etkilerinin Araştırılması. *Öneri Dergisi*, 6(22). 9-17.
- Garcia, J.A.M. & Bonavia, T. (2015). Relationship Between Employee Involvement and Lean Manufacturing and its Effect on Performance in a Rigid Continuous Process Industry. *International Journal of Production Research*, 53(11), 3260–3275. Doi:10.1080/00207543.2014.975852
- Geri, S. (2012). İşletmelerde Entelektüel Sermaye, Spor İşletmelerine Yansımaları ve Marmara Bölgesinde Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 14(1), 22-30
- Grobelny, A.L. & Papiéska, E. (2012). Readiness For Change and Job Satisfaction in a Case of Lean Management Application- A Comparative Study. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, 25(4), 418-425. Doi:10.2478/S13382-012-0044-4
- Görener, A. & Yenen, V.Z. (2007). İşletmelerde Toplam Verimli Bakım Çalışmaları Kapsamında Yapılan Faaliyetler ve Verimliliğe Katkıları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 6(11), 47-63.
- Görmüş, A.Ş. (2009). Entelektüel Sermaye ve İnsan Kaynakları Yönetiminin Artan Önemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 57-75.
- Gürlesel, C.F. (2018), Makine İmalat Sektörü -Türkiye ve Dünya Değerlendirme Raporu, Makine İmalat Sanayi Dernekleri Federasyonu Yayınları.
- Hallgren, M. & Olhager, J. (2009). Lean and Agile Manufacturing: External and Internal Drivers and Performance Outcomes. *International Journal of Operations&Production Management*. 29(10), 976-999. doi:10.1108/01443570910993456

- Horngrén, C. T., Datar, S.M. & Rajan, M.V. (2015). *Cost Accounting: A Managerial Emphasis*. Prentice Hall International, Pearson. 14. Edition, USA.
- Hsu, Y.H. & Fang, W. (2009). Intellectual Capital and New Product Development Performance: The Mediating Role of Organizational Learning Capability. *Technological Forecasting and Social Change*, 76(5), 664-677. Doi: 10.1016/j.techfore.2008.03.012
- Jones, R., Latham, J. & Betta, M. (2013). Creating The Illusion of Employee Empowerment: Lean Production in The International Automobile Industry. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(8), 1629-1645. Doi:10.1080/09585192.2012.725081
- Joosten, T.C.M., Bongers, I. & Janssen, R. (2009). Application of Lean Thinking to Health Care: Issues and observations. *International Journal for Quality in Health Care*, 21(5), 341-347. doi:10.1093/intqhc/mzp036
- Kaplan, R.S. & Norton, D.P. (2003). *Balanced Scorecard- Şirket Stratejisini Eyleme Dönüştürmek*. Sistem Yayıncılık. 3. Baskı. İstanbul, Türkiye
- Kaplan, R.S. & Norton, D.P. (1992) The Balanced Scorecard–Measures that Drive Performance. *Harvard Business Review*. 70(1), 71-79.
- Karacaer, S. & Aygün, M. (2009). Entellektüel Sermayenin Firma Performansı Üzerindeki Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(2), 127-140.
- Karaman, R. (2009) İşletmelerde Performans Ölçümünün Önemi ve Modern Bir Performans Ölçme Aracı Olarak Balanced Scorecard. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16, 411-427.
- Kootanaee, A.J., Babu, K.N. & Talari, H.F. (2013). Just-in-Time Manufacturing System: From Introduction to Implement. *International Journal of Economics*, 1(2), 7-25. doi:10.2139/ssrn.2253243
- Kroes, J.R., Manikas, A.S. & Gattiker, T.F. (2018). Operational Leanness and Retail Firm Performance Since 1980. *International Journal of Production Economics* 197, 262–274. Doi: 10.1016/j.ijpe.2018.01.006
- Koçel, T. (2014). *İşletme Yöneticiliği*. Beta Yayınları. Genişletilmiş 15. Baskı. İstanbul.
- Ledon, R.A., Lujan-Garcia, D.E.L., Garrido-Vega, P. & Escobar-Perez, B. (2018). A Meta-Analytic Study of The Impact of Lean Production on Business Performance. *International Journal of Production Economics*, 200, 83-102. Doi: 10.1016/j.ijpe.2018.03.015
- Liker, J. K. & Hoseus, M. (2015). *Toyota Kültürü: Toyota Tarzının Ruhu*. Optimist Yayınları. İstanbul, Türkiye.
- Liker, J. K. & Morgan, J.M. (2006). The Toyota Way in Services: The Case of Lean Product Development. *Academy of Management Perspectives*, 20(2), 5-20. doi:10.5465/amp.2006.20591002
- Longoni, A. Pagell, M., Johnston, D. & Veltri, A. (2013). When Does Lean Hurt? – An Exploration of Lean Practices and Worker Health and Safety Outcomes. *International Journal of Production Research*, 51(11), 3300-3320. doi:10.1080/00207543.2013.765072
- Lu, W. M., Wang, W. K. & Kweh, Q. L. (2014). Intellectual Capital and Performance in the Chinese Life Insurance Industry. *Omega*, 42(1), 65-74. Doi: 10.1016/j.omega.2013.03.002

- Marodin, G., Frank, A.G., Tortorella, G.L. & Netland, T. (2018). Lean Product Development and Lean Manufacturing: Testing Moderation Effects. *International Journal of Production Economics*, 203, 301-310. Doi: 10.1016/j.ijpe.2018.07.009
- Meles, A., Porzio, C., Sampagnaro, G. & Verdoliva, V. (2016). The Impact of the Intellectual Capital Efficiency on Commercial Banks Performance: Evidence from the US. *Journal of Multinational Financial Management*, 36, 64-74. Doi: 10.1016/j.mulfin.2016.04.003
- Narayanamma, P.L. & Lalitha, K. (2016). Balanced Scorecard- The Learning & Growth Perspective. *Aweshkar Research Journal*, 21(2), 59-67.
- Naylor, J.B., Naim, M.M. & Berry, D. (1999). Leagility: Integrating the Lean and Agile Manufacturing Paradigms in the Total Supply Chain. *International Journal of Production Economics*, 62, 107-118. doi:10.1016/S0925-5273(98)00223-0
- Nelson-Peterson, D.N. & Leppa, C.J. (2007). Creating an Environment for Caring Using Lean Principles of the Virginia Mason Production System. *The Journal of Nursing Administration*, 37(6), 287-294. Doi: 10.1097/01.NNA.0000277717.34134.a9
- Nergiz, E. & Yılmaz, F. (2016). Çalışanların İş Tatmininin Performanslarına Etkisi: Atatürk Havalimanı Gümrüksüz Satış İşletmesi Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 50-79.
- Niven, P.R. (2005). *Balanced Scorecard Diagnostics: Maintaining Maximum Performance*. John Wiley & Sons Inc. New Jersey.
- Onofrei, G. & Prester, J. (2017). The Impact of Operational Intellectual Capital on Lean Practices. The 24th EurOMA Conference, 1-10.
- Örnek, Z., Toker, K. & Güney, A. (2018). İşe Alım Sürecinde Yetenek Yönetimi Uygulamasının Etkisi: Bankacılık Sektöründe Nitel Bir Araştırma. *Yönetim, Ekonomi ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2(5), 23-38. doi:10.29226/TR1001.2018.51
- Özçelik, F. (2013). Yalın Performans Ölçüleri ve Yalın Üretim Uygulayan İşletmelerin Muhasebe Bölümlerinde Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 10, 103-126.
- Öztürk, B. & Ünsal, B. (2003). Entellektüel Sermayenin Firma Değeri Üzerine Etkisi. *Asomedy Dergisi*, Nisan 2003.
- Ramnath, B.V., Elanchezhian, C. & Kesavan, R. (2013). Application of Kanban System for Implementing Leran Manufacturing (a Case Study). *Journal of Engineering Research and Studies*, 1(1), 138-151.
- Rudež, H.N. & Mihalič, T. (2007). Intellectual Capital in the Hotel Industry: A Case Study from Slovenia. *International Journal of Hospitality Management*, 26(1), 188-199. Doi: 10.1016/j.ijhm.2005.11.002
- Sadeghi, M.A. (2017). Meta-Analytic of the Relationship between Human Resource Management and Customer Satisfaction in Lean Production Adoption and Implementation Processes. *International Journal of Management, Accounting and Economics*, 4(8), 880-887.
- Santos, J.B. & Brito, L.A.L. (2012). Toward a Subjective Measurement Model for Firm Performance. *Brazilian Administration Review*, 9, 95-117. Doi:10.1590/S1807-76922012000500007

- Sterling, A. & Boxall, P. (2013). Lean Production, Employee Learning and Workplace Outcomes: A Case Analysis Through The Ability-Motivation-Opportunity Framework. *Human Resource Management Journal*, 23(3), 227-240. doi:10.1111/1748-8583.12010
- Sousa, P., Tereso, A., Alves, A. & Gomes, L. (2018). Implementation of Project Management and Lean Production Practices in A SME Portuguese Innovation Company. *Procedia Computer Science*, 138, 867–874. Doi: 10.1016/j.procs.2018.10.113
- Sullivan, P.H. (1998). Profiting from Intellectual Capital Extracting Value From Innovation. John Wiley & Sons Inc., USA.
- Taşgıt, Y. E., Çömlekçi, İ. & Öncü, M. A. (2015). Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Entelektüel Sermayenin Belirleyicileri: Yöneticilerin Bakış Açısına Dayanan Bir Değerlendirme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 26(2), 238-250. doi:10.17123/atad. Vol 26iss275639
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2012). Yalın Düşünce. *Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi*, 24(278), 6-11.
- TDK (2018). Yalın.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bcf1b6ec572f2.65898701 [Erişim Tarihi: 20.10.2018]
- Tortorella, G. L. & Fogliatto, F.S. (2014). Method for Assessing Human Resources Management Practices and Organisational Learning Factors in A Company Under Lean Manufacturing Implementation. *International Journal of Production Research*, 52(15), 4623-4645. Doi:10.1080/00207543.2014.881577
- Tortorella, G.L., Marodin, G. A., Fogliatto, F.S. & Miorando, R. (2015). Learning Organisation and Human Resources Management Practices: An Exploratory Research in Medium-Sized Enterprises Undergoing A Lean Implementation. *International Journal of Production Research*, 53(13), 3989–4000. Doi:10.1080/00207543.2014.980462
- Türkan, Ö.U. (2010). Üretimde Yalın Dönüşümün Temel Performans Kriterleri. *BAÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 28-4.
- Vukadinovic, S., Macuzic, I., Djapan, M. & Milosevic, M. (2018). Early Management of Human Factors in Lean Industrial Systems. *Safety Science*, (In press, corrected proof, Available online), 1-7. Doi: 10.1016/j.ssci.2018.10.008
- Womack J.P. & Jones, D.T. (2002). Yalın Düşünce. Sistem Yayıncılık. İkinci Basım. İstanbul, Türkiye.
- Yazdanfar, K. (2013). Developing a Model for Intellectual Capital Measurement in Knowledge-Based Organizations. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 5(1), 340-351.
- Yıldız, S. (2010). İşletme Performansının Ölçümü Üzerine Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36, 179-193.
- Yıldız, S. (2011). Entelektüel Sermayenin İşletme Performansına Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 11-28.
- Young, F.Y.F. (2014). The Use of 5S in Healthcare Services: a Literature Review. *International Journal of Business and Social Science*, 10(1), 240-248.

Yörük, N. & Erdem, N. S. (2008). Entelektüel Sermaye ve Unsurlarının, İMKB'de İşlem Gören Otomotiv Sektörü Firmalarının Finansal Performansı Üzerine Etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 397-413.

Zor, İ. & Cengiz, S. (2013). Entelektüel Sermaye ile Firma Değeri Arasındaki İlişki: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(1), 37.

Yakınçağ Osmanlı Toplum Düşünürlerinde Servete Bakış

The View of The Philosophers of The Contemporary Ottoman Society

Melek YILDIRIM¹, Ramazan KILIÇ²

Öz

Servet kavramı, insanlığın var oluşundan bu yana sürekli olarak tartışılmaktadır. Bu nedenle, iktisatçılar da bu konu üzerinde durmuşlardır. İktisadın babası olarak kabul edilen Adam Smith “*Ulusların Zenginliği*” adlı eserinde servet kavramını detaylı olarak ele almıştır. Adam Smith’in servet ile ilgili düşünceleri, hem İslam düşünürlerinden olan Gazali ve İbn-i Haldun’u hem de Yakınçağ Osmanlı düşünürlerini etkilemiştir. Yakınçağ Osmanlı toplumunda servet ile ilgili görüşler, İslam düşünürlerinin görüşleri ile önemli benzerlikler taşımaktadır. Bu düşünürler; serveti genel olarak savurganlık olarak düşünmüşlerdir. Bu nedenle; lüks harcamalara ve servete olumsuz yaklaşım geliştirmişlerdir. Yakınçağ Osmanlı toplumunda düşünürler serveti, tasarruf yapılabilen, mübadele edilen, insanların ihtiyaçlarını karşılayan faaliyetler olarak görmüşlerdir. Bu düşünürler serveti daha geniş bir alan yayarak, aynı zamanda deniz, toprak ve havayı da servet kaynağı olarak görmüşlerdir. Yakınçağ Osmanlı toplumunda servete bakış genel olarak değerlendirildiğinde, insana fayda sağlayan, mutluluk veren ve iyi olan şeyler servet olarak kabul edilmiştir. Fayda sağlamayan, mutluluk vermeyen servet ise kötü olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Servet, Adam Smith, Yakınçağ Osmanlı Toplumunu, İslam Düşünürleri*

Jel Kodu: B10

Abstract

The concept of wealth has been constantly debated since the existence of humanity. Therefore, economists have focused on this issue. Adam Smith, considered the father of economics, has discussed the concept of wealth in detail in his book “The Wealth of Nations”. Adam Smith’s thoughts on wealth influenced both the Islamic thinkers Ghazali and Ibn Khaldun, as well as contemporary Ottoman thinkers. In modern Ottoman society, the views on wealth have similarities with the views of Islamic thinkers. These thinkers; wealth in general thought as extravagance. Therefore; they have developed a negative approach to luxury expenditures and wealth. In contemporary Ottoman society, thinkers saw wealth as activities that could be saved, exchanged, meeting the needs of people. These thinkers saw wealth as a source of wealth by spreading a wider area, as well as sea, land and air. In modern Ottoman society, when the view of wealth is evaluated in general, the things that provide benefit, happiness and good are accepted as wealth. Wealth that did not provide benefit and did not give happiness was evaluated as bad.

Keywords: *Fortune, Adam Smith, Modern Ottoman Society, Islamic Thinkers*

Jel Codes: B10

¹Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Melek YILDIRIM, Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: melekyildirim1409@gmail.com Orcid no: 0000-0002-5802-3171

²Prof. Dr. Ramazan KILIÇ, Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kütahya, Türkiye. E-posta: ramazan.kilic@dpu.edu.tr Orcid no: 0000-0002-2484-7471

Atıf/Citation: Yıldırım, M., Kılıç, R., (2018), Yakınçağ Osmanlı Toplum Düşünürlerinde Servete Bakış, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21/1, 100-113.

Extended Abstract

The concept of wealth has been used in many ways from history to the present day and has been continuously discussed. Economists, like other segments of society, have discussed this concept. Therefore; There are also important differences of opinion among economists regarding the meaning of the concept of wealth. In ancient and medieval societies, the concept of wealth was thought to be a favor given to people from God. With regard to the concept of wealth, the first views were mostly addressed by until Mercantilist” thinkers. Mercantilists think that wealth is made up of precious metals of gold and silver. Since precious metals were also regarded as money, Mercantilists first considered wealth as money. According to them, money consists of precious metals such as gold and silver. Physiocrats which emerged as a reaction to mercantilist thought; agricultural activities as a source of wealth. According to the Physiocrats; the source of wealth is agricultural products, and Surplus Value can only emerge as a result of agricultural activities. Most of the other activities were considered inefficient and infertile. Therefore, they have shown agricultural products as the only tax area.

After the Physiocrat thinkers, they became the “Classical Economists” that emphasized the concept of wealth the most. Classical economists; they saw all kinds of production as a source of wealth, especially industrial production. This thought, which developed in the same period with the Industrial Revolution, gave special importance to industrial production. The economic science which developed in this period examined how to have the quality of wealth. It can be said that the relationship between economics and wealth began with Adam Smith. Adam Smith considers the science of economics as a science of wealth in his Research on the Nature and Reasons of the Wealth of Nations ”. Because of this approach, in the past, the science of economics was called “İlm-i Serveti Mile” It is understood from this definition that the science of economics has a great deal of influence and relationship with wealth.

According to A. Smith, the essence of wealth is obtained by having economic goods. In order to have economic goods, the individual has to work. Therefore, Adam Smith does not consider agriculture and trade as a source of wealth. Adam Smith considers all “individual labor as wealth, which produces not only agriculture and trade but also the production of economic goods. A. Smith also shows wealth as economic goods. According to Adam Smith, national wealth consists only of material goods. For this reason, when he speaks of goods, it refers in particular to material goods.

According to Smith, national wealth means national income. The factor that contributes to the formation of national income is the Labor Factor. The importance of production is very important in increasing the products used to meet the economic needs. In other words, if goods are produced according to the use of labor in the market, the same wealth will be increased in an economy. According to Smith, the concept of national wealth does not come from money and agricultural activities, but from labor. People also increase the productivity of labor by division of labor. National wealth also increases due to the increase in labor productivity. Adam Smith stated that a country should produce and export products of which it is an expert, and that it should import goods from other countries that it cannot produce better than other countries.

Although the concept of division of labor was carried out by Adam Smith, the ancient Greek thinker Plato examined it before him. Plato expressed that if people produce according to their skills, production will be more, more effortless and more qualified. According to A. Smith, the source of wealth is labor, and since all labor is regarded as wealth, the division of labor will be developed as a result of economic activities. The extra production and sale of the goods and the enrichment of the division of labor and exchange by enriching it for this purpose provide the growth of the market area. Thanks to the division of labor, productivity will increase, an increase in production will be experienced and the society will be enriched gradually by increasing the production and consumption of the society. One of the major criticisms of Smith is that Smith has described the division of labor as an exchange. However, in order to exchange, goods must be circulated from hand to hand.

According to Adam Smith, the real reason for wealth is the possession of economic goods. He stated that in order to obtain these goods, people should work. For this reason, he did not see agriculture and trade as wealth. He saw the labor of people who had an impact on the production of products or economic goods as wealth. He stated that the division of labor is effective in the emergence of wealth

and that wealth will not increase through accumulation. He stated that thanks to the division of labor, there will be a lot of production and productive results. Smith saw wealth as labor, not gold and silver. According to him, all the wealth in the world was created by labor.

Ghazali, one of the Islamic thinkers, was a thinker with a significant contribution to economics. Ghazali, who does not think of wealth as one, has seen wealth as neither good nor bad. Ghazali viewed wealth as beneficial and harmful. Therefore, things that benefit are good, and things that do not benefit are treated as bad. Wealth according to Ghazali; It is considered as an element that protects the dignity of individuals and the well-being of body and soul. According to him, the individual should have four opportunities to protect his body. The first is health, the second is power, the third is beauty and the fourth is long life. Wealth also exists for the continuity of these opportunities.

Although he was not an economist, Ibn Khaldun became a thinker who explained his thoughts under economic titles thanks to his researches on economics. Khaldun, who states that wealth and wealth are created through labor, stated that the value of labor will change with the change of social life. Wealth according to Islam: as long as there is no theft, usury, zakat, charity, charity. Islam explained how to have wealth and use it under these conditions. In addition, the equitable income distribution of wealth and property is one of the important objectives of Islamic economic policy. Islam based zakat and reproduction on absolute judgments, while encouraging other things such as the spread of prosperity. It is stated that there is legal practice and encouragement in order to get the wealth by the people who are known and to spread it to the society.

The concept of wealth that Adam Smith mentioned in his book “The Wealth of Nations” influenced both the Islamic thinkers Ghazali and Ibn Khaldun and the contemporary Ottoman thinkers. In modern Ottoman society, opinions about wealth have similarities with Islamic thinkers. These thinkers generally considered wealth as extravagance. Therefore; they have negatively approached luxury expenditures and wealth. In contemporary Ottoman society, thinkers stated wealth as activities that could be saved, exchanged, and fulfilled the needs of people. They also saw sea, land and air as a source of wealth. When the view of wealth is evaluated in general, the things that provide benefit, happiness and good are accepted as wealth. Wealth that does not provide benefit and does not give happiness is considered as bad. Wealth is considered as a positive and beneficial element of happiness.

Modern Ottoman thinkers saw wealth as a tool that only helped to meet the needs of individuals. According to these thinkers, wealth was seen as a tool, not a purpose. The wealth of mercantilists criticized the idea of gold and silver, and the source of wealth was thought to be the promotion of industry and the development of trade. Everything that carries benefit and value has been seen as wealth. However, it is necessary to be able to make savings and change in order to have the benefit and value of wealth. They stated that once the fortune was won, it could not be replaced again.

GİRİŞ

Adam Smith, Yakınçağ Osmanlı toplumunda birçok düşünürü etkilemiş ve servete yönelik fikirlerinin oluşmasına öncülük etmiştir. Bu çalışmada, Yakınçağ Osmanlı toplum düşünürlerinde servete bakış ve servet kavramına büyük katkısı olan Gazali ve İbn-i Haldun'un servet hakkındaki görüşlerine yer verilecektir. Bu makalede sadece Gazali ve İbn-i Haldun'a yer verilmesinin sebebi İslam düşünürleri içerisinde servet kavramı üzerinde en çok duran isimlerdir.

1. İSLAM DÜNYASINDA İKTİSAT DÜŞÜNÜRLERİ VE SERVET KAVRAMI

1.1. Muhammed El- Gazali

Asıl adı Ebu Hamid Muhammed bin El- Gazali'dir ve Tus şehrinde dünyaya gelmiştir (Güzel, 1998: 9). Gazali'nin babası yün satımıyla uğraştığı için aileye Gazali ismi verilmiştir. Gazal kelimesi de iplik oluşturmak anlamında kullanılmıştır (Numani, 1972: 11).

Gazali, dini ahlaki yaşam ile iktisadi yaşam birbirleriyle bağlantılı olduğunu ve bunu sağlayan unsurun da insan olduğunu söylemiştir. Ona göre bu iki yaşamın konusu insandır. Ancak Gazali, meseleyi en çok dini ahlaki boyuttan ele almıştır. Asıl ilgi alanının din ahlak olduğu sonucuna varmıştır. Ahlakın esasını din oluşturmaktadır. Bireylerin ahlaki boyutta düzen sağlamasında din etkili olmuştur. Ahlak bozulduğu zaman da iktisadi ahlak da bozulmaktadır. Şundan dolayıdır ki ahlak bozulduğunda bireyler vicdanlarını dinlemek yerine midelerinin sesine yöneleceklerdir (Coşkun, 1988: 210).

Gazali'nin döneminde çift maden standardı (bimetalizm) yürürlüktedir. Gümüş paralara "dirhem", altın paralara da "dinar" denilmektedir. Gazali'nin iki nakit olarak bahsettiği dinar ve dirhemdir. Gazali, dinar ve dirhem değeri olmayan bir taştan ibaret olduğunu söylemiştir. Ancak insanların vazgeçemeyeceği şeylerden birisi olmuştur. Örneğin, safran otuyla deveye binmek isteyen bir insan ile kendi işine yaramayan bir devesi olan iki insanın ihtiyaçlarını karşılaması için safran ve deveyi değiştirmeleri gerekmektedir. Ancak bunu yapmak için miktarları belirlemeleri gerekir. Bir başka örnekte, elindeki kıyafetlerle ev almayı isteyen kişinin de durumu aynı olacaktır. Gazali, bu durumun zor olduğunu belirtmiştir.(Orman, 2014: 156-157).

Gazali de Adam Smith gibi işbölümü ve uzmanlaşma üzerinde durmuştur. Ona göre, bireylerin ihtiyaçlarını sağlayan çalışma, ibadet sayılmaktadır (Savaş, 2007: 134-135).İnsanların çalışarak emek harcadığını ve bu emek sayesinde de kendi gereksinimlerini karşıladığını vurgulamıştır.

Servete bakış açısına bakıldığında, Gazali serveti tek düşünmemiştir. Ona göre servet ne iyi ne de kötüdür. O servete faydalı ve zararlı olarak değerlendirdiği için, fayda sağlıyorsa servet iyi, fayda sağlamıyorsa serveti kötü olarak yorumlamıştır (Orman, 2014: 95).

Gazali serveti; bireylerin saygınlığını, vücut ve ruh esenliğini koruyan bir öge olarak düşünmüştür. Ona göre bireyin vücudunu koruması için dört olanağı bulundurması gerekmektedir. Bunlardan birincisi sağlık, ikincisi güç, üçüncüsü güzellik, dördüncüsü de uzun yaşamdır. Servet de bu olanakların sürekliliği için bulunmaktadır. İyiliği veya kötülüğü araç olarak ifade etmektedir. Çünkü birey, serveti kendisi için ya da ibadeti için kullanmaktadır. Kendisinin yapamayacağı, yetişemeyeceği işlere başka birini tutarak ibadete vakit ayırmış olur. Servetin kötü yanı ise, bireyi isyana sürükleyebilmesidir. Çünkü isyana sürüklenen insan ibadetini yapamamaktadır. Servet ile zehir arasında ilişki kuran Gazali, zehrin yeterli kullanılmasında doktorun elindeki ilaca benzetmiştir. Nasıl kullanacağını bilmeyen bir insana da belaya sebep olacağını söylemiştir. Bu yüzden servetin hem fayda sağladığını hem de zarara yola açtığını dile getirmiştir (Coşkun, 1988: 210-211).

Adam Smith'in servete bakışı emek yani çalışmaktır. Mala nitelik kazandıran, ona şeklini verip faydalı olmasını sağlayan şeyin emek olduğunu belirtmiştir. Gazali de Smith'in görüşüne yakın olarak serveti fayda sağlıyorsa iyi fayda sağlamıyorsa serveti kötü olarak yorumlamıştır.

1.2. İbn-i Haldun

İbn-i Haldun, üretmenin, bireyi diğer canlılardan farklı kılan bir özellik olduğunu düşünmüştür. Hayvanların gereksinimlerini karşılamak için üretim faaliyetinde yer alması gerekmez çünkü onlara çevredeki her şey hazır olarak gelmektedir. Ancak insan için aynı şey geçerli değildir. İnsanlar, çevresinde hazır olanları üretim aşamasından geçirmeye mecburdur. İnsanların geçimlerini sağlamada üretimin olması gerektiğini vurgulayan Haldun, insanın iktisattan ayrı düşünülmeceğini ifade etmiştir (Kozak, 1999: 21).

Haldun'a göre iki üretim tarzı bulunmaktadır. Birincisi, Bedevilik (Göçebelik): Burada bedevilerin yaşamlarını sürdürebilmeleri için tarım ve hayvancılık yaptıklarını belirtmiştir. Bu yüzden bedevilerin köylerde yaşaması zordur. İkincisi, Hazerilik (Yerleşiklik): Haldun'a göre hazerilik yerleşme anlamına gelmektedir. Ona göre bu evre tüketim evresidir. Bolluk ve refahı ölçülü olarak tüketime dayanmaktadır. Hazerilerin bedevilere göre kazançları daha fazladır. Çünkü onlar daha iyi yaşam sürdürmektedirler. Daha fazla kazanç elde ettikleri için yaşam koşulları da genişlemiş olur (Hassan, 2011: 147-150). Haldun, dinsel yaşam ile kentleşme

arasında zıtlık olduğunu belirtir. Kentleşmeye bağlı olarak dini boyutun zayıfladığını ifade eder. Yani bolluk ve tokluk ona göre fayda sağlamamaktadır (Bağce,2005: 201).

Bireylerin ihtiyaçlarını sağlayan şeyin işbölümü olduğunu söyleyen düşünür, bireylerin ihtiyaçlarını gidermek için farklı iş bölümlerinde çalıştıklarını ve ticaret sonucunda sahip oldukları malları paylaştıklarını açıklamıştır. İnsanoğlunun ihtiyaçlarını gidermesinde ticaretin önemli olduğunu vurgulamıştır (Falay, 1978: 20). Haldun da Smith gibi işbölümünün önemli olduğunu vurgulamıştır.

Nüfusun fazla olmasından yana olan İbn-i Haldun, nüfusun fazla olmasında bir sakınca olmadığını ifade etmiştir. Çünkü nüfusun miktarı ile üretim birbiriyle bağlantılıdır. Haldun'a göre üretim çok olduğunda nüfus artacak buna bağlı olarak da refah seviyesi de yükselmiş olacaktır. Üretim arttığında nüfus çoğalmakta ve böylece ülke zenginleşmiş olacaktır (Özgüven, 1992: 43).

Haldun serveti, emeğin artmasıyla servetin de çoğalıp artacağını ifade etmiştir. Servet ve zenginlik toplumun yaşamında bolluk, geçim rahatlığı vermenin yanında evlerini güzelleştirmeye, süslü giyinmelere vs. itecektir (Hassan, 2011: 153). Ayrıca onur ve rütbe sahibi olmanın servet elde etmeyi kolaylaştırdığını ifade etmiştir. (Hassan, 2011: 157). Yani Haldun, servetin evleri güzelleştirmek ve süslü giyinmekten ibaret olduğunu belirtmiştir. Onun dışında servetin iyi bir şey olmadığını ifade etmiştir. İslam'a göre serveti ise; hırsızlık, tefecilik yapılmadığı sürece zekât, sadaka, yardım gibi amaçlarla sahip olunduğunu belirtmiştir (Ayengin, 2003: 658). Haldun, nüfus ve emekteki artışı servet kaynağı olarak görmektedir.

2. YAKINÇAĞ OSMANLI TOPLUM DÜŞÜNÜRLERİ

1860 yılında Yeni Osmanlılar adında düşünürler ortaya çıkmıştır. Yakınçağ Osmanlı toplumu aslında Yeni Osmanlılar olarak da anılmaktadır. Bu dönemin düşünürleri yeni fikirler ortaya koyup bu fikirlerinin sonuna kadar arkasında olmuşlardır ve fikirlerini gazete yoluyla bildirmede ayak diremişlerdir (Yiğit, 2014: 14).

2.1. Namık Kemal

Asıl adı Mehmet Kemal olan düşünür'ün Divan şiiri yazması nedeniyle adı Namık Kemal olarak anılmıştır (Aydın, 2013: 452).

Dış borçlar ve kapitülasyonlar üzerinde duran Namık Kemal, alınmış olan borçların lüzumsuz yere harcandığını ifade etmiştir. Bütçe açığının da iç borç ve tasarruf yapılarak giderilmesi

gerektiğini savunmuştur. Osmanlı Devleti'nin de dış borç almasını sürekli eleştirmiştir ve iç borç alınmasını dile getirmiştir. Böylece ekonomiye daha faydalı olunacağını belirtmiştir (Çadırcı, 1991: 46-47).

Namık Kemal, Osmanlı ekonomisine yazmış olduğu yazılarda iktisadi bakımdan liberal bir düşünceyi benimsemiştir ancak vatanın çıkarı söz edildiğinde milliyetçiliği savunmuştur (Kaplan, 2011: 71). Namık Kemal'in, bazı düşüncelerinde serbest ticaretin tarafında *bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler*, bazı düşüncelerinde de merkantilistlerin tarafında olduğu anlaşılmaktadır. Kemal'in liberalist yönü daha ağır basmaktadır (Sayar, 2000: 352).

Namık Kemal gibi diğer düşünürlerin Batı'ya olan ilgisi aslında onların sanayide gelişmeleri ve onlarda olan makinelerin bizde niye olmamasıdır. Namık Kemal, Batı'ya benzemek yerine onların hünerlerini almak gerektiğini belirtmiştir (Yiğit, 2014: 19).

Özellikle Namık Kemal, Osmanlı toplumunun nüfusunun artmasından yana olmuştur. Çünkü Avrupalı devletlere benzer kalabalık bir nüfus olunacağını belirtmiştir (Kaplan, 2011: 73). Malthus'un görüşüyle karşılaştırıldığında, Malthus nüfusun hızlı artışından yana olmamıştır. Çünkü nüfus artışı ile birlikte yoksulluk ve kıtlığın oluşacağını belirtmiştir. Namık Kemal ise nüfusun artmasında bir sakınca olmadığını açıklamıştır.

Servet hakkındaki yorumuna bakıldığında, Namık Kemal, liberal kapitalizmi savunduğundan ona göre altın bir araçtır, servet de insanların gereksinimlerini karşılama konusunda yardımcı olan şeydir. Namık Kemal'in merkantilist düşünürlerle ortak olduğu ifade edilmektedir ancak Namık Kemal'i bir merkantilist olarak görmek yanlış olur (Çakmak, 2011: 124). Namık Kemal, merkantilistlerin savunmuş olduğu, servet altın ve gümüş madenlerden oluşur görüşünü kabul etmemiştir. Kemal'e göre servet sadece insanların arzularını gerçekleştirmesini sağlayan bir araç durumundadır.

2.2. Sakızlı Ohannes Paşa

Ohannes Paşa'nın önemli eserlerinden biri olan *Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel* adlı çalışmasında *İlm-i Servet* denilmesinin sebebi Adam Smith'in Milletlerin Zenginliği adlı eserini hatırlatmak olmuştur (Kaplan, 2011: 60).

Ohannes Paşa, ticaret ve sanayide serbestlik ilkesini savunmuştur (Karaoğlu, 2013: 285). Liberal kapitalizmi savunan Ohannes Paşa; sermayeyi, faydalı ve kıymetli olan üstelik tasarruf ve değiş tokuşun yapıldığı her şey olarak açıklamıştır (Çakmak, 2011: 140).

Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesini doğru görmeyen Sakızlı Ohannes Paşa, sanayileşmeyi

savurganlık olarak düşünmüştür ve Osmanlı'nın tarım ülkesi olarak devam etmesini belirtmiştir (Cengiz, 2012: 24-25). Namık Kemal gibi Ohannes Paşa'da Osmanlı'nın sanayileşmesini doğru görmemiştir.

Ohannes Paşa, fizyokratların servetin kaynağı hakkındaki düşüncesini kabul etmemiştir ancak fizyokratların "*Laissez faire –Laissez passer*" ilkesini benimsemiştir. (Sakızlı Ohannes, 2015: 35). Sermayenin birikimle oluştuğunu söyleyen Ohannes Paşa, birikimin ise tasarrufla yapılacağını açıklamıştır (Çavdar, 1992: 58).

Özel mülkiyet ve ticaretin özgür bırakılmasını savunan Ohannes Paşa, bunların sağlanması sonucunda bireylerin maddi refahı ve servetinde artışlar yaşanacağını vurgulamıştır (Sayar, 2000: 367).

Servete bakış açısına bakıldığında Ohannes Paşa, merkantilistlerin serveti altın ve gümüş olarak görmesini eleştirerek, servetin kaynağının sanayinin özendirilmesi ve ticaretin gelişmesi olarak düşünmüştür ve paranın servet olarak kabul edilmemesi görüşüne yani Klasik düşünürlerin fikrine dayanmaktadır. Ohannes Paşa da Adam Smith'in görüşüne benzer bir yorum yaparak, paranın sadece gereksinimleri gidermede yardımcı olduğunu ve servet belirtmediğini ifade etmiştir (Karaoğlu, 2013: 286).

Ohannes Paşa'ya göre servet, fayda ve değer barındıran her şeydir. Ancak servetin fayda ve değer içermesi için tasarruf ve mübadele edilebilir olması gerekmektedir. Böylelikle Ohannes Paşa Klasik İktisatın servet tanımını doğrudan kabul etmiştir (Çavdar, 1992: 55). Liberal kapitalizme bağlılığından dolayı Ohannes Paşa'ya "*Osmanlı'nın Adam Smith'i*" denilmektedir (Çakmak, 2011: 158).

2.3. Mehmet Cavid Bey

İlm-i İktisat (İktisat İlmi) adlı yapıtıyla ünlenmiştir (Karaman, 2001: 7-8). Mehmet Cavid Bey de Ohannes Paşa gibi klasik liberal devletin olmasını dile getirmiştir (Karaman, 2001: 14). Sermaye olmazsa emeğin de olamayacağını, sermayesiz toplumda emeğin boşa gideceğini belirtmiştir. Sermaye sayesinde ülkeye medeniyetin girdiğini, toprağın sermaye sayesinde işlendiğini, fabrikaların sermaye sayesinde açıldığını, sermaye sayesinde ticaret yerlerinin açıldığını ifade etmiştir. Ülkede sermaye varsa emekçilerin yoksulluktan kurtulacağı görüşünü de savunmuştur (Toprak, 1982: 24). Cavid Bey'in bu sözlerinden anlaşılacağı üzere sermaye olmadan Osmanlı toplumunda bir gelişme bir ilerleme olmayacağı anlaşılmaktadır. Sermayeye büyük önem veren Cavid Bey, sermayesiz bir toplumu emeksiz bir toplum olarak görmektedir.

Cavid Bey, servetin emekten oluşmadığını belirtmiştir. Emekten başka bir kaynağı olduğunu düşünen Cavid Bey; servetin, keşif ve icatların birleşiminden oluştuğunu düşünmektedir. Cavid Bey, keşif ve icadın birleşimini emek ile ilgisi olmadığını belirtmiştir (Çakmak, 2011: 178). Cavid Bey serveti, “*Les biens economique*”, ekonomik malların toplamı olarak ifade etmiştir. Cavid Bey, servet kavramını Fransızca olarak açıkladığı için bu kavramlar Türkçeye yeni girmiştir (Çavdar, 1992: 88).

2.4. Ahmet Mithat Efendi

Ahmet Mithat Efendi, liberal kapitalizmin kabul edildiği dönemde müdahaleci kapitalizmden yana olmuştur (Çakmak, 2011: 181).

Bilimde ilerlemenin olması gerektiğini düşünen Ahmet Mithat Efendi, dinin arka planda olmasını doğru görmemiştir. Ona göre, dini kabul etmeyen Avrupalılar, manevi bir eksiklik yaşayarak intihar etmeye başlamışlar hatta ailelere ve topluma gözdağı vermişlerdir. Toplumda böyle şeylerin yaşanması Osmanlı toplumunda da yaşandığını ifade etmiştir (Yiğit, 2006: 29).

Ahmet Mithat Efendi de merkantilist düşünceyi savunmuştur. Müdahaleci kapitalizmi kabul eden düşünürler merkantilist düşünceye yakın fikirler ortaya koymuştur. O halde Ahmet Mithat Efendi de müdahaleci kapitalizmi savunduğu için merkantilistlerin düşüncesine yakın fikirler üretmiştir. Müdahaleci kapitalizmi savunmasının sebebi, dış ticarete liberalizmi eleştirmiş ve yerli sanayinin korunmasında Osmanlı ekonomisinin dış ticaret açığında azalmalar görüleceğini ifade etmiştir. Lüks tüketim mallarında fazla vergi alınmasını isteyen Mithat Efendi, Osmanlı toplumu için lüks tüketimlerin probleme yol açacağını ifade etmiştir. Bundan dolayı Mithat Efendi, çalışmaya ve tasarruf etmeye önem vermiştir (Çakmak, 2011: 185-193).

Ahmet Mithat Efendi serveti, güneşin vermiş olduğu ısı, denizin suları, toprak vs. bunların hepsi ona göre birer servettir. Ona göre doyum noktasına ulaştıran, bireyleri kötü şeylerden koruyan, hem maddi hem manevi ihtiyaçların karşılanmasında yardımcı olan her şey servettir (Ülken, 1994: 121). Bu tanımından da anlaşılacağı üzere, havayı, toprağı, suyu, bitkiyi, güneşi servet olarak düşünmüştür. Ona göre, fayda sağlayan insanların işine yarayan her şey birer servettir.

2.5. Akyiğitzade Musa Bey

Musa Bey, Kazanlı olduğundan “*serbest ticaret*” kavramı yerine “*azadegi ticaret*”i kullanmıştır (Çakmak, 2011: 196).

Akyiğitzade korumacılık olmadan sanayileşmiş bir ülkenin de olmayacağı görüşündedir. Osmanlı Devleti de sanayileşmek istemiştir. Akyiğitzade'ye ticareti kendi haline bırakılmasından mı ya da korumacılığın mı ülke için fayda sağlayacağı sorulduğunda memleket için korumacılık şarttır cevabı alınmıştır (Toprak, 1982: 106-107).

Ödemeler Bilançosu kavramı üzerinde duran Musa Bey, bir ülkede ithal edilen mal miktarının, ihraç edilen malın miktarından fazla olmasının ülkenin servetinde artış yaşanmayacağı görüşündedir. Ancak bir ülkenin dış borçları üzerine kurulmuş olmasından dolayı böyle bir ticaret dengesinin oluşması Musa Bey'e göre mantıklıdır. Bir ülkenin alacağı, borcundan fazla olduğu durumda o ülkede servet artışı yaşanacaktır (Çakmak, 2011: 198-199). Musa Bey, ülkenin alacağı borcundan fazla ise, servet iyidir; çünkü servette artış yaşanacaktır. Tam tersi durumda ise servet kötüdür; çünkü servette azalma meydana geleceğini ifade etmiştir.

2.6. Ahmed Cevdet Paşa

Ahmed Cevdet Paşa, devlet felsefesinde devletin üç çağdan ilerlediğini belirtmiştir. Bunlar, serpilme, duraklama ve çöküştür. Politika adamları ve hukukçular devletin çağdan çağa geçmesine dikkat etmişlerdir. Ülgener'in düşüncesine göre Cevdet Paşa, geçiş alanlarında hızlı değişimi doğru görmemiştir. Bu görüş Cevdet Paşa'nın hukuk anlayışından ve devlete yönelik bilgisinden kaynaklanmaktadır. Ahmed Cevdet Paşa, merkantilist düşünürlerden farklı olarak iç ticaret ve dış ticaret faaliyetlerinin hazırlanmasında liberalizme dayandığını ifade edilmiştir (Özkiraz, 2000: 84-85).

Cevdet Paşa devletin, hızlı ve aceleci karara varırsa sosyal hayatı, zarara uğratabilir. Cevdet Paşa geçiş dönemlerinde hızlı değişimlere sıcak bakmamıştır (Ülgener, 2016: 135).

Devlette zenginlik ve lüksün artmasının devleti daha da yaşlandırdığını belirten Cevdet Paşa, devleti insana benzeterek devletin de insanlar gibi davranış sergilediğini belirtmiştir (Oğuz, 2014: 178). Bu yüzden serveti iyi olarak görmemiştir.

Ahmed Cevdet Bey, servetin ve refahın kaynağını milli üretim kaynakları olarak görmüştür (Ülgener, 2016: 148).

SONUÇ

İslam düşünürlerine göre servet ne iyi ne de kötüdür. Konuyu, daha çok dini boyutta ele almışlardır. İslam düşünürlerinden İslam düşünürlerinden olan Gazali de bu görüşe katılmıştır. Ona göre, servet tek değildir. Gazali, serveti fayda verip vermediğine göre

yorumlamıştır. Eğer servet fayda sağlıyorsa yararlıdır, fayda sağlamıyorsa yararlı değildir demıştır.

Gazali serveti, insanların saygınlığını kazanan, vücut ve ruh sağlığını koruyan bir unsur olarak görmüştür. İnsanların vücutlarını koruyabilmeleri için de sağlık, güç, güzellik ve uzun bir yaşamın olması gerekmektedir. Servet de bunların devamlılığı için gereklidir. Servetin saygınlığını koruması için ilk olarak; hediye, eğlence ve armağan edilen şeyler şeklinde insanlara saygınlık kazandırır. İkinci olarak, servet sahibi saygınlığını, şairlerin yergisinden, görgüsüz insanların zarar vermesinden korumaktadır. Gazali'ye göre servet, iyi veya kötü değildir. O iyiliği ve kötülüğü araç olarak belirtmiştir. Zira insanlar, serveti kendisi için veya ibadeti için kullanır. Kendisinin yapamayacağı, vaktinin yetmediği işlere başka birisini tutup ibadetine vakit ayırmış olur. Bu servetin iyi yanıdır. Kötü yanı ise, insanları isyan ettirmesidir. Çünkü ibadetlerini yerine getirmemiş olurlar. Bunu güzel bir örnekle açıklayan Gazali, servet ile zehir arasında bir benzetme kurmuştur. Zehrin gerekli kullanılmasında doktorun elindeki ilaçla benzerlik kurmuştur. Kullanmasını bilmeyen insana zarar verir, kullanmasını bilene de fayda vermektedir. Bu yüzden gazali, servetin hem faydalı hem de zararlı olduğunu ifade etmiştir.

Bir diğer İslam düşünürü İbn-i Haldun, devlet yönetiminde rütbeli olmak ile kişi servet sahibi sayılmış olmaktadır. Onur ve rütbe sahibi olmak servet sahibi olmayı kolaylaştırmaktadır. İbn-i Haldun serveti; hırsızlık, tefecilik yapılmadığında zekât, sadaka, yardımda bulunarak elde edildiğinde meşruiyet kazanır. Servet ve mülkiyetin adaletli dağılımının İslam İktisadının en önemli özelliği olduğunu belirtmiştir.

Yakınçağ Osmanlı düşünürlerinden olan Namık Kemal, liberal kapitalizme önem verdiği için altını bir araç olarak görmüştür. Servetin de bireylerin ihtiyaçlarını karşılamasında yardımcı olduğunu belirtmiştir. Bilindiği gibi merkantilistler serveti altın ve gümüş olarak görmüşlerdir. Ancak Namık Kemal bu görüşü eleştirerek serveti sadece bireylerin ihtiyaçlarını gidermede yardımcı olan bir araç olarak görmüştür.

Yakınçağ Osmanlı düşünürlerinden Ohannes Paşa da Namık Kemal gibi merkantilistlerin serveti altın ve gümüş fikrini eleştirmiş ve servetin kaynağını sanayinin özendirilmesi ve ticaretin gelişmesi olarak düşünmüştür. Ohannes Paşa, A. Smith gibi parayı servetten saymamaktadır. Üstelik Smith gibi, paranın yalnızca ihtiyaçları gideren bir araç olarak görmüştür.

Ohannes Paşa serveti, fayda ve değer taşıyan her şeyi servet olarak görmüştür. Fakat servetin

fayda ve değer taşıması içinde tasarruf ve değişim yapılabilir olması şartı bulunmaktadır. Eğer bunlar yapılabilirse servet sayılmaktadır. Ohannes Paşa Klasik İktisatın servet tanımını doğru bulmaktadır.

Bir diğer Yakınçağ Osmanlı düşünürlerinden olan Cavid Bey, Adam Smith'in serveti, emek kabul etmesini eleştirmiştir. Servetin emekten başka bir kaynağı olduğunu düşünmüştür. Ona göre servet iktisadi malların toplamından oluşmaktadır.

Osmanlı düşünürlerinden olan Ahmet Mithat Efendi'nin servet anlayışı diğer Osmanlı düşünürlerinden çok farklıdır. O, güneşi, deniz sularını, toprağı servet olarak görmüştür. Mithat Efendi, insanları kötü şeylerden koruyup hazza ulaştıran maddi ve manevi gereksinimleri gidermede yardım eden her şeyi servet olarak düşünmüştür. Aslında Ahmet Mithat Efendi doğada olan şeyleri servet olarak görmüştür. Bunlar; insanlara fayda sağlıyorsa servettir. Örneğin, bitki, güneş, toprak, hava, su vb. insanlara fayda sağlamaktadır. Öyleyse bunların tümü servet olarak düşünülmektedir.

Merkantilistlerin savunmuş olduğu, servet altın ve gümüşten oluşur, görüşünü eleştiren Ahmet Mithat Efendi, servetin altın ve gümüş bolluğundan oluşmadığını ifade etmiştir. Mithat Efendi daha çok Adam Smith'in servet düşüncesine benzer görüşler ifade etmiştir. Mithat Efendi sermayeyi, birikmiş emekten meydana geldiğini belirtmiştir. Böylece birikmiş emeği de servet olarak düşünmüştür.

Yakınçağ Osmanlı İktisat düşünürlerinden olan Akyiğitzade Musa Bey, ithal mal ihraç edilen malın miktarından fazla olursa ülkede servet artışı olmayacağını belirtmiştir. Ülkenin alacağı, borcundan fazla olursa o ülkede servet artışı olmuş olur. Yani Akyiğitzade Musa Bey, ülkede borçtan çok alacak fazla olursa servet iyidir görüşünü benimsemiştir.

Sabri Ülgener'in özellikle üstünde durduğu devlet adamlarından birisi Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa'ya göre büyük devletlerin oluşması işbölümünün sağlanmasıyla oluşacaktır. Böylece ihtiyaçların çeşidi ve refah da artmış olacaktır. Servete devlet yönünden yaklaşan Cevdet Paşa, devlette lüks ve servet artığında devleti insana benzeterek yaşlandığını belirtmiştir. Demek oluyor ki Cevdet Paşa'ya göre servet kötüdür. Ahmet Cevdet Paşa, servet ve refahın kaynağını üretim faktörleri olan emek, sermaye, girişimci ve doğa olarak ifade etmiştir.

Genel olarak bakıldığında Yakınçağ Osmanlı Toplum Düşünürlerinin servetin fazlasını savurganlık olarak düşünmüşlerdir ve Osmanlı toplumunun sanayileşmesini doğru görmeyerek, tarım ülkesi olarak kalmasını ifade etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2013). Namık Kemal’de Terakki ve Maarif Düşüncesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53, 2, ss. 451-477.
- Ayengin, T. (2003). İslam’da İktisadi Hayatın Ahlaki Boyutu. *İslami Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 16, ss. 648-659.
- Bağce, H.E. (2005). “İbni Haldun’un İdeoloji Kuramı: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl: 8, Sayı:31, ss. 199-214.
- Cengiz, S. A. (2012). Maliye Nazırı Mehmet Cavid Bey Dönemi (1908-1926) İktisadi- Mali Görüş ve Uygulamaları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Coşkun, A. (1988). Gazali’nin Ahlak ve İktisat Görüşü. *Ebu Hamid Muhammed El- Gazali 1058-1111*. Ahmet, Hulusi, Köker, (Ed.), Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri, ss.201-217.
- Çadırcı, M. (1991). “Namık Kemal’in Sosyal ve Ekonomik Görüşleri”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, Ankara, ss. 39-52.
- Çakmak, D. (2011). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi Societas ve Universitas Gerilimi*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Çavdar, T. (1992). *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Falay, N. (1978). *İbni Haldun’un İktisadi Görüşleri*. İstanbul Üniversitesi No:2420, İktisat Fakültesi No: 409, Maliye Enstitüsü No: 58, İstanbul.
- Güzel, A. (1988). Gazali’nin Hayatı ve Eserleri. *Ebu Hamid Muhammed El- Gazali 1058-1111*. Ahmet, Hulusi, Köker, (Ed.), Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri, ss. 9-19.
- Hassan, Ü. (2011). *İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Kaplan, M. Y. (2011). Osmanlı’da Tanzimat Sonrasında İktisadi Düşünce ve Namık Kemal. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kırıkkale.
- Karaman, D. (2001). *Cavid Bey ve Ulum-i İktisaddiye ve İçtimaiye Mecmuası*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Karaoğlu, Ö. (2013). İktisadi Düşünce Tarihimizde Bir Sayfa: Mecmua-i Fünun. *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 277-304.
- Kozak, İ. E. (1999). *İnsan-Toplum-İktisat, İbn Haldun’dan Yola Çıkılarak Yönlü Bir Tahlil Denemesi*. Adapazarı: Değişim Yayınları.
- Numani, Ş. (1972). *İslamın Fikir Kılıcı Gazzali’nin Bütün Cepheleri ile Hayatı ve Eserleri*. Karaca, Yusuf, (Çev.), İstanbul: Baytan Kitabevi, Özdemir Basımevi.
- Oğuz, M. (2014). *Ahmet Cevdet Paşa ve Tarihçiliği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Orman, S. (2014). *Gazali’nin İktisat Felsefesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özgüven, A. (1992). *İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özkiraz, A. (2000). *Sabri F. Ülgener’de Zihniyet Analizi*. Ankara: A Yayınevi: 3, Çağdaş Türk Düşüncesi.
- Sakızlı O. (2015). *Osmanlı’da Modern İktisadın İzinde: 1 Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel*. Dıñoırođlu, Filiz, Genç, Hamdi, Özgür, M. Erdem, (Çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları:

615.

Savaş, V. F. (2007). *İktisadın Tarihi*. Ankara: Siyasal Yayınevi.

Sayar, A. G. (2000). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*. Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Toprak, Z. (1982). *Türkiye’de “Milli İktisat” 1908-1918*. Ankara: Yurt Yayınları.

Ülgener, S. (2016). *Makaleler*. İstanbul: Derin Yayınları.

Ülken, H. Z. (1994). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Yiğit, E. (2014). Modernite Eleştirisi ve Namık Kemal’in Dini ve Siyasi Görüşleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Çorum.

Yiğit, H. Ş. (2006). Türk Düşünce Tarihinde Ahmet Mithat Efendi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Etik İhlalleri Bildirme Niyeti Üzerinde Örgütsel Adalet Algısının Rolü: Akademik Personel Üzerinde İnceleme

The Role of Organizational Justice Perception on Whistleblowing Intention Behaviour: A Research on Academic Staff

Mustafa Özgün ATALAY¹, Taner ACUNER²

Öz

Globalleşme, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte toplumların bilgi ve bilinç seviyelerindeki artış bireysel, toplumsal ve örgütsel yaşamı etkilemektedir. Köklü bir değişim sürecinde faaliyet gösteren örgütlerin iş süreçlerinde ahlaki yönden belli bir düzeye sahip olmaları, gerek çalışanlar gerekse toplum açısından arzu edilen bir durumdur. Kamu ya da özel sektör fark etmeksizin; etkin, verimli ve sürdürülebilir olma amacı taşıyan örgütlerin bu amaçlara ulaşırken etik ve ahlaki değerlerden ödün vermemeleri beklenmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, kurumlarda gerçekleşen etik ihlallerin bildirilme niyeti üzerinde örgütsel adalet algısının rolünü ortaya koymaktır. Anket yöntemi kullanılan çalışmaya 330 akademik personel katılmıştır. Araştırma verileri; normallik testi, güvenilirlik, korelasyon ve regresyon analiz yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada örgütsel adalet algısının, içsel, resmi ve informal bildirme niyetini anlamlı ve pozitif yönde etkilediği; bununla birlikte, anonim bildirme niyetini ise anlamlı ve negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Çalışma eğitim sektöründe yapılan ilk çalışma niteliği taşımakta olup çalışmanın literatüre bu yönüyle katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etik, Etik İhlalleri Bildirme Niyeti, Örgütsel Adalet

Jel Kodu: D23, L20, M12

Abstract

With the developments in globalization, communication and information technologies, the increase in the level of knowledge and consciousness of societies affects and changes individual, social and organizational life. The fact that the organizations operating in a radical change process have a certain level of morality in their business processes is desirable in terms of both the employees and the society. Regardless of public or private sector; organizations aiming at efficiency, efficiency and sustainability should not compromise ethical and moral values when reaching these objectives. In this context, the aim of this study is to reveal the role of the perception of organizational justice on the intention of whistleblowing in institutions. The research was conducted on 330 academic staff at a state university in 2017. Factor, correlation analyses and normality test, reliability and regression analysis has been used to analyze research data. As a result of this study, it has been found that organizational justice has a significant and positive effect on internal, formal and informal whistleblowing behaviour as well as a negative effect on anonymous whistleblowing behaviour. This study, which is examined in the context of organizational justice, is the first study in education sector and it is thought to theoretical contribute to the literature.

Keywords: Ethics, Whistleblowing, Organizational Justice

Jel Codes: D23, L20, M12

¹ **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon, Trabzon, Türkiye. **E-posta:** ozgunatalay@hotmail.com **Orcid no:** 0000-0001-6208-4834

² Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon, Trabzon, Türkiye. **E-posta:** tacuner@ktu.edu.tr **Orcid no:** 0000-0003-2338-3553

Extended Abstract

Seeking justice is an indispensable part of both daily and organizational life. Employees are constantly seeking justice. One of the important virtues of social organizations is the fact that justice is a necessity. In this context, the perception of organizational justice enables organizations to reach some judgments about whether they are fair towards employees. In this context, it is seen that the perception of organizational justice is very important for management and employees. Because it is thought that the perception of justice leads to positive behaviors and the perception of injustice can lead to the emergence of negative behaviors that prevent the achieving of the goals of both individuals and organizations. In this context, the main point of this study is to determine the relationship between organizational justice and whistleblowing intention behaviour, that is, reporting of the illegal or illegitimate situations that the employees are witnessed.

Assuming that employees perceive organizations as fair, it may be thought that they are fighting to end ethical violations. However, it may be thought that the employees will not be in any effort to prevent the ethical violations when they perceive organizations as unfair. In this context, organizational justice plays an important role in the attitudes of employees to report these incidents when they are exposed to, or witnessed the ethical violations. Employees who think that their organization will be fair in preventing these ethical violations can report such behavior to the competent authorities, managers or colleagues in the organization through formal or informal methods. Therefore, it is possible to perceive such reporting behaviour as an internal control mechanism that prevent ethical violations. In other words, employees report the ethical violations they face to the institution and the institution provides fair solutions and eliminates these ethical violations. Such a mechanism is more effective than external control mechanisms. Because ethical violations are not reported to external mechanisms, this incident can be solved within the boundaries of the organization. Thus, there is no harm to the corporate image of the organization. In the case of organizational justice, there is no concern for employees to face any retaliation when reporting ethical violations. Thus, the employee is not in the opinion of hiding his / her identity while reporting ethical violations.

However, employees who think that organizations will not be fair in preventing ethical violations tend to report to the outside authorities (police, prosecution, etc.) and think that these authorities will be more effective in preventing ethical violations.

Whistleblowing is defined as “the disclosure by organizational members (former or current) of illegal, immoral or illegitimate practices under the control of their employers, to persons or organisations that may be able to effect action”. It is important to identify and prevent the such practices. Regardless of the type of ethical violation, organizations are both financially affected by these behaviors, and they suffer a loss of image and reputation. For this reason, it is essential that the behaviors that may cause ethical violations should be minimized as much as possible.

Whistleblower can be defined as person who reveal ethical violations and report it to relevant authorities. There is no compulsion or obligation in the reporting of ethical violations. In this act, the person listens to the voice of his conscience and reporting unethical violations behavior with the idea of volunteering.

Ethical violations are reported in five different ways. An internal whistleblower is someone who discovers some type of illegal misconduct in a workplace and decides to communicate their discovery to a supervisor or organization. An external whistleblower is a person who reports an organization's illegal, immoral, illegitimate works to someone outside the organization. A formal whistleblower is someone who reports unethical behaviors and practices to the relevant authorities within the organization by following the formal procedures and standards previously determined by the organization. Informal reporting is defined as the sharing of unethical behaviors and practices among employees by those they find or trust in the organization. In the case of anonymous reporting, employees report unethical behaviors and practices without giving any information about themselves or by specifying a fake name.

Organisational justice, refers to an employee’s perception of their organisation’s behaviours, decisions and actions and how these influence the employees own attitudes and behaviours at work. The term is closely connected to the concept of fairness; employees are sensitive to decisions made on a day-to-day

basis by their employers, both on the small and large scale, and will judge these decisions as unfair or fair. The concept of organizational justice is often examined in three dimensions. These dimensions are classified as distributional, procedural and interaction justice. Distributive justice deals with the employees' concerns of the fairness of outcomes they receive. Procedural justice is concerned with how employees view the fairness of the process of how outcomes are decided. Interactional justice is defined as the quality of interpersonal treatment people receive when procedures are applied and outcomes are distributed.

The theoretical basis of this study is the social exchange theory. The social exchange theory is based on the belief that parties will fulfill their responsibilities in the long term and will be rewarded for their responsibilities. Therefore, social exchange is a theory that requires the employees and the organization to perform some activities that are beneficial to each other. At this point, with the existence of organizational justice, the idea that employees can share the ethical violations they have witnessed with the authorities in the organization from the viewpoint of the benefit of the organization can be determined through Social Exchange Theory. However, in cases where there is injustice, the notion that employees can report ethical violations to people or institution outside the organization can be examined under this theory.

This research was conducted on academic staff at a public university. Simple random sampling method was used in the study. In this universe, academicians were visited in their offices and questionnaires were sent to academicians who could not be reached by e-mail. As a result, 330 academic staff were reached. Survey method was used to collect data. A scale developed by Niehoff and Moorman (1993) and validated by Ülbeği (2011) was used to measure the organizational justice perception. To measure the intentions of the employees for whistleblowing, a scale developed by Park et al. (2008) and validated by Taş (2015) was used.

Reliability, normality, correlation and regression analysis methods were used in the study. Cronbach's Alpha coefficient was examined in the reliability analysis for all dimensions. The reliability coefficients ranged from 0.74 to 0.957. This result shows that the scales are reliable. In this study, skewness and kurtosis values of the variables were examined in order to determine whether the data shows normal distribution.

In this study, there is a positive correlation between distribution justice and internal and formal whistleblowing. Negative correlation between distribution justice and anonymous whistleblowing was determined. There is a positive correlation between procedural justice and internal, formal and informal whistleblowing, as well as negative correlation between anonymous whistleblowing. Finally, there is a positive correlation between interactional justice and internal-formal-informal whistleblowing.

When the results of the regression analysis are examined, the perception of interaction justice positively affects the behavior of internal and informal whistleblowing intention behaviour. The perception of distribution and interaction justice positively affect the formal whistleblowing intention behavior. Finally, distributional justice perception has a negative effect on anonymous reporting behavior.

It is the practical contribution of this study to emphasize that formal and formal whistleblowing behaviors that can be considered as internal control mechanisms are more effective than other external control mechanisms. This is the first study in the literature that has been studied in the education sector. This study confirms the impact of organizational justice on whistleblowing behaviour, while also drawing attention to the existence of other factors on whistleblowing intention. Therefore, in future studies, researchers may consider different variables which may affect the behaviors of individuals such as moral value judgments, personal characteristics, organizational trust and organizational culture.

GİRİŞ

Adalet arayışı gerek günlük gerekse örgütsel hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır. İnsanlar sürekli olarak bir adalet arayışı içindedirler. Çünkü sosyal örgütlerin önemli erdemlerinden biri olan adalet olgusu, örgütlerdeki düzeni sağlayan bir gerekliliktir. Bu bağlamda örgütsel adalet algısı, çalışanların örgütlerde kendilerine karşı adil olunup olunmadığı hakkında birtakım yargılara varmalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla örgütsel adalet algısının, yönetim ve çalışanlar açısından oldukça önemli olduğu görülmektedir. Çünkü adalet algısının olumlu davranışlara, adaletsizlik algısının ise hem bireylerin hem de örgütlerin amaçlarının gerçekleşmesini engelleyen olumsuz davranışların ortaya çıkmasına neden olabileceği düşünülmektedir. Öyle ki, son yıllarda örgütsel davranış yazınında örgütsel adaletin; örgütsel bağlılık (örn, Yazıcıoğlu ve Topaloğlu, 2009; Uğurlu ve Üstüner, 2011), örgütsel vatandaşlık davranışı (örn, Polat ve Celep, 2008; Songür, Basım ve Şeşen, 2008), lider üye etkileşimi (örn, Turgut Tokmak ve Ateş, 2015; Tekin, 2018), iş tatmini ve doyumunu (örn, İşcan ve Sayın, 2010; Yürür, 2008), işten ayrılma niyeti (örn, Özer ve Günlük, 2010; Örucü ve Özafşarlıoğlu, 2013) gibi birçok örgütsel davranış konusu ile ilişkisi çokça ele alınmıştır. Fakat etik ve ahlaki değerlerle ilişkisi noktasında bir eksikliğin göze çarptığı aşikârdır.

Bu kapsamda, çalışanların tutumlarının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan örgütsel adalet algısının varlığıyla, çalışanların maruz kaldıkları ya da şahit oldukları yasal, ahlaki ya da meşru olmayan durumları bildirmesi arasındaki ilişkiyi anlamak ve açıklamaya çalışmak önem arz etmektedir. Bu yüzden çalışanların örgütlerdeki etik ihlalleri bildirme niyetlerinin bir öncülü olarak örgütsel adalet algısının rolünün ne olduğu sorusuna cevap bulmak ve bu ilişkinin nasıl şekillendiği irdelemek bu çalışmanın temel motivasyon noktasıdır.

Günümüzde, çeşitli nedenlerden ötürü bazı çalışanların “kanun dışı”, “etik dışı”, “gayrimeşru” davranış ve uygulamalar içerisinde oldukları görülmektedir. Bu usulsüz davranış ve uygulamalar, başta örgütün kendisi olmak üzere tüm toplum üzerinde olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Özellikle eğitim-öğretim kuruluşları olan üniversitelerin bireylerin ve toplumların gelişmesini ve toplumları yönlendirici etkisi düşünüldüğünde, bu konuya dikkat çekmek önem arz etmektedir. Bu nedenlerden dolayı, üniversitelerde görev yapan akademik personel ve yöneticilerin her türlü eylem ve işlemlerinde hak ve sorumluluklarını adil bir şekilde içselleştirmesini sağlayan mekanizmalarının oluşturulması oldukça önemlidir.

Çalışanların örgütlerini adaletli olarak değerlendirdikleri varsayıldığında, etik ihlalleri sonlandırmak için mücadele ettikleri düşünülebilir. Fakat çalışanların örgütlerini adaletsiz bir

şekilde değerlendirdikleri düşünüldüğünde etik ihlalleri durdurmak için herhangi bir çaba içerisinde olmayacakları düşüncesi de akla gelebilmektedir. İşte bu bağlamda örgütsel adalet, çalışanların etik ihlallere maruz kaldıklarında ya da şahit olduklarında bu olayları bildirme tutumlarında oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Örgütlerinin etik ihlalleri durdurmasında adaletli davranacağını düşünen çalışanlar, böyle bir davranışı örgütteki yetkili mercilere, yöneticilere veya çalışma arkadaşlarına resmi ya da resmi olmayan yöntemlerle aktarabilmektedirler. Bu durum aslında etik ihlalleri bildirme olgusunun bir içsel kontrol mekanizması olarak algılanmasını sağlamaktadır. Bir başka deyişle, çalışanlar karşılaştıkları etik ihlalleri yine kurumuna bildirmekte ve kurum adil çözümler ortaya koyarak bu etik ihlallerin ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır. Böyle bir mekanizma dışsal kontrol mekanizmalarından daha etkin ve faydalı olmaktadır. Çünkü etik ihlaller dışsal mekanizmalara bildirilmemekte, bu olay örgütün kendi sınırları içerisinde çözülebilmektedir. Böylece örgütün kurumsal imajına herhangi bir zarar gelmemektedir. Örgütsel adaletin varlığı durumunda, çalışanların etik ihlalleri bildirirken herhangi bir misillemeyle karşı karşıya kalma kaygısı da bulunmamaktadır. Böylece çalışan etik ihlalleri bildirirken kimliğini gizleme düşüncesi içinde olmamaktadır.

Fakat örgütlerinin etik ihlalleri durdurmasında adaletli davranmayacağını düşünen çalışanlar, etik ihlallerle alakalı davranışları daha çok örgüt dışındaki yetkili mercilere (polis, savcılık vb.) bildirme eğiliminde olmakta ve bu mercilerin etik ihlalleri sonlandırmada daha etkin olacağını düşünmektedirler. Ayrıca, kendilerine karşı misilleme davranışlarında bulunulacağını düşünen çalışanlar, kimliklerini gizleyerek etik ihlalleri bildirme eğilimine girmektedirler. Çalışanların misilleme davranışlarına maruz kalacağı düşüncesi, örgütsel adaletsizlikten kaynaklanan bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın giriş bölümünün takip eden ilk bölümünde etik ihlallerin bildirilmesi ve örgütsel adalet algısına yönelik kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Ardından konuyla ilgili literatür taraması yapılmış ve hipotezler oluşturulmuştur. Sonrasında araştırma yönetimine değinilmiştir. Son olarak bulgular özetlenerek sonuçlara yer verilmiş ve öneriler ile çalışma sonlandırılmıştır.

1. ETİK İHLALLERİN BİLDİRİLMESİ (WHISTLEBLOWING) DAVRANIŞINA YÖNELİK KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Etik İhlallerin Bildirilmesi (Whistleblowing) Davranışı

Etik ihlallerin bildirilmesi (whistleblowing) kavramı literatürde elli yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu kavram, gerek kamu kurumlarına gerekse özel sektör kuruluşlarına zarar veren davranışların

ve uygulamaların incelenmesini, bunların açığa çıkarılmasını, üzeri örtülmüş ya da unutulmuş sanılan olayların ele alınmasını ve kamuoyunun yoğun ilgisini de içeren ve uygulamada uzun bir geçmişe sahip olan bir kavramdır.

Etik ihlallerin bildirilmesi, İngilizce yazınında “whistleblowing”, “organizational wrongdoing”, “organizational misconduct”, “malpractice” gibi kavramlarla ifade edilmekte ya da bu kavramlarla beraber kullanılmaktadır. Sözlüklerde “ıslık çalma” anlamına gelen whistleblowing, bir İngiliz polisinin sokakta suçlu birini gördüğünde çaldığı bir düdükle, meslektaşlarını ve civardaki sakinleri haber etmesi anlamına gelmekteyken, bu kavramın örgütlerdeki “kurum içi suistimal ve yolsuzluklarının ihbarı” şeklindeki kullanımının ilk kez 1971 yılında “Computer” dergisinde yayımlanan bir köşe yazısında yer aldığı görülmektedir (Zamantılı Nayır, 2012:18). Near ve Miceli (1985:2), etik ihlalleri bildirme davranışını, “yöneticilerin kontrol alanında gerçekleşen, yasal, ahlaki ya da meşru olmayan uygulamaların, mevcut ya da eski örgüt üyeleri tarafından bu durumu sonlandırabilecek kişi ya da örgütlere duyurulması” olarak tanımlamaktadır. Yasal, ahlaki ya da meşru olmayan uygulamaların ortadan kaldırılması ya da minimize edilmesi için yapılan bu eylem, vicdani bir faaliyet olarak nitelendirilebilir (Sağyan ve Bedük, 2013).

Etik ihlalleri bildirme kapsamına girebilecek eylemlere; şirketin varlıklarını çalmak, rüşvet vermek veya almak, muhasebe kayıtlarında hile yapmak, işletmeye ait önemli verileri kişisel menfaat sağlamak amacıyla işletme dışına çıkartmak, kara para aklamak, denetim konusunda ihmali davranmak, ilgili etik ihlali bildirmemek, kaynakları boşa harcamak, kişisel çıkarları için bulunduğu pozisyonu kullanmak ve hediye almak vb örnek olarak verilebilir (Uyar ve Yelgen, 2015:87).

Örgütlerdeki hatalı uygulamaların ortaya çıkarılması büyük önem arz etmektedir. Suistimal ve yolsuzlukların büyüklüğü ve türü ne olursa olsun, örgütler bu davranışlardan hem finansal olarak etkilenmekte hem de kamuoyu nezdinde imaj ve itibar kaybına uğramaktadır. Bu nedenle etik ihlallere neden olabilecek davranışların mümkün olduğunca en aza indirilmesi şarttır. Etik ihlallerin bildirilmesi davranışı; kural dışılıkların, yolsuzlukların ve suistimallerin gün yüzüne çıkarılmasında bağımsız denetim veya diğer kontrol mekanizmalarından çok daha etkin olabilmektedir (Zamantılı Nayır, 2012:28-29).

Etik değerlerin yerleşmediği toplumlarda, etiğe yönelik sorunların açığa çıkarılması ve dile getirilmesine çeşitli çevrelerce olumsuz bir tavır takınılmış ve bu tavır etkisini etik ihlalleri bildirme niyeti kavramı üzerinde de göstermiştir (Gerçek, 2005:30). Hatta Öz Türkçe Sözlük’te,

etik ihlalleri bildirme niyeti kavramına eş olarak “gammazlamak”, “ispiyonlamak” ve “ele vermek” gibi kavramları kullanmış ve bu tarz davranış içinde bulunan kişilere “muhibir” (bilgi uçuran kişi) denilmiştir (Püsküllüoğlu, 1994:600). Bu noktada muhibir ile etik ihlalleri bildirme davranışını ortaya koyan kişi arasındaki farklılık ortaya çıkmaktadır: Etik ilkeleri kendisine rehber edinmiş çalışanın etik ihlalleri bildirme niyeti, bir takım örgüt bilgisini dışarıya “uçurmaya” yöneltmiş olan bir çalışanın niyetinden ayrılabilirdiği takdirde “etik ihlalleri bildirme niyeti” davranışı ayrı bir değer kazanacaktır.

1.2.Etik İhlalleri Bildiren (Whistleblower) Kavramı

Etik ihlalleri bildiren (whistleblower), etik ihlalleri ortaya çıkaran ve bunu ilgili mercilere bildiren kişiler olarak tanımlanabilir (Khemani, 2009:4). Bu kavram; “kanunsuzluk, rüşvet, kötü yönetim, yetkinin kötüye kullanımı, genel usulsüzlük veya kamu sağlığı ve güvenliğini olumsuz yönde etkileyebilecek davranışa ilişkin durumu gün yüzüne çıkaran kişi” şeklinde tanımlanmıştır (Liyanarachchi ve Adler, 2011:167).

Son 20 yıl içerisinde ekonomik, sosyal ve siyasal alanda ahlaki değerlere verilen önem artmakta ve etik ile ilgili literatür gittikçe genişlemektedir (White, 2001; Chiu, 2003; Bolsin vd., 2005; Ray, 2006; Vadera vd, 2009; Vandekerckhove ve Lewis, 2012; Delmas, 2015; Pillay vd., 2018). Bununla birlikte, ahlaka ve kanuna aykırı uygulamalar sıklıkla gündeme gelen konulardır. Yapılan çalışmalar, özel ya da kamu kurumları ayırt etmeksizin neredeyse tüm örgütlerde büyüklü küçüklü, ticari, insani ve ahlaki olarak kabul edilemeyecek tavır ve davranışların görüldüğünü belirtmektedir (Henle vd. 2005:220). Bu tür etik ihlallerini çeşitli sebeplerden ötürü sessizce izleyenler ve şahit olsalar dahi ilgili mercilere bildirmeyen çalışanlar bulunmaktadır. Fakat bazı çalışanlar, örgütlerde yaşanan bu olumsuz davranışlara ve uygulamalara karşı sessiz kalamamakta, vicdanen daha fazla dayanamayıp ilgili olayı örgüt içindeki veya dışındaki kişi ve kuruluşlara bildirmektedirler (Zamantılı Nayır, 2012:13). Dolayısıyla etik ihlallerin bildirilmesi davranışında bir “zorlama” veya “zorunluluk” olmadığı görülmektedir. Bu eylemde kişi vicdanının sesini dinlemekte ve bu davranışı “gönüllülük” düşüncesi ile gerçekleştirmektedir (Aktan, 2015:22).

Etik ihlallerin bildirilmesi eyleminde bulunan kişiler hakkındaki görüşler farklılık gösterebilmektedir. Bu eylemde bulunan çalışanlar hakkında olumlu ya da olumsuz kavramlar kullanılmasının sebebi bakış açısındaki farklılıklar ve kültürel değerlerdir. Bazı çevreler, etik ihlalleri bildiren kişileri “idealist” bireyler olarak nitelendirmekte, bu kişiler takdir görmekte ve hatta bazen kahraman olarak ilan edilmektedirler. Bazı çevreler ise, bu davranışta bulunanları “muhibir” ya da “köstebek” gibi olumsuz bir şekilde tanımlamaktadırlar (Zamantılı Nayır,

2012:28-29). Etik olmayan davranış ve uygulamaları bildirenlere karşı yönlendirilen bu ithamların oldukça ağır olduğu görülmektedir. Etik ihlalleri bildiren kişileri muhbir ya da ispiyonculuktan ayıran en temel noktalara bakıldığında; bu eylemde bulunan kişilerin maddi bir beklenti içinde olmadığı, örgüte yönelik bir intikam duygusu beslemediği, ahlaki yargıları referans aldığı ve bu olumsuz davranışlardan ötürü çevresindeki insanların daha fazla etkilenmemesi için çabaladığı görülmektedir (Aydın, 2003:87).

1.3. Etik İhlallerin Bildirilme Şekilleri

İçsel (Internal) Bildirme

Kurum içi suistimal, yolsuzluk ve ahlaka aykırı uygulamalara şahit olan ya da maruz kalan kişiler, bu durumu örgüt içindeki ilgili mekanizmalara bildiriyorsa, bu bildirme biçimine “içsel (internal) bildirme” denilmektedir (Mansbach ve Bachner, 2010:484). Bazı araştırmalarda içsel bildirme davranışı “kurum içi kontrol mekanizması” olarak ele alınmaktadır. Bu sayede kurumla alakalı etik ihlaller çerçevesinde değerlendirilebilecek uygulamalar “dışarıya” duyurulmamakta ve kurum içinde çözüm yolları aranmaktadır. Bu nedenle, içsel bildirme, kurum için oldukça uygun bir bildirme mekanizması olarak görülebilmektedir. Bu kanalı kullanan çalışan, örgütüne olan bağlılığına zarar getirici davranışta bulunmamakta ve ilgili hatanın ortadan kaldırılması için kurumuna yardım etmektedir. Olayın kurum bünyesinde kalması tüm ilgililer için daha yararlı olmaktadır (Zamantılı Nayır, 2012:32). Böylece, çalışanlar örgütlerine bu zararlı davranışı bildirmekle birlikte kurumlarını korumakta ve üst yönetime şeffaf bir yönetimin oluşturulması açısından yardımcı olmaktadır.

Dışsal (External) Bildirme

Dışsal bildirme davranışında çalışan, birtakım nedenlerle, örgüt içinde gerçekleşen kurum içi suistimal, yolsuzluk ve ahlaka aykırı uygulamaları, bu davranışları sonlandırabileceğine inandığı kurum ve kuruluşlara (polis, medya vs.) bildirmektedir (Brown vd. 2014:251).

İçsel bildirme davranışına başvurulmadan dışsal bildirme davranışına bulunmanın pek doğru bir davranış olmadığını ifade edilmektedir (Eren ve Orhan, 2013; Zamantılı Nayır, 2012; De George; 2013). Eğer, içsel bildirme davranışında bulunan çalışanın bu eylemi ciddiye alınmazsa ya da bireysel ve kurumsal çıkarların korunması adına çalışan, susturulma veya işten çıkarılma gibi olumsuz davranışlara maruz kalırsa, etik ihlallerin dışsal bir şekilde bildirilmesi durumu gündeme gelebilecektir.

Resmi (Formal) Bildirme

Resmi bildirme, etik olmayan davranışlar ve uygulamaların, daha önceden örgüt tarafından belirlenmiş olan resmi prosedürler ve standartların takip edilmesiyle örgüt içindeki ilgili mercilere iletilmesi olarak tanımlanmaktadır (Park vd. 2008:930).

Bir örgütte etkin bir etik ihlal bildirilme sürecinin oluşturulabilmesi için, resmi bildirme prosedürlerinin düzenlenmesi gerekmektedir. Bu prosedürler, bir işletmede çalışanların etik ve ahlaki kaygılarını kapsayacak standartlar çerçevesinde geliştirilmelidir.

Resmi Olmayan (İnformal) Bildirme

Resmi olmayan bildirme, çalışanların etik olmayan davranışlar ve uygulamaları, yine çalıştıkları örgütlerde kendilerine yakın bulduğu ya da güvенеbildiği kişilerle paylaşması olarak tanımlanmaktadır (Park vd. 2008:930).

Anonim (Anonymous) Bildirme

Anonim bildirme durumunda çalışanlar etik olmayan davranışlar ve uygulamaları kendisi hakkında herhangi bir bilgi vermeden ya da farklı bir isim belirterek bildirmektedirler (Park vd. 2008:930). Belli bir kişi ya da grubun yaptığı etik olmayan davranışları ya da uygulamaları ortaya çıkaran kişiler bazı risklerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Örgütler, bu tarz davranışlar ve uygulamaları bildiren kişileri korumalıdır. Örgütler her ne kadar etik olmayan uygulamaları bildiren kişileri korumak için önlemler alsın da, bu kişiler bazı tehditlerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Dolayısıyla, bu şartlar altında etik ihlalleri bildirmek isteyen kişiler kendileri hakkında bilgi vermeden ilgili olayı açığa çıkartmak istemektedirler. Organizasyonlar ister açık ister anonim bir şekilde olsun, etik ihlalleri bildiren kişilerin iddialarını dikkate almalı ve bu iddialar üzerinde tam teşekküllü bir soruşturmanın yürütülüp yürütülmeyeceği ilgili taraflara bildirilmelidir (Lomer, 2017).

2. ÖRGÜTSEL ADALET ALGISINA YÖNELİK KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Örgütsel Adalet Algısı

Örgütsel adalet, örgütlerdeki ilişkilere bağlı olarak meydana gelen kazanımların adil dağıtılmasını ve bu dağıtım aşamasında izlenen prosedürler ile birlikte yöneticilerin örgüt ve çalışanlarla alakalı karar, düzenleme, uygulamalar ile çalışanlara olan davranışlarının çalışanlar tarafından tarafsız ve keyfiyete bağlı olmadan adil bir şekilde algılanmasını ifade etmektedir (İyigün, 2012: 50-51). Bu kavram ile ilgili çalışmaların temelini Adams'ın (1965) "Adalet Teorisi" adlı çalışması oluşturmaktadır. Adams'a (1965) göre, çalışanlar, kendi çabaları ile örgüte katkıları sonucunda elde ettikleri kazanımları bir referans noktası olarak kabul etmekte ve kazanımlarını bir başka örgütteki çalışanın kazanımları ile sürekli olarak kıyaslamaktadırlar.

Örgütsel davranış literatürüne "örgütsel adalet" kavramını kazandıran araştırmacı ise

Greenberg (1990)'tir. Polyhart ve Ryan (1997) örgütsel adaleti, işle ilgili durumlarda çalışanlar tarafından adaletin algılanma şekli ve işle ilgili oluşan algılar sonucu çalışanların tepkileri şeklinde ifade etmiştir. Cropanzano vd. (2007), çalışanların etik ve ahlaki sınırlar içerisinde yöneticilerini kişisel olarak değerlendirmeleri kapsamında örgütsel adalet kavramını ele almışlardır. Bu tanımlardan hareketle, örgütsel adalet; çalışanların görev dağılımı, mesaiye uyma, yetki verilmesi, ücret düzeyi, ödül dağıtımını, sosyal ve ekonomik anlamda adil bir çalışma ortamı gibi değişkenlere yönelik, yönetsel kararları değerlendirme süreci ve örgüt içerisinde verilen kararların nasıl verildiği ya da bu kararların yönetim tarafından çalışanlara nasıl söylendiğinin çalışanlar tarafından algılanma biçimi olarak tanımlanabilmektedir (İyigün, 2012:51).

Örgütsel adalet kavramı literatürde sıklıkla üç boyutta değerlendirilmektedir. Örgütsel adaletin bu boyutları literatürde “dağıtım adaleti”, “işlemsel adalet” ve “etkileşim adaleti” şeklinde sınıflandırılmıştır (Cropanzano vd. 2007:36). Bu boyutlar, çalışanların örgüte ve yönetime olan tutumlarını çeşitli şekillerde etkileyebilme gücüne sahiptir (Yeniçeri vd. 2009:85).

Dağıtım Adaleti

Örgütün amaçları için kendilerinden beklenen hizmeti sunan çalışanlar, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için örgütsel sisteme katılmaktadırlar. Çalışanların ihtiyaçlarına cevap verebilmek günümüz işletmelerinde bir örgütün başarısı için zorunluluk haline gelmiştir. Dolayısıyla, bir örgütte, katkı sağlama ve sunulan bu katkının karşılığını alma temeli üzerine kurulmuş bir birey – örgüt ilişkisi öne çıkmıştır. Örgüt açısından her çalışanın eşit derecede değerli olduğu iddia edilse dahi, gerçekte bu durumun böyle olmadığı, tüm çalışanların değerlerinin ve paylarına düşen değerlerin de eşit olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, neyin, hangi örgüt üyeleri arasında, ne miktarda paylaşılacağı sorunu dağıtım adaletinin cevap aradığı konuların başında gelmektedir (Karaeminoğulları, 2006:11).

Dağıtım adaleti çerçevesinde yöneticiler çalışanlara, ahlaki ve objektif olarak tanımlanan prensipler çerçevesinde davranmalıdır. Dağıtım adaleti; yetenekleri ve ortaya koydukları çıktılara bakıldığında benzer yönde olan çalışanlara benzer yönde davranılmasına, farklı olan çalışanlara ise, aralarındaki çeşitli farklar oranında farklı davranılması gerektiğine odaklanmaktadır (Foley vd. 2002:473- 474).

İşlemsel Adalet

Örgütsel adalet üzerine yapılan ilk çalışmalarda, kazanımların dağıtımını ve bu dağıtımların adaletli bir şekilde yapılması üzerinde durulmuştur. Ne var ki bazen, birçok durumsal faktörün etkisiyle birlikte adil bir dağıtım mümkün olamamaktadır. Bireylerin adalet algıları üzerinde

kazanımlar ve bu kazanımların dağıtımını önemli olsa da; kimin, neyi, ne ölçüde alacağı ve bu kazanımların dağıtılmasına nasıl karar verileceği de çalışanların adalet algılamaları üzerinde etkili olmakta ve çalışanlar kazanımların dağıtımıyla birlikte kazanımların dağıtılma şeklini de adalet perspektifinden değerlendirmektedir (Karaeminoğulları, 2006:17).

Yakın bir zamana kadar “dağıtım adaleti” boyutu, örgütlerde adaletin sağlanması amacıyla tek bir boyut olarak düşünülmüştür. Göz ardı edilen “işlemsel adalet” boyutunun odak noktası, kararların alınması noktasında kullanılan en önemli araçların yani işlemlerin adilliğidir. Dağıtım adaleti, kısaca, çalışanların kazanımlarla ilgili dağıtım kararlarına gösterdiği tepkilere odaklanmakta iken; işlemsel adalet, çalışanların bu dağıtım kararlarının alınış biçimine yönelik göstermiş oldukları tepkilere odaklanmaktadır (İşbaşı, 2001:61).

Etkileşim Adaleti

Bies ve Moag (1986), örgütsel adalet üzerine yapmış oldukları araştırmalarında, kazanımların dağıtımının ve bu dağıtımlar gerçekleşirken izlenecek olan süreçlerin oldukça önemli olduğunu, fakat bununla birlikte adaletle ilgili prosedürler uygulanırken çalışanların tecrübe ettikleri etkileşim ve davranışların kalitesine de duyarlı olduklarını gözlemlemişlerdir. Bies ve Moag (1986), gözlemleyip keşfettikleri yeni adalet boyutuna “etkileşim adaleti” adını vermişlerdir.

Etkileşim adaleti, kişilerarası ilişkilerin niteliğine odaklanan bir olgudur (İşbaşı, 2001:61). Örgütlerdeki beşeri ilişkiler, çalışanların algılarını ve başkalarına doğru yönlendirilen tutumları etkilemektedir. Dolayısıyla çalışanlar ile yöneticiler arasında oluşan ilişkilerin niteliği örgütsel adalet uygulamaları üzerinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Karaeminoğulları, 2006:19). Çalışanlar, etkileşim adaleti çatısı altında prosedürlerin uygulanma sürecinde yöneticilerin kendileriyle nasıl iletişim kurduğuna ve kararların kendilerine nasıl açıklandığı hususunda duyarlı olmakta ve bu iletişimin samimiyet ve saygıya dayanması gibi beklentiler içerisinde olmaktadır. Bu noktada etkileşim adaleti, karar verici ve prosedürleri uygulayıcı olan üst yönetim ile çalışan arasındaki ilişkinin adil olup olmaması sürecini etkileyen iletişim faktörünün önemine işaret etmektedir.

3. ETİK İHLALLERİN BİLDİRİLMESİ NİYETİ VE ÖRGÜTSEL ADALET ARASINDAKİ İLİŞKİ

3.1. Araştırmanın Teorik Temeli ve Literatür Taraması

Bu çalışmanın teorik temeli “Sosyal Mübadele Teorisi”ne dayanmaktadır. Sosyal Mübadele Teorisi, karşılıklı tarafların uzun vadede sorumluluklarını yerine getireceğine ve kendisine yapılanın karşılığını vereceği inancı üzerine kurulmuş bir teoridir (Blau, 1964). Çalışanlara örgüt tarafından tanınan hakların tatmin edici oluşu ve çalışanların bu hakların karşılığı olarak

örgüt adına birtakım sorumluluklar sergileyişleri, çalışanlarla örgüt arasında meydana gelen mübadele ilişkisinin sosyal mübadele kapsamında değerlendirildiğini göstermektedir. Dolayısıyla sosyal mübadele, çalışanın ve örgütün karşılıklı olarak birbirlerine birtakım iyilikler yapmalarını öngören bir teoridir. Sosyal Mübadele Teorisi'ne göre iyilikte bulunan taraf, karşı tarafın bunun karşılığını vereceği beklentisi içine girmektedir. Taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin beklentilerini karşıladıkları müddetçe, sosyal mübadele ilişkisi devam etmektedir (Köksal, 2012:5). İşte bu noktada, örgütsel adaletin varlığıyla birlikte, çalışanların şahit oldukları ve kötü sonuçlara sebebiyet verecek etik ihlalleri, örgütün faydasını düşünerekten örgüt içerisindeki yetkililerle paylaşabilecekleri düşüncesi “Sosyal Mübadele Teorisi” çatısı altında değerlendirilebilir. Bununla birlikte, örgütlerde adaletsizliğin algılanması sonucu çalışanların çeşitli nedenlerle örgütünü ya da örgüt yöneticilerini cezalandırmak amacıyla bu tarz davranışları örgüt dışı kişi ya da kuruluşlara iletebilecekleri düşüncesi yine bu teori kapsamında incelenebilir (Yürür ve Nart, 2016: 121).

Eğitim kuruluşları toplum nezdinde en önemli kuruluşlardan biridir (Çakmak, 2008:34). Eğitim kuruluşlarında gerçekleşen etik ihlaller, kurumun bir toplumsal sorumluluk taşıması sebebiyle ilgili kuruluşun itibarını sarsmakla kalmamakta, ayrıca kamuoyunun diğer kurumlara karşı olan güvenini de olumsuz etkilemektedir (Eryılmaz ve Biricikoğlu, 2011). Eğitim hizmetlerinden faydalanan toplum, etik ihlallerden etkilenmekte ve sonuç olarak toplumun eğitim kuruluşlarına olan güveni azalmaktadır. Bu noktada, etik ihlalleri bildirme davranışı oldukça önem arz etmektedir. Çalışanlar, kurum çıkarını korumak adına farkına vardığı ya da şahit olduğu çeşitli etik ihlalleri gerekli mercilere bildirebilmektedirler. Dolayısıyla, etik ihlallerin nasıl bildirildiği oldukça önem taşımaktadır.

Etik ihlallerin nasıl bildirileceği üzerinde örgütsel adalet algısı oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Çalışanlar, etik ihlallerle ilgili şikâyetlerin adil bir şekilde çözümlendiğini algıladığı takdirde etik ihlalleri, örgüt içindeki ilgili mercilere ya da kanallara daha fazla bildirebilmektedirler (Yürür ve Nart, 2016:122). Bildirilen olayların kurum içinde adil bir şekilde çözümlenmediğini gören çalışanlar şikâyetlerini dış kanallara (medya, savcılık, polis, vb.) aktarılabilen; bu da kurum için büyük sorunlara neden olabilmektedir (Goldman, 2003:705-706). Ayrıca, çalışanların örgüt içerisinde kendilerine adil davranıp davranılmadığının ölçütü olarak tanımlanan örgütsel adalet (Folger ve Cropanzano, 1998) çalışanların pek çok tutum ve davranışların (örgütsel vatandaşlık davranışı, örgütsel bağlılık, iş tatmini, performans, hırsızlık, misilleme ve üretkenlik karşıtı davranış vb.) öncülü olduğu daha önceki yapılan çalışmalarda doğrulanmıştır (Greenberg, 1990; Moorman, 1991; McFarlin ve

Sweeney, 1992; Martin ve Bennett, 1996; Konovsky ve Organ, 1996; Skarlicki ve Folger, 1997; Masterson vd. 2000; Fox vd. 2001; Blakely vd. 2005; Yürür, 2008; Lavelle vd. 2008; Zapata-Phelan vd. 2009).

Örgütsel adalet ile etik ihlallerin bildirilmesi niyeti arasındaki ilişkinin ise görgül araştırmalarla incelenmeye muhtaç olduğu düşünölmektedir. Nitekim gerek uluslararası gerekse ulusal yazında örgütsel adalet ile etik ihlallerin bildirilmesi arasındaki ilişkiyi ölçen görgül araştırmalar sınırlıdır. Bu araştırmaların aktarılış sıralaması, kronolojik sıraya göre verilmiştir.

Goldman (2003)'ın yapmış olduğu araştırmada; dağıtım, işlemsel ve etkileşim adaletinin, işine son verilmiş çalışanların haklarını araması adına örgütlerini yasal organlara şikâyet etmesi ya da dava açma (dışsal bildirme) davranışlarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, işine son verilen çalışanların, işlerine son verilme sürecine yol açan prosedürleri adil algıladıkları takdirde, kurumlarına karşı davacı olmadığı tespit edilmiştir. Araştırmada ilgi çeken kısım ise, çalışanların etkileşim adaleti algıları yüksekse, onlar için sonuç ve prosedürlerin adil olup olmadığı çok fazla önem teşkil etmemektedir. Bir başka deyişle, işine son verilen çalışanlar, bu süreçte kendilerine saygılı ve duyarlı davranıldığını hissettiklerinde şikâyette bulunmamakta ya da kurumlarına karşı davacı olmamaktadırlar.

Zhang vd. (2009)'nin Çin'de birbirinden farklı on bankada çalışan 364 kişi üzerinde yapmış oldukları araştırmada, süreçlerle birlikte yöneticilerin davranış ve tutumlarının çalışanlar tarafından adil algılanması sonucunda, çalışanların etik ihlalleri kendi örgütüne bildirme niyetlerinde artış olduğu tespit edilmiştir.

Seifert vd. (2010), finansal anlamda etik ihlalleri herkesten önce görebilme ve ortaya çıkabilecek muhtemel zararları en aza indirebilme fırsatına sahip olduklarından dolayı örneklemlerini denetçiler ve muhasebe elemanlarından seçmişlerdir. Bu çalışmada muhasebe elemanları ve denetçilerin örgütteki politika ve prosedürleri adil olarak algıladıklarında, içsel bildirme niyetlerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Seifert vd. (2013), örgütsel adaletin etik ihlallerin bildirilmesi üzerindeki etkisini güven aracı değişkeni ile incelemişlerdir. Çalışma 226'sı iç denetçi ve 211'i muhasebe elemanı olmak üzere toplam 427 kişiyi içermektedir. Araştırmada, çalışanların adalete dair algılarının etik ihlalleri bildirme niyetlerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, çalışanların örgütlerine ve yöneticilerine karşı duydukları güvenin de etik ihlalleri bildirme üzerindeki aracılık etkisi doğrulanmıştır. Çalışmada, işlemsel adalet ve dağıtım adaletinin örgütsel güven aracılığıyla içsel bildirme niyetini artırdığı görölmüştür. Ayrıca, etkileşim adaleti ile birlikte yönetici ile

güven ortamının oluşması dolayısıyla, çalışanların içsel bildirme niyeti artmaktadır.

Kelebek (2016), örgütsel adaletin, örgütsel vatandaşlığa ve örgütlerdeki etik ihlallerin bildirilmesine olan etkisini incelemiştir. Bu çalışma, Konya İŞKUR çalışanları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, örgütsel adaletin etik ihlallerin bildirilmesi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Yürür ve Nart (2016), örgütsel adalet algısının etik ihlallerin bildirilmesi niyeti üzerinde belirleyici bir etkisinin olduğunu güven aracı değişkeni ile incelemiştir. Çalışma, Sakarya ve Yalova'da 312 kamu çalışanı üzerinde anket yöntemiyle yapılmıştır. Çalışmada, örgütsel güvenin sağlanması yoluyla, örgütsel adaletin içsel bildirme niyetini artırdığı görülmüştür. Fakat örgütte adaletsizlik algısının dışsal ihbar niyetini artıracığı hipotezi ise doğrulanamamıştır.

3.2.Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmada “Etik ihlallerin bildirilmesinde akademik personelin örgütsel adalet algısı nasıl bir rol oynamaktadır?” temel sorusundan hareket edilerek çeşitli hipotezler geliştirilmiştir. İçsel bildirme davranışında örgütsel adaletin rolü, aşağıda kurulan H_1 ana hipotezi ve H_{1a} , H_{1b} ve H_{1c} alt hipotezler bağlamında incelenebilir.

H_1 : Örgütsel adalet, içsel bildirme davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H_{1a} : Dağıtım adaleti içsel bildirme davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

Dağıtım adaleti, alınan kararların, uygulamaların, sorunların çözümlerinin çalışanlarca ne kadar adil olarak algılandığı ve yönetsel kararların ne derece adil bir şekilde dağıtıldığına çalışanların gözünden odaklanmaktadır. Miceli ve Near (1992), bir örgütte suistimal ve yolsuzlukların çalışanlarca, olduğu gibi ve doğru bir şekilde doğrudan örgüte aktarma niyetlerinin öneminden bahsetmektedir. Bunda da örgütte adalet algılarının rolü oldukça önemlidir. Kurum içi suistimal ve yolsuzluk şikâyetlerinin adil bir şekilde çözümlendiği çalışanlarca algılandığı takdirde, kurum içi suistimal ve yolsuzluk şikâyetlerini örgüt içindeki ilgili mercilere daha fazla iletildiği çeşitli araştırmalar tarafından ortaya konulmuştur (Miceli vd. 2008). Kurum içi suistimal ve yolsuzluk sorunları adil olarak çözümlendiğinde etik ihlalleri bildiren kişilere karşı yöneltilebilecek olası suçlamalar ve misillemelerin de engelleneceği belirtilmektedir (Adams, 1965; Miceli ve Near, 1992).

H_{1b} : İşlem adaleti, içsel bildirme davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

Prosedür ve politikalarının tarafsız, ön yargısız, eşit ve devamlı bir şekilde uygulanmasının,

örgütlerde içsel bildirme davranışında bir artış sağlayacağı ortaya konmaktadır (Miceli ve Near, 1992; Near vd. 1993; Trevino ve Weaver, 2001). Bu durum, örgütte çalışanların işlemsel adaletin sağlandığına dair algılarını olumlu yönde etkileyecek ve içsel bildirme davranışlarında artış meydana gelebilecektir.

H_{1c}: Etkileşim adaleti, içsel bildirme davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

Çalışanlar etik ihlalleri bildirmesiyle davranışıyla gerekli ilgi ve desteği alırsa, yöneticiler çalışanlarına bir sonraki bildirme süreciyle ilgili bilgi verirse, çalışanlar bu tür etik ihlalleri bildirmeye daha duyarlı olabilmektedirler. Böylece çalışanlar kurum içinde çözüm arama yoluna başvurmakta ve şikâyetlerini kendi kurumlarıyla paylaşmaktadırlar (Miceli ve Near, 1992; Mesmer-Magnus ve Viswevaran, 2005).

Dışsal bildirme davranışında örgütsel adalet algısının rolü, aşağıda kurulan H₂ ana hipotezi ve H_{2a}, H_{2b} ve H_{2c} alt hipotezler bağlamında incelenebilir.

H₂: Örgütsel adalet, dışsal bildirme davranışını anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

H_{2a}, 2b, 2c: Dağıtım, işlem ve etkileşim adaleti dışsal bildirme davranışını anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

Örgütlerde etik ihlaller gerçekleştiren kişiye bir cezanın verileceğine ve etik ihlallerin gerçekleşmesi sonucunda yönetimin gerekli eylemleri ortaya koyacağına inanan çalışanlar, dışsal bildirme davranışında bulunmayacaklardır. Ayrıca, etik ihlallerin bildirilmesi sonucu, etik ihlali gerçekleştiren kişiye, prosedürlerin tarafsız bir şekilde uygulanacağını düşünen çalışanlar, dışsal bildirme davranışını bir alternatif olarak görmeyeceklerdir. Bununla birlikte, etik ihlallerin bildirilmesi sonucu, yönetimin kendilerine misilleme davranışında bulunmayacağını ve kendilerine saygılı bir şekilde yaklaşılacağını düşünen çalışanlar dışsal bildirme davranışında bulunmayacaklardır (Miceli ve Near, 1992; Mesmer-Magnus ve Viswevaran, 2005).

Resmi bildirme davranışında örgütsel adalet algısının rolü, aşağıda kurulan H₃ ana hipotezi ve H_{3a}, H_{3b} ve H_{3c} alt hipotezler bağlamında incelenebilir.

H₃: Örgütsel adalet, resmi bildirme davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H_{3a}: Dağıtım adaleti, resmi bildirme davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

Dağıtım adaleti, karşılaşılan sonuçlarla ilgili adalet algulamalarıdır. Yapılan araştırmalar, dağıtımın adaletli şekilde gerçekleştirilmesinin, etik ihlallerin resmi bir şekilde bildirme davranışlarında artışı sağlayacağını ortaya koymaktadır (Miceli ve Near, 1992; Trevino ve

Weaver, 2001).

H_{3b}: İşlemsel adalet resmi bildirme davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

Resmi bildirme davranışında bulunmak isteyen çalışan, etik ihlali örgütün belirlediği iletişim kanalları ile yine örgütün belirlediği kurallara göre bildirmektedir (Park vd. 2008). Yapılan araştırmalar, çalışanların daha önceden belirlenmiş prosedür ve politikaların tarafsız bir şekilde uygulanacağını düşündüklerinde, resmi bildirme davranışında bulunabileceklerini ortaya koymuştur (Miceli ve Near, 1992; Near vd. 1993; Trevino ve Weaver, 2001).

H_{3c}: Etkileşim adaleti, resmi bildirme davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

Etkileşim adaleti, resmi prosedürlerin uygulanması esnasında çalışanların örgüt tarafından maruz kaldığı davranışların niteliğine yönelik algı olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, karar verici ve resmi prosedürleri uygulayıcıyla çalışan arasındaki ilişkinin adil olup olmaması bir bütünleyici unsur taşımaktadır (Bies ve Moag, 1986). Bu noktadan hareketle, bir örgütte etkileşim adaleti ikliminin hâkim olması sonucu çalışanların resmi bildirme davranışlarında bulunması muhtemeldir.

İnformal bildirme davranışında örgütsel adalet algısının rolü, kurulan H₄ ana hipotezi ve H_{4a}, H_{4b} ve H_{4c} alt hipotezler bağlamında incelenebilir.

H₄: Örgütsel adalet, informal bildirme davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

H_{4a}: Dağıtım adaleti, informal bildirme davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

Örgütlerde dağıtımın adaletsiz olarak algılanması, bireyin örgütteki diğer kişilerle çatışma ve stres yaşamasına neden olmakta ve dolayısıyla örgütteki çalışma arkadaşları da dâhil diğer kişilerle daha az iletişim kurmasına neden olmaktadır (Eroğlu, 2014). Genişletici bir yorum yapılması durumunda, bu durumun tersi de doğrudur. Dolayısıyla, bu açıklamalardan yola çıkarak, bir örgütte dağıtım adaletine ilişkin algılamaların yüksek olması durumunda, o kurumda informal bildirme eğilimi de yüksek olacaktır.

H_{4b}: İşlem adaleti, informal bildirme davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

Çalışanların, kaynakların dağıtımı için belirlenen yol, metot ya da yöntemlerin doğruluğuna ilişkin adalet algılarındaki eksiklik, o kurumda farklı kişiler için adaletin farklı yollarla tecelli etmesi anlamına gelmektedir. Farklı kişiler için adaletin farklı yollarla tecelli etmesi o örgütte adalet ortamını bozmakta ve informal bilgi alışverişini engellemektedir (Demirel, 2008). Bunun tersi de doğrudur. Dolayısıyla, kurumdaki etik ihlaller için oluşturulmuş olan cezaların uygulanışındaki metot, ilke ya da yöntemlerin çalışanlar tarafından adil olarak algılanması

informal bildirme için önemli bir referans noktasını oluşturmaktadır.

H_{4c}: Etkileşim adaleti, informal bildirme davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.

Etkileşim adaleti, kazanımların dağıtımın ve prosedürlerin uygulanması sürecinde, çalışanlarına ne derece nazik davranıldığı, değer verildiği ve saygı gösterildiğiyle ilgilidir (Colquitt vd. 2001). Bu bilgilerden hareketle, bir örgütte etkileşim adaletinin hâkim olması o örgütte çalışanlar arasında informal bilgi akışına olanak sağlayacaktır. Böylece, etik ihlallerin informal olarak bildirilmesi de çalışanlar arasında mümkün olabilecektir.

Anonim bildirme davranışında örgütsel adalet algısının rolü, aşağıda kurulan H₅ ana hipotezi ve H_{5a}, H_{5b} ve H_{5c} alt hipotezler bağlamında incelenebilir.

H₅: Örgütsel adalet, anonim bildirme davranışını anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

H_{5a}, 5b, 5c: Dağıtım, işlem ve etkileşim adaleti, anonim bildirme davranışını anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

Kişilerin anonim bildirme davranışında bulunmalarında en etkili olan faktör kendilerine karşı gerçekleşecek olan misilleme davranışdır (Park vd. 2008). Bu noktadan hareketle, örgütlerdeki adaletin varlığı durumunda çalışanlar kendilerine karşı herhangi bir misilleme davranışının yöneltilmeyeceğini düşünerek bu davranışta daha az bulunma eğiliminde olabilmektedirler.

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

4.1. Araştırmanın Örnekleme, Veri Toplama Yöntemi ve Ölçeği

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, örgütsel adalet algısının etik ihlalleri bildirme niyeti üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırma, Trabzon ilindeki bir devlet üniversitesinde akademik personel üzerinde gerçekleştirilmiştir. Üniversiteler, etiğin gerçekten uygulanıp uygulanmadığına dair işaretler veren, etiğin en önemli sınav alanlarından biridir. Toplumsal ve bilimsel sorumlulukların en temel değerlerinin tanımlandığı ve toplumu doğrudan etkileme potansiyeline sahip olan üniversiteler, etiğin yer alması gereken en önemli kuruluşlardan biri olmaktadır (Örnek Büken, 2006: 166-167). Fakat üniversitelerde de, diğer kamu kuruluşlarında olduğu gibi bazı etik ihlaller meydana gelebilmektedir. Bu etik ihlaller akademi dünyasıyla direkt ilişkisi olan bilimsel yanıltmalar, bilimsel sahtekârlık, yayın intihalleri gibi konuları kapsarken, bir yandan da direkt bilimle ilişkisi olmayan ama üniversitelerde görülebilen etik dışı davranışlar olan personel seçiminde kayırmacılık/ayrımcılık, kamu kaynaklarının kişisel çıkarlar için kullanılması, yolsuzlukla/usulsüzlükler, mobbing uygulamaları, makamını kişiler üzerinde etki/güç kurmak için kullanmak ve her türlü etik dışı davranışa göz yummak olarak

belirtilebilir (Altun ve diğerleri, 2013: 33; Örnek Büken, 2006: 166).

Araştırmada basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Basit tesadüfi örneklemede, evrendeki öğelerin her olası birleşiminin, örneklem içinde yer alması için eşit bir ihtimali vardır (Kerlinger & Lee, 1999). Bu örneklemede akademik personelin araştırmaya katılma olasılıkları eşittir. Araştırma evreninde 2361 akademisyen görev yapmaktadır. Araştırma sürecinde akademisyenler ofislerinde ziyaret edilmiş, ulaşılamayan akademisyenlere e-posta yoluyla anket formları gönderilmiştir. Sonuç olarak 330 akademik personele ulaşılmıştır. Örnekleme dair bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Tanımlayıcı Bulgulara Yönelik Yüzde ve Frekans Dağılımları

Demografik Faktörler	Gruplar	Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	199	60,3
	Kadın	131	39,7
Yaş	25 yaş ve altı	13	3,9
	26-35	167	50,6
	36-45	78	23,6
	46-55	52	15,8
	56 yaş ve üzeri	20	6,1
Medeni Durum	Evli	215	65,2
	Bekâr	115	34,8
Görev Süresi	0-5 yıl	144	43,6
	6-10 yıl	66	20,0
	11-15 yıl	45	13,6
	16 yıl ve üzeri	75	22,7
Kadro Unvanı	Prof. Dr.	52	15,8
	Doç. Dr.	38	11,5
	Yrd. Doç. Dr.	55	16,7
	Arş. Gör.	133	40,3
	Öğr. Gör.	31	9,4
	Uzman	6	1,8

	Okutman	15	4,5
Toplam		330	100

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan akademik personelin önemli bir bölümünü (%60,3'ünü) erkekler oluşturmaktadırlar. Akademik personelin %3,9'u 25 yaş ve altında iken, 26-35 yaş arası olan akademik personelin oranı dikkat çekmektedir. Bu yaş aralığında yer alan akademik personelin oranı %50,6'dır. Akademik personelin büyük bir bölümü (%65,2'si) evlidir. Araştırmaya katılan akademik personelin büyük bir çoğunluğunun (%43,6) kurumlarında 0-5 yıl tecrübeye sahip olan kişilerden oluşmaktadır. Katılımcıların çoğunluğunun (%40,3) araştırma görevlisi olması dikkat çekmektedir.

Araştırmada veri toplamak amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışanların örgütsel adalet algısını ölçmek amacıyla Niehoff ve Moorman (1993) tarafından geliştirilen ve geçerliliği Ülbeği (2011) tarafından doğrulanan bir ölçek kullanılmıştır. Ölçekte 25 ifade bulunmaktadır. Çalışanların etik ihlallerin bildirilmesi davranışları niyetlerini ölçmek amacıyla Park vd. (2008) tarafından geliştirilen ve geçerliliği Taş (2015) tarafından doğrulanan bir ölçek kullanılmıştır. Ölçekte 14 ifade bulunmaktadır. Ölçek ifadelerinin cevaplandırılmasında beşli likert ölçeğinden faydalanılmıştır. Hiç katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum (4), kesinlikle katılıyorum (5) ifadeleri ölçeklerde belirtilmiştir.

Araştırma Verilerinin Analizi

Araştırma verileri; faktör, güvenilirlik, normallik, korelasyon ve regresyon analiz yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Faktör Analizi

Bu araştırmada etik ihlallerin bildirilmesi ölçeğine yönelik KMO örneklem yeterlilik ölçümü değeri 0,888'dir. Etik ihlallerin bildirilmesi ölçeğinin istatistiki analizinde açımlayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Ölçek maddeleri, Varimax rotasyon metodu uygulanıp ölçek faktör analizi testine tabi tutulduğunda maddelerin literatürde olduğu gibi beş faktörde toplandığı görülmüştür. Tablo 2'deki veriler, etik ihlallerin bildirilmesi ölçeklerinin güvenilirlik katsayılarının yüksek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu ölçeklerin ölçüm değerlerinin kararlılığı yüksektir.

Tablo 2: Etik İhlallerin Bildirilmesi Niyeti Ölçeğine Yönelik Faktör Analizi

Faktörler ve İfadeler	F1	F2	F3	F4	F5
-----------------------	----	----	----	----	----

Faktör 1: İçsel Bildirme	Cronbach's Alpha: 0,854			
Etik ihlalleri kurumumdaki sorumlu amire bildiririm.	,673			
Etik ihlallerden kurumumdaki üst yönetimin haberdar olmasını sağlarım.	,783			
Etik ihlalleri önce kurum içindeki kişilere, sonra kurum dışındaki ilgili kişilere bildiririm.	,763			
Etik ihlalleri gerçekleştiren kişinin amirine bildiririm.	,778			
Faktör 2: Dışsal Bildirme	Cronbach's Alpha: 0,740			
Etik ihlalleri kurumun bağlı olduğu yetkili mercilere bildiririm		,802		
Kamuoyunun etik ihlallerden haberdar olmasını sağlarım.		,809		
Etik ihlallerle ilgili farklı birimlere (polis, savcılık, medya gibi) bilgi sağlarım.		,710		
Faktör 3: Resmi Bildirme	Cronbach's Alpha: 0,864			
Etik ihlalleri, hakkımda detaylı bilgi vererek bildiririm.			,628	
Etik ihlalleri bildirirken resmi yolları kullanırım.			,631	
Etik ihlalleri kendi adımla da belirterek bildiririm.			,575	
Faktör 4: Resmi Olmayan Bildirme	Cronbach's Alpha: 0,789			
Etik ihlallerden sorunu çözebileceğine inandığım meslektaşlarımdan haberdar olmasını sağlarım.				,738
Etik ihlalleri çözebileceğine inandığım yetkili bir kişinin hatadan haberdar olmasını sağlarım.				,803
Faktör 5: Anonim Bildirme	Cronbach's Alpha: 0,789			
Etik ihlalleri bildiririm fakat kendimle ilgili hiçbir bilgi vermem.				-,739
Etik ihlalleri sahte bir isimle bildiririm				-,760
Açıklanan Toplam Varyans: % 66,482 Ölçeğin Cronbach Alpha Değeri: 0,857	KMO Örneklem Yeterlilik Ölçümü: 0,888 Barlett Küresellik Testi: Sig. (0,000)			

Bu araştırmada etik ihlallerin bildirilmesi ölçeğine yönelik KMO örneklem yeterlilik ölçümü değeri 0,956'dır. Etik ihlallerin bildirilmesi ölçeğinin istatistiki analizinde açılımlı faktör analizi kullanılmıştır. Ölçek maddeleri, Varimax rotasyon metodu uygulanıp ölçek faktör analizi testine tabi tutulduğunda maddelerin literatürde olduğu gibi üç faktörde toplandığı görülmüştür. Tablo 3'teki veriler, etik ihlallerin bildirilmesi ölçeklerinin güvenilirlik

katsayılarının yüksek olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu ölçeklerin ölçüm değerlerinin kararlılığı yüksektir.

Tablo 3: Örgütsel Adalet Ölçeğine Yönelik Faktör Analizi

Faktörler ve İfadeler	F1	F2	F3
Faktör 1: Dağıtım Adaleti	Cronbach's Alpha: 0,754		
Çalışma saatlerim adildir.	,503		
Ücret düzeyimin adil olduğu fikrindeyim.	,643		
İş yükümün oldukça adil olduğu kanısındayım.	,696		
Aldığım ödüller - ikramiyeler adildir.	,645		
İşimle ilgili sorumluluklarımın adil olduğu fikrindeyim.	,664		
Faktör 2: İşlemsel Adalet	Cronbach's Alpha: 0,919		
Yönetim iş ile ilgili kararlarında tarafsız davranır.		,731	
Yönetim karar vermeden önce çalışanların kaygılarını dikkate alır.		,738	
Yönetim karar verebilmek için tam ve doğru bilgi edinir.		,741	
Yönetim kararlarını netleştirir ve gerektiğinde çalışanlara bilgi verir.		,755	
İşle ilgili tüm kararlar ayırım yapılmaksızın herkese uygulanır.		,708	
Yönetimin aldığı kararlar sorgulanabilir ve kararlara itiraz edilebilir.		,720	
Faktör 3: Etkileşim Adaleti	Cronbach Alpha's: 0,957		
Yönetim işimle ilgili karar alınırken bana nezaket ve ilgiyle yaklaşır.			,821
Yönetim işimle ilgili karar alınırken bana saygılı ve vakarlı davranır.			,814
Yönetim işimle ilgili karar alınırken kişisel ihtiyaçlarıma duyarlı olur.			,803
Yönetim işimle ilgili karar alınırken bana içtenlikle davranır.			,847
Yönetim işimle ilgili karar alınırken haklarımı dikkate alır.			,852
Yönetim işimle ilgili kararların sonuçlarını benimle müzakere eder.			,825
Yönetim işimle ilgili kararlar konusunda uygun gerekçeler sunar.			,850
Yönetim işimle ilgili karar alınırken anlamlı açıklamalarda bulunur.			,871
Yönetim işimle ilgili karar alınırken açık bir şekilde izah eder.			,807
Açıklanan Toplam Varyans: % 65,088 Ölçeğin Cronbach Alpha's Değeri: 0,953	KMO Örneklem Yeterlilik Ölçümü: 0,956		

	Barlett Küresellik Testi: Sig. (0,000)
--	--

Normallik Testi

Bu çalışmada verilerin normal dağılıma uyup uymadığını ortaya koymak için değişkenlerin skewness (eğrilik) ve kurtosis (basıklık) değerlerine bakılmıştır. Skewness ve kurtosis değerleri $\pm 1,5$ aralığında ise değişkenlerin normal dağıldığı kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Tablo 3: Araştırma Verilerinin Normalliğinin Testi

Değişkenler	Skewness (Eğrilik)	Kurtosis (Basıklık)
Dağıtım Adaleti	-0,226	-0,224
İşlemsel Adalet	-0,167	-0,396
Etkileşim Adaleti	-0,281	-0,131
İçsel Bildirme	-0,716	0,413
Dışsal Bildirme	0,036	-0,374
Resmi Bildirme	-0,632	-0,077
Resmi Olmayan Bildirme	-1,082	1,347
Anonim Bildirme	0,930	0,575

Tablo 3'teki sonuçlar, skewness ve kurtosis değerlerinin $\pm 1,5$ aralığında olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, değişkenlerin normal dağılım gösterdiği söylenebilir.

Akademik personelin etik ihlalleri bildirme niyetine yönelik düzeyleri Tablo 4'te görülmektedir. Akademik personelin etik ihlalleri bildirme niyetlerini kullanacağı yöntemler incelendiğinde; informal, içsel ve resmi bildirme boyutlarının sırasıyla 3,91, 3,62 ve 3,59 skora sahip olduğu ve bu skorların ortalamadan daha yüksek skor alması neticesiyle etik ihlallerin bu yollarla bildirimini daha fazla tercih edilebileceği görülmektedir.

Tablo 4: Akademik Personelin Etik İhlalleri Bildirme Niyeti Yolları

Boyutlar	İfade Sayısı	Ortalama	Standart Sapma
İçsel Bildirme	4	3,62	,876

Dışsal Bildirme	3	2,37	,755
Resmi Bildirme	3	3,59	1,019
İnformal Bildirme	2	3,91	,909
Anonim Bildirme	2	1,66	,709

Tablo 5'e göre araştırmaya katılan akademik personelin örgütsel adalet algıları incelendiğinde dağıtım, etkileşim ve işlemsel adalet boyutlarının sırasıyla 3,74, 3,41 ve 3,26 skorlarına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Akademik Personelin Örgütsel Adalet Algıları

Boyutlar	İfade Sayısı	Ortalama	Standart Sapma
Dağıtım Adaleti	5	3,74	,720
İşlemsel Adalet	6	3,26	,951
Etkileşim Adaleti	9	3,41	,909

Araştırma değişkenlerinin birbiriyle olan ilişkilerini ölçmek için korelasyon analizinden faydalanılmaktadır. Bu çalışmadaki korelasyon analizi ise, örgütsel adalet algısı ile etik ihlallerin bildirilmesi alt boyutları arasındaki ilişkiyi açıklamak amacı ile kullanılmıştır. Veriler normal dağıldığından, Pearson Korelasyon Testi ile ilişki testi yapılmıştır. Tablo 6'da bu çalışma ile ilgili korelasyon analizine dair veriler verilmiştir.

Tablo 6: Etik İhlallerin Bildirilmesi Niyeti Davranışı ve Örgütsel Adalet Algısı Arasındaki Korelasyon Testi

Değişkenler	D.A.	İ.A.	E.A.	İ.B.	D.B.	R.B.	R.O.B.	A.B.
Dağ. Adl.	1	,492**	,412**	,158**	-,084	,228**	,079	-,239**
İşl. Adl.	,492**	1	,883**	,324**	-,035	,267**	,277**	-,113**
Etk. Ad.	,412**	,883**	1	,355**	-,016	,283**	,333*	-,083
İçsel Bild.	,158**	,324**	,355**	1	,359**	,705**	,723**	-,138**
Dışsal Bild.	-,084	-,035	-,016	,359**	1	200**	,282**	,317**
Resmi Bild.	,228**	,267**	,283**	,705**	,200**	1	0,537**	-,402**
Resmi. Olm. Bild.	,079	,277**	,333*	,723**	,282**	0,537**	1	-,095

Ano. Bild.	-,239**	-,113**	-,083	-,138**	,317**	-,402**	-,095	1
*p < 0,05, **p < 0,01								

Tablo 6’da korelasyon katsayıları görülmektedir. Buna göre, dağıtım adaletiyle içsel ve resmi bildirme arasında pozitif, anonim bildirme arasında negatif korelasyon bulunmaktadır. İşlem adaletiyle içsel, resmi ve informal bildirme arasında pozitif, anonim bildirme arasında negatif korelasyon bulunmaktadır. Son olarak, etkileşim adaletiyle; içsel, resmi ve informal bildirme arasında pozitif korelasyon bulunmaktadır.

Örgütsel adalet algısı alt boyutlarının etik ihlallerin bildirimesi davranışı üzerinde etkisinin olup olmadığını test etmek amacıyla regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Regresyon denklemlerinde yer alan değişkenlere ait Varyans Şişirme Faktörleri (VIF) hesap edilmiş ve modeller için ayrı ayrı değil aralıklar şeklinde VIF sonuçları verilmiştir. VIF değeri arttıkça bağımsız değişkenler arasında ciddi çoklu doğrusal bağlantı söz konusu olur. Uygulamada VIF değerlerinin 10’un üzerinde olması ciddi çoklu doğrusal bağlantı olduğu yönünde ciddi bir göstergedir. Tablo 7’de yer alan değerler, korelasyon katsayıları bütün olarak değerlendirildiğinde, regresyon sonuçlarını yorumlamada ciddi bir problem olarak görülen çoklu doğrusal bağlantı sorununun bu çalışmada ortaya çıkmadığını göstermektedir (Hair vd., 2007; Tekin ve İlhan-Nas, 2018). Çoklu regresyon analizinde hata teriminin birbirini izleyen değerleri arasında ilişki bulunması halini ifade eden oto-korelasyon regresyon modelinin önemli bir varsayımlarından bir tanesidir. Bunun için Durbin-Watson değerine bakmak gerekmektedir. D-W değerinin 2 civarında olması beklenmektedir (Kalaycı, 2010; Büyüköztürk, 2009.). Tablo 7’de yer alan Durbin-Watson değerleri ise çalışmada oto-korelasyon probleminin olmadığını göstermektedir. Regresyon analizine ilişkin sonuçlar toplu bir şekilde Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7: Örgütsel Adalet Algısı ve Etik İhlalleri Bildirme Niyeti Davranışı Regresyon Analiz Sonuçları

Model	Standartlaştırılmamış		Standartlaştırılmış	t	Sig.	R ²
	B	Std. Hata	Beta			
(Sabit)	2,419	,258		9,389	,000	,126
Etkileşim Adaleti	,301	,107	,312	2,821	,005	
Dağıtım Adaleti	,009	,072	,007	,120	,904	
İşlem Adaleti	,042	,107	,045	,391	,696	

VIF	1,323- 4,994					
Durbin Watson	1,793					
Bağımlı Değişken: İçsel Bildirme						
(Sabit)	2,654	,237		11,237	,000	,008
Dağıtım Adaleti	-,091	,067	-,086	-1,361	,174	
İşlem Adaleti	-,034	,098	-,043	,351	,726	
Etkileşim Adaleti	,048	,098	,058	,490	,624	
VIF	1,323- 4,994					
Durbin Watson	1,605					
Bağımlı Değişken: Dışsal Bildirme						
(Sabit)	2,003	,305		6,571	,000	,095
Etkileşim Adaleti	,257	,126	,229	2,038	,042	
Dağıtım Adaleti	,191	,086	,135	2,230	,026	
İşlem Adaleti	-,003	,126	-,002	-,020	,984	
VIF	1,323- 4,994					
Durbin Watson	1,736					
Bağımlı Değişken: Resmi Bildirme						
(Sabit)	2,987	,269		11,102	,000	,115
Etkileşim Adaleti	,394	,111	,394	3,542	,000	
Dağıtım Adaleti	-,081	,076	-,064	-1,073	,284	
İşlem Adaleti	-,038	,111	-,040	-,340	,734	
VIF	1,323- 4,994					
Durbin Watson	1,872					
Bağımlı Değişken: İnfomal Bildirme						
(Sabit)	2,502	,216		11,566	,000	,058
Dağıtım Adaleti	-,236	,061	-,240	-3,885	,000	
İşlem Adaleti	-,032	,090	-,042	-,352	,725	
Etkileşim Adaleti	,042	,090	,054	,466	,641	
VIF	1,323- 4,994					

Durbin Watson	1,733
Bağımlı Değişken: Anonim Bildirme	

*p<0,1, **p<0,05, ***p<0,01

Regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında, örgütsel adalet alt boyutlarıyla dışsal bildirme arasında kurulan regresyon ilişkisi dışında diğer tüm regresyon ilişkilerinin geçerli ve anlamlı olduğu görülmektedir. Yapılan regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında;

* Etkileşim adaleti algısının içsel ve informal bildirme davranışını istatistiki olarak pozitif yönde etkilediği görülmüştür. H_{1c} ve H_{4c} hipotezleri kabul edilmiştir.

* Dağıtım ve etkileşim adaleti algısının resmi bildirme davranışını istatistiki olarak pozitif yönde etkilediği görülmüştür. H_{3a} ve H_{3c} hipotezleri kabul edilmiştir.

* Dağıtım adaleti algısının anonim bildirme davranışını istatistiki olarak negatif yönde etkilediği görülmüştür. H_{5a} hipotezi kabul edilmiştir.

Bununla birlikte, analiz sonucunda en düşük ve en yüksek R^2 değerlerinin 0,058 - 0,126 aralığında olduğu görülmektedir. Bu sonuç, örgütsel adaletin etik ihlalleri bildirme niyeti üzerindeki temsil edilme oranının düşük olduğunu göstermektedir. Böyle bir durum, etik ihlalleri bildirme niyeti üzerinde başka faktörlerin varlığına dikkat çekmektedir.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Çalışanlar vakitlerinin önemli bir bölümünü çalıştıkları örgütlerde geçirmektedirler. 21. yüzyılda örgütler ya da işyerleri birey için bir yaşam alanı haline gelmiştir. Örgütlerin insan yaşamında bu denli önemli hale gelmesiyle birlikte, bu yapılarda meydana gelebilecek olumlu ya da olumsuz bir hadisenin çalışan algısını, tutumunu ve davranışlarını etkileme ihtimali yüksektir. İşte bu noktada örgütsel adalet ve etik kavramı, çalışanların diğer çalışanlara ve çalıştığı örgüte karşı geliştireceği tutum, düşünce ve davranışlarını etkileyecek en temel faktörlerin başında gelmektedir.

Bu doğrultuda yapılan analizler sonucunda, örgütsel adaletin bir alt boyutu olan etkileşim adaletinin içsel bildirme davranışını etkilediğini göstermektedir. Bu çalışmada etkileşim adaleti, üst yönetimin ve yöneticilerin akademik personele saygılı davranmasını, onlara değer vermesini, onları ilgiyle ve ciddi bir şekilde dinlemesini, kararlar için yeterli açıklamalarda bulunmasını, akademik personelin karşılaştığı kötü durumlara empati göstermesini ve sosyal bağlamda akademik personele duyarlı davranarak onlarla adil etkileşimini ifade etmektedir

(Bies, 1985'ten aktaran Başar, 2011: 32–33). Böyle bir çalışma ortamında akademik personel, üst yöneticilerin kendilerine adil davrandığını algılamakta ve böylelikle şahit oldukları etik ihlalleri örgüt içindeki yetkililere bildirmekte herhangi bir çekingenlik hissetmeyeceklerini ifade etmektedirler.

Bu araştırmada, adalet ortamındaki olumsuz algılamaların, bir başka deyişle adaletsiz bir örgüt ortamının oluşması durumunda, akademik personelin dışsal bildirme niyetlerindeki artışa neden olacağı doğrultusundaki hipotezler (H₂, H_{2a}, H_{2b}, H_{2c}) doğrulanamamıştır. Bu hipotezlerin kurulmasında, akademik personelin kurumunu adaletsiz olarak algılaması ve bu algılama sonucu etik dışı bir durumun kurum içinde çözülemeyeceğinin düşünülmesi fikri yatmaktadır. Bu hipotezin doğrulanamaması, dışsal bildirme niyetinin diğer bireysel, örgütsel veya toplumsal faktörlerle ilişkili olduğu izlenimini vermektedir. Örgütsel adalet, çalışanın içinde bulunduğu örgütteki politika, prosedür ve uygulamalara yönelik adalet algısıdır. Fakat dışsal bildirme, örgüt dışındaki bağlamı da dikkate almayı gerektiren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, örgüt içi bağlamdan farklı olarak, çalışanların dış bağlamdaki mekanizmalardan adil bir bildirme sürecinin oluşmasını beklemesi, örgüt dışı mekanizmaların adalet algısına olan etkisini de incelemeyi gerekli kılmaktadır. Sonuç itibarıyla dışsal bildirmenin, daha çok dışsal mekanizmaları içine alan sosyo-kültürel bağlama yönelik değişkenlerle ilişkisi olabilmektedir (Yürür ve Nart, 2016: 140-141).

Örgütsel adaletin resmi bildirme davranışını etkilediği hipoteze (H₃) bakılınca, dağıtım ve etkileşim adaletinin resmi bildirme davranışını etkilediği fakat prosedürel adaletin etkilemediği görülmektedir. Prosedür adaletinin daha çok bürokratik ve resmi olaylarla ilişkisinin olmasına rağmen devlet kurumlarında prosedür adaletinin resmi bildirme davranışını etkilememesi kurulan H_{3b} hipotezinin reddedilmesine sebep olmuştur. Dağıtım adaletinin ve özellikle etkileşim adaletinin, resmi bildirme davranışı üzerindeki etkisinin prosedürel adaletten daha fazla olmasının temel sebepleri şunlar olabilir: Birinci olarak, bu araştırmada etkileşim adaleti adına elde edilen sonuçlar, Türkiye bağlamıyla paralellik göstermektedir (Yürür ve Nart, 2016: 141). Bir başka deyişle, Türkiye bağlamında daha önceden yapılan çalışmalarda, etkileşim adaletinin özel ya da kamu sektörü fark etmeksizin daha yüksek skorlar aldığı gözlemlenmiştir. İkinci bir sebep olarak, Türkiye'deki bürokrasi anlayışı, bir örgüt ve yönetim biçimi olarak batı tipi Weberyen bürokrasi yaklaşımdan oldukça farklılık göstermektedir. Weberyen bürokrasi yaklaşımında “örgüt işleyişinin yazılı kurallara göre işlemesi” ve “gayri-şahsi ilişkilere dayalı örgüt” vurgusu, sosyo-kültürel nedenlerle Türkiye'de tam anlamıyla karşılığını bulamamıştır. Batı tipi Weberyen bürokratik anlayışında ana unsur yasal otorite iken, Türkiye gibi daha çok

klan yapısında kişilerarası ilişki önemli bir denetim mekanizmasıdır (Sargut, 2015: 156-161). Dolayısıyla, yöneticilerle olan ilişkilerin özelliği batıda uygulanan resmi prosedürlere ilişkin algılardan daha önemlidir. Özetle, yöneticisinin adil olduğunu düşünen çalışanın, esasen yöneticisinin uyması gereken prosedürler adaletsiz olsa da, yöneticisine ilişkin bu adalet algısı üzerinde daha belirleyici olmakta ve çalışan yöneticisinin isterse etik ihlallere çözüm bulabileceğine inanmaktadır (Yürür ve Nart, 2016: 141).

Bu çalışmada, “Etkileşim adaleti informal bildirme davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.” hipotezi (H_{4c}) doğrulanmıştır. Bu hipotezin doğrulanma sebebi, aslında etkileşim adaletinin resmi bildirme davranışını pozitif yönde etkilemesine neden olan faktörlerle birebir örtüşmektedir. Türkiye’deki bürokratik organizasyonlarda “şahsi ilişkilere dayalı örgüt” biçiminin ağır basması, örgütlerde informal iletişimin formal iletişimden daha fazla gelişmesini sağlamış, bu da örgütlerde informal bilgi akışını hızlandırıcı etki yapmıştır (Sargut, 2015: 156-161). Başka bir ifadeyle, Türkiye’deki bürokratik kurumlarda sıklıkla görülen “işkilere dayalı işleyiş”, informal ilişkilerin oluşmasını hızlandırmıştır. Bu noktadan hareketle, örgütlerde etkileşim adaletinin varlığı durumunda, akademik personelin informal ilişkilere dayanan “informal bildirme” düşüncelerinde bir pozitif yönde bir değişme meydana gelecektir.

Yapılan bu araştırmada “Örgütsel adalet anonim bildirme davranışını anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.” alt hipotezlerinden “Dağıtım adaleti anonim bildirme davranışını anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.” hipotezi (H_{5a}) doğrulanmıştır. Dağıtım adaletinin ödülleri ve cezaların dağıtılmasının adil olarak algılanması olarak daha önceki bölümlerde tanımlanmıştı. Anonim bildirme davranışı eyleminde bulunan çalışanlar, misilleme davranışlarıyla karşı karşıya kalacaklarını düşündüklerinden bu tür bildirme yöntemine başvurmaktadırlar. Bu bilgiler ışığında, örgütlerde dağıtım adaletinin gerçekleşmesi durumunda anonim bildirme davranışı eğiliminde olan akademik personelin bu düşüncelerinde bir değişme meydana gelecektir. Bir başka deyişle, akademik personelin ödül veya cezaların dağıtılmasını adil olarak algıladığı zaman, anonim bildirme davranışlarında azalma meydana gelecektir. Bu durum iki sebepten ötürü gerçekleşebilir. Birinci olarak, dağıtım adaleti, gerçek bir eylem (fili) süreci temsil etmektedir, yani adaletin örgütteki uygulanış sürecidir. Akademik personelin etik ihlaller sonrasında adaletin gerçekten sağlanacağını (ilgililerin cezalandırılacağını, etik ihlalleri bildirenlerin ödüllendirileceğini vs.) algılamaları, bu personelin anonim bildirme eğiliminde azalmalar meydana getireceği sonucunu doğuracaktır. Dolayısıyla dağıtım adaletinin varlığında çalışanların misilleme davranışlarıyla karşılaşabileceği düşüncelerinde gerileme beklenir.

İkinci olarak, etkileşim adaletinde yakın ve yüz yüze iletişim daha çok ön plandadır. Dolayısıyla, anonim bildirmede bulunan kişinin yüz yüze ve yakın iletişimi tercih etmediği ve etkileşim adaletinden ziyade daha çok dağıtım ve prosedürel adalate ilişkin beklentilerinin yüksek olduğu beklenebilir. Dolayısıyla, özellikle dağıtım ve prosedürel adaletin varlığı durumunda anonim bildirme davranışlarında azalma gerçekleşmesi mümkün olabilir. Bu çalışmada prosedürel adalate ilişkin hipotez doğrulanamasa da, dağıtım adaletinin anonim bildirme üzerinde ile anlamlı ve negatif yönlü bir etkide bulunması, bu sebeplerden dolayı ortaya çıkabilmektedir.

Çalışma kapsamında verilebilecek olan öneriler şöyle sıralanabilir: Etik ihlallerin bildirilmesi esnasında çalışanların ilgiyle dinlenmesi, etik ihlalleri ciddiyetle incelemesi ve ihlallerin bildirilmesinden sonra çalışanları tatmin edecek açıklamalarda bulunulması gereklidir. Etik ihlallerin varlığının kanıtlanması sonucu ilgililerin cezalandırılması gerekmektedir. Böyle bir durum, o örgütte hesaba çekilebilirliğin ve kurumsallaşmanın işlerliğini göstermekte ve çalışanlarına güven vermektedir. Örgütlerde güven iklimini pekiştirecek ve geliştirecek uygulamaların yaygınlaştırılması gerekmektedir. Etik ihlallerin bildirilmesi sonucu çalışanlar yönelik misilleme davranışlarında bulunulmamasına yönelik garanti verilmelidir. Etik ve etik ihlallerle yönelik eğitimler verilmeli ve çalışanların bilinç düzeyleri artırılmalıdır. İş ve meslek etiğine ait değerler çalışanlara bildirilmeli, resmi ve yazılı kurallar olarak sunulmalıdır. Etik ihlallerin mantıklaştırılarak uygunmuş gibi gösterildiği tüm yapılar ve uygulamalar kaldırılmalıdır.

Etik ihlallerin bildirilmesinde içsel ve içsel olarak nitelendirilebilecek resmi ve informal bildirme davranışının bir otokontrol mekanizması olarak diğer dışsal kontrol mekanizmalarından daha işlevsel olduğunu vurgulaması bu çalışmanın pratik katkısıdır. Bununla birlikte, ilgili çalışmanın literatürde eğitim-öğretim sektörü kapsamında incelenen ilk çalışma olması çalışmanın teorik bir katkısıdır. Bu çalışma örgütsel adaletin etik ihlallerin bildirilmesi üzerindeki etkisini doğrularken, etik ihlallerin bildirilmesi süreci üzerinde başka faktörlerin varlığına da dikkat çekmektedir. Dolayısıyla gelecek çalışmalarda, bireylerin ahlaki değer yargıları, kişisel özellikleri, örgütsel güven, örgüt kültürü ve örgütsel sessizlik gibi çalışanların etik ihlalleri bildirme davranışlarını etkileyebilecek farklı değişkenler incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Adams, J. S. (1965). Inequity in Social Exchange. *In Advances in Experimental Social Psychology*, 2, 267-299.
- Aktan, C. C. (2015). Organizasyonlarda Yanlış Uygulamalara Karşı Bir Sivil Erdem, Ahlaki Tepki ve Vijdani Red Davranışı: Whistleblowing. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 19-36.
- Altun, M., Sayer A. & Barutçu, A. (2013). Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kararları Işığında Kamuda Görülen Etik Dışı Davranışlar ve Yolsuzluklar. *Sayıştay Dergisi*, 91, 33-55.
- Aydın, U. (2011). İş Hukuku Açısından İşçinin Bilgi Uçurması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 79-100.
- Başar, U. (2011). Örgütsel Adalet Algısı, Örgütsel Özdeşleşme ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilere Yönelik Görgül Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu, Ankara 2011.
- Bies, R. J. ve Moag, J. S. (1986). Interactional Justice: Communication Criteria of Fairness. *Research on Negotiation in Organizations*, 1, 43-45.
- Blakely, G. L., Andrews, M. C., & Moorman, R. H. (2005). The Moderating Effects of Equity Sensitivity on the Relationship Between Organizational Justice and Organizational Citizenship Behaviors. *Journal of Business and Psychology*, 20(2), 259-273.
- Blau, P. (1964). Exchange and Power in Social Life, Jorsey-Bass, New York.
- Bolsin, S., Faunce, T., & Oakley, J. (2005). Practical Virtue Ethics: Healthcare Whistleblowing and Portable Digital Technology. *Journal of Medical Ethics*, 31(10), 612-618.
- Brown, A. J., Lewis, D., Moberly, R., & Vandekerckhove, W. (2014). International Handbook on Whistleblowing Research. Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Büyüköztürk, Ş. (2009). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. Pegem Akademi, Ankara.
- Chiu, R. K. (2003). Ethical Judgment and Whistleblowing Intention: Examining the Moderating Role of Locus of Control. *Journal of Business Ethics*, 43(1-2), 65-74.
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O., & Ng, K. Y. (2001). Justice at the Millennium: A Meta-Analytic Review of 25 Years of Organizational Justice Research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425-445.
- Cropanzano, R., Bowen, D. E., & Gilliland, S. W. (2007). The Management of Organizational Justice. *Academy of Management Perspectives*, 21(4), 34-48.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi. D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 11, 33-41.
- De George, R.T. (2013). Business Ethics. Pearson Education, Boston
- Delmas, C. (2015). The Ethics of Government Whistleblowing. *Social Theory and Practice*, 41(1), 77-105.
- Demirel, Y. (2008). Örgütsel Güvenin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Tekstil Sektörü Çalışanlarına Yönelik bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 179-194.
- Eren, V., & Orhan, U., (2013). Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Çalışanların Kötü Yönetimi İfşa Düzeylerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2), 455-468.

- Eroğlu, Ş. G. (2014). Çalışanların Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Güven Üzerindeki Etkileri. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 1(1), 53-66.
- Eryılmaz, B., & Biricikoğlu, H. (2011). Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik ve Etik. *İş Ahlakı Dergisi*, 4(7), 19-45.
- Foley, S., Kidder, D. L., & Powell, G. N., (2002). The Perceived Glass Ceiling and Justice Perceptions: An Investigation of Hispanic Law Associates. *Journal of Management*, 28(4), 471-496.
- Folger, R., & Cropanzano, R. (1998). *Organizational Justice and Human Resources Management*. Sage Publication, Beverly Hills.
- Fox, S., Spector, P. E., & Miles, D. (2001). Counterproductive Work Behavior (CWB) in Response to Job Stressors and Organizational Justice: Some Mediator and Moderator Tests for Autonomy and Emotions. *Journal of Vocational Behavior*, 59(3), 291-309.
- Gerçek, H. (2005). Mühendislikte Etik Sorunların Ele Verilmesi, *Madencilik*, 44(4), 29-38.
- Goldman, B. M. (2003). The Application of Referent Cognitions Theory to Legal-Claiming by Terminated Workers: The role of Organizational Justice and Anger. *Journal of Management*, 29(5), 705-728.
- Greenberg, J. (1990). Organizational Justice: Yesterday, Today, and Tomorrow. *Journal of Management*, 16(2), 399-432.
- Hair, J. F., Rolph E. A., Ronald L. T. & William B. (2007). *Multivariate Data Analysis* Prentice-Hall: New Jersey.
- Henle, C. A. Giacalone, R. A., & Jurkiewicz, C. L. (2005). The Role of Ethical Ideology in Workplace Deviance. *Journal of Business Ethics*, 56(3), 219-230.
- İşbaşı, J. Ö., (2001). Çalışanların Yöneticilerine Duydukları Güvenin ve Örgütsel Adaletle İlişkin Algılamalarının Vatandaşlık Davranışının Oluşumundaki Rolü. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 51-73.
- İşcan, Ö. F. & Sayın, U. (2010). Örgütsel Adalet, İş Tatmini ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(4), 195-216.
- İyigün, N. Ö. (2012). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(11), 49-64.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Karaeminoğulları, A. (2006). Öğretim Elemanlarının Örgütsel Adalet Algıları ile Sergilediği Üretkenliğe Aykırı Davranışlar Arasındaki İlişki ve Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2006.
- Kelebek, P. (2016). Örgütsel Adaletin Örgütsel Vatandaşlık ve İhbar Davranışına Etkisi: Konya İŞ-KUR'da Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aksaray Üniversitesi, Aksaray 2016.
- Khemani, M., (2009). "The Protection of National Security Whistleblowers: Imperative But Impossible A Critical Appraisal of the Scope and Adequacy of Whistleblower Protection Laws for National Security Whistleblowers". Kaynak: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1412112
- Konovsky, M. A., & Organ, D. W. (1996). Dispositional and Contextual Determinants of Organizational Citizenship Behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 17(3), 253-

266.

- Köksal, O. (2012). Sosyal Değişim Teorisi Çerçevesinde Güven ve Algılanan Aidiyet Durumunun Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Saldırgan Davranışlar Üzerine Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2012.
- Lomer, D. (t.y.). Can Whistleblowers Remain Anonymous During an Investigation? Erişim Adresi: <http://i-sight.com/resources/can-whistleblowers-remain-anonymous-during-an-investigation.>, Erişim Tarihi: 25.02.2017
- Lavelle, J. J., Brockner, J., Konovsky, M. A., Price, K. H., Henley, A. B., Taneja, A., & Vinekar, V. (2009). Commitment, Procedural Fairness, and Organizational Citizenship Behavior: A Multifoci Analysis. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 30(3), 337-357.
- Liyanarachchi, G. A., & Adler, R. (2011). Accountants' Whistle-Blowing Intentions: The Impact of Retaliation, Age, and Gender. *Australian Accounting Review*, 21(2), 167-182.
- Mansbach, A., & Bachner, Y. G. (2010). Internal or External Whistleblowing: Nurses' Willingness to Report Wrongdoing. *Nursing Ethics*, 17(4), 483-490.
- Martin, C. L., & Bennett, N., (1996). The Role of Justice Judgments in Explaining the Relationship Between Job Satisfaction and Organizational Commitment. *Group & Organization Management*, 21(1), 84-104.
- Masterson, S. S., Lewis, K., Goldman, B. M., & Taylor, M. S. (2000). Integrating Justice and Social Exchange: The Differing Effects of Fair Procedures and Treatment on Work Relationships. *Academy of Management Journal*, 43(4), 738-748.
- McFarlin, D. B., & Sweeney, P. D. (1992). Distributive and Procedural Justice as Predictors of Satisfaction with Personal and Organizational Outcomes. *Academy of Management Journal*, 35(3), 626-637.
- Mesmer-Magnus, J. R., & Viswesvaran, C. (2005). Whistleblowing in Organizations: An Examination of Correlates of Whistleblowing Intentions, Actions, and Retaliation. *Journal of Business Ethics*, 62(3), 277-297.
- Miceli, M. P., Near, J.P., Rehg, M.T., & Scotter, J.R.V. (2012). Predicting Employee Reactions to Perceived Organizational Wrongdoing: Demoralization, Justice, Proactive Personality and Whistleblowing. *Human Relations*, 65, 923-954.
- Miceli, M.P., & Near J.P. (1992). Blowing the Whistle: The Organizational & Legal Implications for Companies and Employees. Macmillan, New York.
- Moorman, R. H. (1991). Relationship Between Organizational Justice and Organizational Citizenship Behaviors: Do Fairness Perceptions Influence Employee Citizenship?. *Journal of Applied Psychology*, 76(6), 845.
- Near, J. P., Dworkin, T. M., & Miceli, M. P. (1993). Explaining the Whistle-blowing Process: Suggestions from Power Theory and Justice Theory. *Organization Science*, 4(3), 393-411.
- Near, J. P., & Miceli, M.P. (1985). Organizational Dissidence: The Case of Whistleblowing. *Journal of Business Ethics*, 4, 1-16.
- Niehoff, B. P., & Moorman, R. H. (1993). Justice as a Mediator of the Relationship Between Methods of Monitoring and Organizational Citizenship Behavior. *Academy of Management Journal*, 36(3), 527-556.

- Örnek Büken, N. (2006). Türkiye Örneğinde Akademik Dünya ve Akademik Etik. *Hacettepe Tıp Dergisi*, 37, 164-170.
- Örücü, E., & Özafşarlıoğlu, S. (2013). Örgütsel Adaletin Çalışanların İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Güney Afrika Cumhuriyeti'nde Bir Uygulama. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), 335-358.
- Özdamar, K. (2011). Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi. Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- Özer, G., & Günlük, M. (2010). Örgütsel Adaletin Muhasebecilerin İş Memnuniyeti ve İşten Ayrılma Eğilimlerine Etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 459-485.
- Park, H., Blenkinsopp, J., Oktem, M. K., & Omurgonulsen, U. (2008). Cultural Orientation and Attitudes Toward Different Forms of Whistleblowing: A Comparison of South Korea, Turkey, and the UK. *Journal of Business Ethics*, 82(4), 929-939.
- Pillay, S., Ramphul, N., Dorasamy, N., & Meyer, D. (2018). Predictors of Whistle-Blowing Intentions: An Analysis of Multi-Level Variables. *Administration & Society*, 50(2), 186-216.
- Ployhart, R. E., & Ryan, A. M. (1997). Toward an Explanation of Applicant Reactions: An Examination of Organizational Justice and Attribution Frameworks. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 72(3), 308-335.
- Polat, S., & Celep, C. (2008). Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet, Örgütsel Güven, Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına İlişkin Algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 14(2), 307-331.
- Püsküllüoğlu, A. (1994). Arkadaş Türkçe Sözlük, Ankara.
- Ray, S. L. (2006). Whistleblowing and Organizational Ethics. *Nursing Ethics*, 13(4), 438-445.
- Sayğan, S., & Bedük, A. (2013). Ahlaki Olmayan Davranışların Duyurulması (Whistleblowing) ve Etik İklimi İlişkisi Üzerine Bir Uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 1-23.
- Sargut, A.S. (2015). Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim. İmge Kitabevi, Ankara.
- Seifert, D. L., Stammerjohan, W. W., & Martin, R. B. (2013). Trust, Organizational Justice, and Whistleblowing: A Research Note. *Behavioral Research in Accounting*, 26(1), 157-168.
- Seifert, D. L., Sweeney, J. T., Joireman, J., & Thornton, J. M. (2010). The Influence of Organizational Justice on Accountant Whistleblowing. *Accounting, Organizations and Society*, 35(7), 707-717.
- Sheppard, B. H., Bazerman, M.H., & Lewicki, R.J. (1990). Research on Negotiation in Organizations: A Series of Analytical Essays and Critical Reviews (3th ed.). JAI Press, Harvard.
- Skarlicki, D. P., & Folger, R. (1997). Retaliation in the Workplace: The roles of Distributive, Procedural, and Interactional Justice. *Journal of Applied Psychology*, 82(3), 434.
- Songür, N., Basım, H.N. & Şeşen, H. (2008). Örgütsel Vatandaşlık Davranışında Adalet Algısının Öncülük Rolü. *Amme İdaresi Dergisi*, 41(4), 79-100.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). Using Multivariate Statistics. Pearson, Boston.
- Taş, F. (2015). Özel ve Kamu Hastanelerinde Çalışan Hemşirelerin İzharçılık (Whistleblowing)

- Tutumları Üzerine Çalışma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2015.
- Tekin, E. (2018). Lider-Üye Etkileşiminin Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisinde Örgütsel Adalet Algısının Aracılık Rolü. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(1), 291-314.
- Tekin, E. & İlhan Nas, T. (2017). Firma ve Üst Düzey Yönetici Özelliklerinin Türkiye’de Faaliyette Bulunan KOBİ’lerin İhracat Performansı Üzerindeki Etkisi. *Anakara SBF Dergisi*, 72(4), 1185-1217.
- Turgut, H., Tokmak, İ. & Ateş, M. (2015). Lider-Üye Etkileşiminin İşgören Performansına Etkisinde Çalışanların Örgütsel Adalet Algılarının Rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 417-442
- Treviño, L. K., & Weaver, G. R. (2001). Organizational Justice and Ethics Program “Follow-Through”: Influences on Employees’ Harmful and Helpful Behavior. *Business Ethics Quarterly*, 11(4), 651-671.
- Uğurlu, C. T., & Üstüner, M. (2011). Öğretmenlerin Örgütsel Bağlılık Düzeylerine Yöneticilerinin Etik Liderlik ve Örgütsel Adalet Davranışlarının Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 434-448.
- Ülbeği, İ. D. (2011). Örgütsel Alt Kültürlerde Örgütsel Adalet ve Güven Algısı Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi, Adana 2011.
- Uyar, S. & Yelgen, E. (2015). Bilgi İfşası (Whistleblowing) ve Denetim. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 85-106.
- Vadera, A. K., Aguilera, R. V., & Caza, B. B. (2009). Making Sense of Whistle-blowing's Antecedents: Learning from Research on Identity and Ethics Programs. *Business Ethics Quarterly*, 19(4), 553-586.
- Vandekerckhove, W., & Lewis, D. (2012). The Content of Whistleblowing Procedures: A Critical Review of Recent Official Guidelines. *Journal of Business Ethics*, 108(2), 253-264.
- White, G. W. (2001). Business Ethics. *Journal of Business & Finance Librarianship*, 6(4), 49-49.
- Yazıcıoğlu, İ., & Topaloğlu, I. G. (2009). Örgütsel Adalet ve Bağlılık ilişkisi: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 3-16.
- Yeniçeri, Ö., Demirel, Y., & Seçkin, Z. (2009). Örgütsel Adalet ile Duygusal Tükenmişlik Arasındaki İlişki: İmalat Sanayi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *KMU İİBF Dergisi*, 11(16), 83-99.
- Yürür, S. (2008). Örgütsel Adalet ile İş Tatmini ve Çalışanların Bireysel Özellikleri Arasındaki İlişkilerin Analizine Yönelik Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 295-312.
- Yürür, S., & Nart, S. (2016). Örgütsel Adalet Algısı Kamu Çalışanlarının İhbar Etme Niyetinin Belirleyicisi midir?. *Amme İdaresi Dergisi*, 49(3), 117-148.
- Zamantılı Nayır, D. (2012). Kurumsal Etik ve Whistleblowing. Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Zapata-Phelan, C. P., Colquitt, J. A., Scott, B. A., & Livingston, B. (2009). Procedural Justice, Interactional Justice, and Task performance: The Mediating Role of Intrinsic Motivation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 108(1), 93-105.

Zhang, J., Chiu, R., & Wei, L. Q. (2009). On Whistleblowing Judgment and Intention: The Roles of Positive Mood and Organizational Ethical Culture. *Journal of Managerial Psychology*, 24(7), 627-649.